

Latvijas Republikas sākotnējais ziņojums par 1966. gada Starptautiskā pakta par ekonomiskajām, sociālajām un kultūras tiesībām izpildi Latvijā laika posmā līdz 2002. gada 1. janvārim

02.12.2014. 19:09

LATVIJAS REPUBLIKAS

SĀKOTNĒJAIS ZIŅOJUMS

par 1966.gada Starptautiskā pakta par ekonomiskajām, sociālajām un kultūras tiesībām

izpildi Latvijā laika posmā līdz 2002.gada 1.janvārim

Ievads

1. Latvijas sākotnējais ziņojums par 1966.gada pakta par ekonomiskajām, sociālajām un kultūras tiesībām (turpmāk – Pakts), kas Latvijai ir saistošs kopš 1992.gada 14.jūlija, ir sagatavots saskaņā ar Pakta 16.pantu. Šajā sākotnējā ziņojumā tiek sniegta informācija par laika posmu līdz 2002.gada 1.janvārim. Ziņojums ir izstrādāts saskaņā ar Ekonomisko, sociālo un kultūras tiesību komitejas (turpmāk – Komiteja) 1976.gadā pieņemtajām un 1990.gadā pārstrādātajām vadlīnijām nacionālo ziņojumu sagatavošanai, kā arī ņemot vērā Komitejas vispārējās rekomendācijas par Konvencijas pantu interpretāciju.

2. Ziņojuma sagatavošanai tika izveidota īpaša darba grupa, kurā tika pārstāvētas Ārlietu, Tieslietu, Iekšlietu, Aizsardzības, Ekonomikas, Labklājības, Kultūras un Izglītības un zinātnes ministrijas un kuru saskaņā ar 1998.gada 17.marta noteikumiem "Noteikumi par Ministru kabineta pārstāvēšanu starptautiskajās cilvēktiesību institūcijās" vadīja Ministru kabineta pilnvarots Pārstāvis. Savus komentārus par darba grupā sagatavoto ziņojumus sniedza Valsts cilvēktiesību birojs, Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes Cilvēktiesību institūts, Invalīdu apvienība "Apeironi", Klubs "Māja". Pilnveidotais ziņojums tika izskatīts un akceptēts Ministru kabinetā .....

1.DAĻA

Pakta 1.pants

Pašnoteikšanās tiesības

3. Latvijas sākotnējā ziņojumā par 1966.gada starptautiskā pilsonisko un politisko tiesību pakta izpildi (CCPR/C/81/Add.1/Rev.1, 59.-63.paranogrāfi) ir sniegta informācija par Latvijas tautas 1920.gadā īstenotajām pašnoteikšanās tiesībām, ievēlot Satversmes sapulci, kura 1922.gadā pieņemta joprojām spēkā esošo Satversmi.

4. Satversmē noteikts, ka tikai tautas nobalsošanā var tikt grozīti šādi Satversmes panti, kuros ietvertās normas pēc būtības ir pašnoteikšanās tiesību atspoguļojums:

- Satversmes 1.pants noteic, ka "Latvija ir neatkarīga demokrātiska republika";
- Satversmes 2.pants paredz, ka "Latvijas valsts suverēnā vara pieder Latvijas tautai";
- Satversmes 3.pantā paredzēts, ka "Latvijas valsts teritoriju starptautiskos līgumos noteiktās robežās sastāda Vidzeme, Latgale, Kurzeme un Zemgale";
- Satversmes 6.pants paredz, ka "Saeimu ievēlē vispārīgās, vienlīdzīgās, tiešās, aizklātās un proporcionālās vēlēšanās".

5. Latvijas tautas nepārprotama griba īstenot pašnoteikšanās tiesības tika pausta 1990.gada Latvijas Augstākās Padomes vēlēšanās, kad vairākumu deputātu mandātu ieguva kandidāti, kas iestājās par demokrātiskas un politiski neatkarīgas Latvijas izveidošanu. Pārejas periods Latvijas starptautiskās rīcīspējas un de facto neatkarības atjaunošanai beidzās līdz ar konstitucionālā likuma "Par Latvijas Republikas valstisko statusu" pieņemšanu 1991.gada 21.augustā.

6. No starptautisko tiesību viedokļa Latvija patlaban nav atbildīga ne par vienas citas teritorijas starptautiskajām saistībām; tāpat Latvijai nav koloniju. Tai pat laikā Latvija ir vairākkārt paudusi savu atbalstu tautu pašnoteikšanās tiesībām.

Dabas resursu izmantošana

7. Atbilstoši 1991. gada 6. augusta likumam "Par vides aizsardzību" kā dabas resursi Latvijā ir definētas dabas daļas, to skaitā zeme, augsne, zemes dzīles, gaiss, ūdens, flora un fauna, kurām ir ekonomiska, sociāla vai kultūras vērtība. Latvijā dabas resursi ir iekļauti civiltiesiskajā aprītē un var būt par civiltiesiska darījuma priekšmetu.

8. Latvijas Satversmes 105.pantā ir noteikts, ka ikvienam ir tiesības uz īpašumu, kuru nedrīkst izmantot pretēji sabiedrības interesēm. Šādā veidā konstitucionālā līmenī ir noteikta valsts aizsardzība personas tiesībām iegūt savā īpašumā dabas resursus. Konstitucionālā līmenī ir arī noteikts personas brīvas rīcības ar īpašumu un tā netraucētas ieguves apjoms – īpašuma tiesības var ierobežot vienīgi saskaņā ar likumu un tā atsavināšana sabiedrības vajadzībām pieļaujama tikai izņēmuma gadījumos uz atsevišķa likuma pamata pret taisnīgu atlīdzību. Individīda rīcības ar dabas resursiem brīvības ierobežojumi Latvijā tiek noteikti, vadoties pēc principa, ka dabas resursi nav tikai privātpašums un ka tiem ir jādarbojas arī sabiedrības labā. Šī iemesla dēļ valsts likumā noteiktā kārtībā ir tiesīga noteikt privātpašuma parobežojumus dabas resursu īpašniekiem.

9. Tiesības uz zemes privātpašumu tiek regulētas vairākos likumos atkarībā no zemes kategorijas. Saskaņā ar 1991. gada 21. jūnija likumu "Par zemes lietošanu un zemes ierīcību" visa Latvijas teritorija veido valsts zemes fondu, kas atbilstoši administratīvi teritoriālajam iedalījumam sastāv no divu kategoriju zemes: lauku apvidu zemes un pilsētu zemes. Pilsētu zeme ir visa zeme, kas atrodas pilsētu administratīvajās robežās. Visa pārējā Latvijas Republikas teritorija, ko neaizņem pilsētu zeme, ir lauku apvidu zeme.

10. Atbilstoši 1992. gada 9. jūlija likumam "Par zemes privatizāciju lauku apvidos" lauku apvidu zemi var iegūt īpašumā saskaņā ar Civillikumu un citiem likumiem:

a) Latvijas pilsoņi; valsts un pašvaldības, valsts un pašvaldību uzņēmumi (statūtsabiedrības);

b) Latvijas Uzņēmumu reģistrā reģistrēta statūtsabiedrība, (a) kuras pamatkapitālā vairāk nekā puse pieder Latvijas pilsoņiem, valstij vai pašvaldībai, katram atsevišķi vai vairākiem šiem subjektiem kopā; (b) kuras pamatkapitālā vairāk nekā puse pieder fiziskajām vai juridiskajām personām no valstīm, ar kurām Latvijas ir noslēgusi starptautiskus līgumus par ieguldījumu veicināšanu un aizsardzību, ko apstiprinājusi Saeima līdz 1996.gada 31.decembrim (minētais attiecināms arī uz fiziskajām vai juridiskajām personām no valstīm, ar kurām starptautiskie līgumi noslēgti pēc 1996.gada 31.decembra, ja šajos līgumos paredzētas Latvijas reģistrēto fizisko un juridisko personu tiesības iegādāties zemi attiecīgā valstī); (c) kuras pamatkapitālā vairāk nekā puse pieder vairākiem "a" un "b" punktos minētajiem subjektiem kopā; (d) kura ir publiska akciju sabiedrība, ja tās akcijas tiek kotētas fondu biržā;

c) Latvijā reģistrētās reliģiskās organizācijas, kuru darbības laiks, skaitot no reģistrēšanas brīža Latvijā, ir ne mazāk kā trīs gadi;

11. Citas fiziskās un juridiskās personas savā īpašumā nevar iegūt zemi valsts pierobežas joslās, zemi Baltijas jūras un Rīgas jūras līča kāpu aizsargjoslās un citu publisko ūdenstilpju un ūdens teču aizsargjoslās, izņemot gadījumus, kad tās paredzētas apbūvei atbilstoši pagasta ģenerālplānam, valsts rezervātu zemi, lauksaimniecības un mežsaimniecības vajadzībām izmantojamo zemi atbilstoši pagasta ģenerālplānam.

12. Ja fiziskā persona, kas nav Latvijas pilsonis, iegūst zemi īpašumā mantošanas ceļā, šai personai mēneša laikā zemes īpašuma tiesību turpmākai saglabāšanai ir jāsaņem pagasta padomes (novada, pilsētas domes) priekšsēdētāja piekrišana šā likuma noteiktajā kārtībā. Iesniegumam pievienojams tiesas spriedums par apstiprināšanu mantojuma tiesībās vai testaments ar atzīmi par tā stāšanos likumīgā spēkā. Ja, ievērojot šā likuma minētos ierobežojumus zemes iegūšanā, pagasta padomes (novada, pilsētas domes) priekšsēdētājs savu piekrišanu nedod, zemes īpašums divu gadu laikā ir jāatsavina.

13. Atbilstoši 1991. gada 20. novembra likumam "Par zemes reformu Latvijas Republikas pilsētās" pilsētu zemi var iegūt īpašumā saskaņā ar Civillikumu un citiem likumiem:

a) Latvijas pilsoņi;

b) valsts un pašvaldības, valsts un pašvaldību uzņēmumi (statūtsabiedrības);

c) Latvijas Uzņēmumu reģistrā reģistrēta statūtsabiedrība, (a) kuras pamatkapitālā vairāk nekā puse pieder Latvijas Republikas pilsoņiem, valstij vai pašvaldībai – katram subjektam atsevišķi vai vairākiem šiem subjektiem kopā; (b) kuras pamatkapitālā vairāk nekā puse pieder fiziskajām vai juridiskajām personām no valstīm, ar kurām Latvijas ir noslēgusi starptautiskus līgumus par ieguldījumu veicināšanu un aizsardzību, ko apstiprinājusi Saeima līdz 1996.gada 31.decembrim (minētais attiecināms arī uz fiziskajām vai juridiskajām personām no valstīm, ar kurām starptautiskie līgumi noslēgti pēc 1996.gada 31.decembra, ja šajos līgumos paredzēts Latvijā reģistrēto fizisko un juridisko personu tiesības iegādāties zemi attiecīgā valstī.); (c) kuras pamatkapitālā vairāk nekā puse pieder vairākiem (a) un (b) apakšpunktā minētajiem subjektiem kopā; (d) kura ir publiska akciju sabiedrība, ja tās akcijas tiek kotētas fondu biržā;

d) līdz 1940.gada 21.jūlijam Latvijā reģistrētās reliģiskās organizācijas.

14. Citas juridiskas un fiziskas personas nevar iegūt īpašumā: zemi valsts pierobežas joslās; zemi Baltijas jūras un Rīgas jūras līča kāpu aizsargjoslās un citu publisko ūdenstilpju un ūdens teču aizsargjoslās, izņemot gadījumus, kad tās paredzētas apbūvei atbilstoši pilsētas ģenerālplānam; lauksaimniecībā un mežsaimniecībā izmantojamo zemi atbilstoši pilsētas ģenerālplānam.

15. Uz fiziskajām personām, kas nav Latvijas pilsoņi un zemi iegūst mantošanas ceļā, attiecas tādi paši noteikumi, kā saistībā ar zemi lauku apvidos.

16. Galvenie personas rīcības ar zemes īpašumu aprobežojumi saistās ar aizsargājamām dabas teritorijām. Saskaņā ar 1993. gada 2. marta likuma "Par īpaši aizsargājamām dabas teritorijām" nosacījumiem zeme aizsargājamās teritorijās var būt valsts, pašvaldību, kā arī fizisko un juridisko personu īpašumā. Valstij piederošā un piekrītošā zeme dabas rezervātos, dabas liegumos un citu aizsargājamo teritoriju dabas rezervātu un dabas liegumu zonās nav privatizējama vai atsavināma. Aizsargājamās teritorijās zemes īpašuma tiesības bijušajiem zemes īpašniekiem vai viņu mantiniekiem var atjaunot un zemi fizisko un juridisko personu īpašumā var nodot tikai tad, ja šīs personas apņemas ievērot aizsargājamās teritorijas aizsardzības un izmantošanas noteikumus un dabas aizsardzības plānu.

17. Viens no personas brīvas rīcības ierobežojumiem ar zemi īpaši aizsargājamās dabas teritorijās ir nosacījums, ka šādām teritorijām zemes pirmpirkuma tiesības pieder valstij un zemes īpašniekam ir pienākums informēt reģionālo vides pārvaldi par nodomu pārdot sev piederošo zemi aizsargājamā teritorijā.

18. Tāpat likumā "Par īpaši aizsargājamām dabas teritorijām" ir noteikts, ka aizsargājamās teritorijas aizsardzības un izmantošanas noteikumu pārkāpšanas, kā arī dabas aizsardzības plāna neievērošanas gadījumā valstij ir tiesības normatīvajos aktos noteiktajā kārtībā piespiedu kārtā atsavināt zemi tās īpašniekam.

19. Saskaņā ar 1996. gada 2. maija likumu "Par zemes dzīlēm" zemes dzīles un visi derīgie izrakteņi, kas tajās atrodas, pieder zemes īpašniekam. Zemes īpašnieks var rīkoties ar zemes dzīlēm, ciktāl šis likums un citi normatīvie akti neierobežo viņa tiesības.

20. Zemes dzīļu izmantošana balstās uz principiem, kas noteic, ka, pirmkārt zemes dzīles ir neatjaunojama vērtība, kas izmantojama vienlaikus zemes īpašnieku, valsts un sabiedrības labā. Otrkārt, zemes dzīļu vērtība netiek ietverta īpašuma kadastrālajā vērtībā, un par zemes dzīlēm nav jāmaksā īpašuma nodoklis. Zemes dzīļu izmantotāji personisko vajadzību apmierināšanai zemes dzīles to īpašumā vai pastāvīgā lietošanā esošajā zemē izmanto bez maksas. Zemes dzīļu izmantošana peļņas nolūkos ir pieļaujama, ja saņemta attiecīga atļauja (licence) šā likuma noteiktajā kārtībā. Treškārt, zemes dzīļu izmantošanā jāievēro īpaši aizsargājamo dabas teritoriju un objektu aizsardzības un izmantošanas noteikumi, kultūras pieminekļu aizsardzības noteikumi, kā arī citi zemes dzīļu izmantošanu ierobežojoši noteikumi. Ceturtkārt, nodrošinot zemes dzīļu racionālu izmantošanu un aizsardzību, valsts un pašvaldības šajā likumā un citos normatīvajos aktos paredzētajos gadījumos un noteiktajā kārtībā var ierobežot, apturēt vai pārtraukt jebkuru juridisko un fizisko personu darbību zemes dzīļu izmantošanā.

21. Zemes dzīles var izmantot zemes īpašnieks, persona, ka zeme piešķirta pastāvīgā lietošanā, juridiskā vai fiziskā persona, arī ārvalstnieks vai ārvalsts juridiskā persona, kas ar zemes īpašnieku noslēgusi līgumu.

22. Galvenās prasības, kas ir jāievēro zemes dzīļu izmantotājiem zemes dzīļu aizsardzībā saskaņā ar likuma "Par zemes dzīlēm" nosacījumiem, ir šādas: zemes dzīļu pilnīga un kompleksa izpēte; racionāla derīgo izrakteņu ieguve, kā arī atradnēs sastopamo blakusproduktu izmantošana; zemes dzīļu izmantošana, nepieļaujot kaitīgu ietekmi uz derīgo izrakteņu krājumiem un zemes dzīļu īpašībām; zemes dzīļu izmantošana, nepieļaujot piesārņošanu ar pazemes un virszemes būvēs un krātuvēs glabājamām ekoloģiski bīstamām vielām, kā arī notekūdeņiem; zemes dzīļu izmantošanas regulēšana un kontrole.

23. Kā tas ir noteikts 1992. gada 15. septembra likumā "Par nekustamā īpašuma piespiedu atsavināšanu valsts vai sabiedriskajām vajadzībām" nekustamā īpašuma atsavināšana valsts un sabiedrības vajadzībām ir pieļaujama vienīgi izņēmuma gadījumos un uz atsevišķa likuma pamata. Saskaņā ar šī likuma noteikumiem atbildība par īpašuma atsavināšanu ir nosakāma naudā. Priekšlikumu par nekustamā īpašuma atsavināšanu iesniedz valdība uz attiecīgās valsts pārvaldes vai pašvaldības institūcijas ierosinājuma pamata, ja šī institūcija nekustamo īpašumu nevar iegūt, vienojoties ar īpašnieku. Institūcija, uz kuras ierosinājuma pamata notiek atsavināšana, pēc attiecīgā likuma pieņemšanas piedāvā īpašniekam noslēgt vienošanos par nekustamā īpašuma atsavināšanu, piesolot viņam pēc saviem ieskatiem taisnīgu atbildību vai piedāvājot apmainīt to pret līdzvērtīgu mantu. Ja atbildība noteikta uz labprātīgas vienošanās pamata vai atsavinātā nekustamā īpašuma vērtība tiek atlīdzināta, apmainot atsavināto mantu pret citu mantu, noslēdzams attiecīgs līgums. Ja vienošanās nav panākta, uz attiecīgās institūcijas pieteikuma pamata lietu izskata tiesa.

24. Tiesības izmantot kontinentālo šelfu un ekskluzīvo ekonomisko zonu regulē 1993. gada 2. februāra likums "Par Latvijas republikas kontinentālo šelfu un ekskluzīvo ekonomisko zonu", kurā noteikts, ka kontinentālā šelfa dabas bagātības ir Latvijas īpašums. Kontinentālā šelfa izpēti un dabas resursu izstrādi var veikt tikai pēc speciālas atļaujas saņemšanas.

25. Kontinentālajā šelfā un ekskluzīvajā ekonomiskajā zonā juridiskās un fiziskās personas var veikt: dabas bagātību zinātnisko izpēti; dabas bagātību izstrādi; dzīvo dabas resursu ieguvu; iekārtu, ierīču ierīkošanu, mākslīgo salu izveidošanu, to ekspluatāciju; zemūdens kabeļu un cauruļvadu izlikšanu; spridzināšanas darbus (kontinentālajā šelfā). Juridiskās un fiziskās personas šos darbus var veikt, ja ir saņemta atļauja un noformēta licence Ministru kabineta noteiktajā kārtībā. Dzīvo dabas resursu iegūšana un izstrāde kontinentālajā šelfā un ekskluzīvajā ekonomiskajā zonā pieļaujama tikai izsniegtās licences apjomā. Ārvalstu juridisko un fizisko personu zinātniskā darbība kontinentālajā šelfā un ekskluzīvajā ekonomiskajā zonā pieļaujama tikai tādā gadījumā, ja tas nepieciešams jūras vides izziņai miera un cilvēces labā.

26. Latvijā nenosaka īpašuma tiesības uz gaisu. Savukārt nacionālos vides kvalitātes normatīvus attiecībā uz gaisa kvalitāti, kā arī gaisa piesārņojuma novērtēšanas kārtību un gaisa aizsardzības pasākumus, lai izvairītos no gaisa piesārņojuma kaitīgās ietekmes uz cilvēka veselību vai vidi, novērstu vai mazinātu to nosaka 1999. gada 15. jūnija Ministru kabineta noteikumi Nr.219 "Noteikumi par gaisa kvalitāti"

27. Civillikumā ir noteikts, ka ūdeņi atkarībā no to īpašuma tiesībām ir privātie un publiskie.

28. Pie publiskiem ūdeņiem pieder jūras piekrastes josla, kā arī Civillikumā uzskaitītie ezeri un upes. Visi pārējie ūdeņi ir privāti. Publisko ūdeņu sarakstu var grozīt vienīgi likumdošanas ceļā. Ja ieskaitot privātus ūdeņus publiskos, vai atsavinot nekustama īpašuma daļas, vai ierobežojot pastāvošās ietaises, kādai personai nodarītu zaudējumus, tad viņai pienākas samērīga atlīdzība no valsts.. Publiskie ūdeņi ir valsts īpašums, ciktāl uz tiem nepastāv īpašuma tiesības privātai personai. Jūras piekraste pieder valstij līdz tai vietai, kuru sasniedz jūras augstākās bangas. Saskaņā ar Civillikumu publiskās upēs katram brīvi atļauta ūdens ikdienišķa lietošana, ciktāl ar to nekaitē sabiedrībai un neaizskar zemes īpašnieka tiesības.

29. Tiesības uz privātiem ūdeņiem Latvijā izriet no tiesībām uz zemi. Savukārt tekošs ūdens nevar būt īpašuma tiesību objekts – īpašums uz upi nozīmē īpašuma tiesības uz upes gultni un tiesības izmantos upi, arī tās ūdeņu spēku. Kā stāvošie, tā tekošie privātie ūdeņi, kas atrodas viena zemes īpašnieka robežās, pieder viņam ar tiesību lietot tos vienam pašam un pēc sava ieskata, bet ūdeņi, kas stiepjas cauri vai piekļaujas dažādu īpašnieku zemes gabaliem, ir viņu kopīpašums, un katram no viņiem ir tiesība lietot to ūdens daļu, kura stiepjas cauri vai piekļaujas viņa zemei. Zemes īpašnieka tiesība ierīkot ūdens spēka izmantošanas ietaises nav nekādi aprobežota tikai tajā gadījumā, kad upe, uz kuras šīs ietaises ierīkojamas, iesākas viņa paša robežās un kad nevienam no augšgala kaimiņiem nevar rasties zaudējumi no ūdens aizsprostojumiem vai aizdambējumiem.

30. Saskaņā ar Civillikumu zvejas tiesība pieder katram sava īpašuma robežās, un īpašnieks var aizliegt, ciktāl likums nenosaka citādi, trešam personām zvejot tajās. Jūras piekrastes ūdeņos zveja ir brīva katram Latvijas pilsonim zvejniecības likumā paredzētā kārtībā. Kopīpašumā esošos ūdeņos zvejas tiesība pieder katram piekrastes īpašniekam tajā ūdens daļā, kas ir tuvāk viņa nekā cita zemei. Publiskās upēs zvejas tiesība pieder katram piekrastes īpašniekam gar viņa robežu tajā ūdens daļā, kas ir tuvāk viņa nekā cita zemei. Civillikumā ir noteiktas arī upes un ezeri, kur zvejas tiesības pieder vienīgi valstij.

31. Civillikums noteic, ka katrs, kam pieder zvejas tiesība, var lietot tauvas joslu zvejas vajadzībām. Saskaņā ar 1995. gada 12. aprīļa Zvejniecības likumu piekrastes zemes īpašniekiem ir tiesības lietot tauvas joslu, ciktāl šīs tiesības neierobežo šis likums, citi likumi un normatīvie akti. Dabiskās tauvas joslas platums ir: gar privāto ūdeņu krastiem – 4 metri; gar pārējo ūdeņu krastiem – 10 metru; gar jūras piekrasti – 20 metru. Tauvas joslas bezmaksas lietošana ir paredzēta: 1) kājāmgājējiem; 2) zivju resursu un ūdeņu uzraudzībai; 3) robežapsardzībai; 4) vides aizsardzības, ugunsdrošības un glābšanas pasākumu veikšanai. Tauvas josla nav jānosaka, ja privātie ūdeņi visā to platībā un tiem piegulošās sauszemes daļa pieder vienam un tam pašam īpašniekam un zvejas tiesības šajos ūdeņos nepieder valstij.

32. Latvijas iekšējo ūdeņu, teritoriālo jūras ūdeņu (turpmāk – teritoriālie ūdeņi) un ekonomiskās zonas ūdeņu zivju resursu iegūšanu, izmantošanu, pētīšanu, saglabāšanu, pavairošanu un uzraudzīšanu regulē 1995. gada 12. aprīļa Zvejniecības likums. Saskaņā ar šo likumu zivju resursus Latvijas iekšējos ūdeņos un teritoriālajos ūdeņos pārvalda valsts. Saskaņā ar Zvejniecības likumu Latvijas ūdeņi zvejas tiesību jomā tiek iedalīti šādi: publiskie ūdeņi (uzskaitīti Civillikumā), kuri ir valsts īpašumā un kuros zvejas tiesības pieder valstij; ūdeņi, kuros zvejas tiesības pieder valstij (uzskaitīti Civillikumā); privātie ūdeņi, kuros zvejas tiesības pieder ūdeņu īpašniekam un tiek izmantotas saskaņā ar spēkā esošajiem normatīvajiem aktiem.

33. Zvejas tiesības Latvijas ekonomiskās zonas ūdeņos, kā arī starptautiskajos ūdeņos un citu valstu ūdeņos, kuros atbilstoši starptautisko zvejniecības organizāciju lēmumiem vai saskaņā ar starptautiskajiem līgumiem Latvijai ir iedalīta nozvejas kvota, iedalīto kvotu apjomā pieder Latvijai. Latvijas teritoriālajos ūdeņos un Rīgas jūras līča ūdeņos zvejas tiesības pieder Latvijā reģistrētām juridiskajām un fiziskajām personām, un tās tiek izmantotas saskaņā ar spēkā esošajiem normatīvajiem aktiem. Zvejas tiesības publiskajās upēs pieder katram piekrastes zemes īpašniekam gar viņa īpašuma robežu tajā ūdeņu daļā, kas viņa zemei ir tuvāka nekā cita īpašnieka zemei, un tās tiek izmantotas saskaņā ar spēkā esošajiem normatīvajiem aktiem. Zvejas tiesības privātajos ūdeņos (izņemot gadījumus, kad zvejas tiesības pieder vienīgi valstij) pieder ūdeņu īpašniekam, un tās tiek izmantotas saskaņā ar spēkā esošajiem normatīvajiem aktiem. Minētās rūpnieciskās zvejas tiesības var izmantot, ja attiecīgajos ūdeņos vai to daļā ir brīvi nozvejas limiti vai zvejas rīku limita daļa rūpnieciskajai zvejai, kā arī brīvas rūpnieciskās zvejas vietas.

34. Zvejniecības likums noteic arī to, ka katram Latvijas iedzīvotājam ir tiesības nodarboties ar amatiera zveju – makšķerēšanu – visos Latvijas ūdeņos, ja tajos amatiera zveja – makšķerēšana – nav aizliegta, izņemot ezerus, kuri ir privātā īpašumā vai atrodas viena zemes īpašnieka zemes gabala robežās un kuros zvejas tiesības nepieder valstij.

35. Latvijas mežu ilgtspējīgu apsaimniekošanu, visiem meža īpašniekiem vai tiesiskajiem valdītājiem garantējot vienādas tiesības, īpašumtiesību neaizskaramību un saimnieciskās darbības patstāvību un nosakot vienādus pienākumus regulē 2000. gada 24. februāra Meža likums

[1]. Šī likuma objekts ir mežs un meža zeme. Mežs šī likuma izpratnē ir ekosistēma visās tā attīstības stadijās, un tajā dominē koki, kuru augstums konkrētajā vietā var sasniegt vismaz septiņus metrus un kuru pašreizējā vai potenciālā vainagu projekcija ir vismaz 20 procenti no mežaudzes aizņemtās platības. Meža zeme ir zeme, uz kuras ir mežs, zeme zem meža infrastruktūras objektiem, kā arī mežā ietilpstošie un tam piegulošie pārplūstošie klajumi, purvi un lauces. Par mežu neuzskata: atsevišķi no mežiem esošas platības, kuras apaugušas ar kokiem un kuru lielums nepārsniedz 0,1 hektāru; mākslīgas vai dabiskas izcelsmes koku rindas, kuru platums ir mazāks par 20 metriem; augļu dārzus, parkus, kapsētas un meža koku sēklu ieguves plantācijas.

36. Saskaņā ar Meža likumu fiziskajām personām ir tiesības uzturēties un brīvi pārvietoties valsts un pašvaldības mežā, ja normatīvajos aktos nav noteikts citādi. Transportlīdzekļus drīkst lietot, tikai pārvietojoties pa meža ceļiem, izņemot gadījumus, kad drīkst pārvietoties arī mežā meža apsaimniekošanas un aizsardzības nolūkos. Fizisko personu uzturēšanos un brīvu pārvietošanos citā mežā var ierobežot to īpašnieks vai tiesiskais valdītājs. Meža nekoksnes materiālās vērtības – savvaļas ogas, augļus, riekstus, sēnes un ārstniecības augus – personas var iegūt pēc sava ieskata, ja meža īpašnieks vai tiesiskais valdītājs nav noteicis ierobežojumus uzturēties un brīvi pārvietoties mežā saskaņā ar Meža likuma noteikumiem. Tas pats attiecas arī uz mežam piemītošo rekreatīvo, vidi stabilizējošo un ekoloģisko īpašību izmantošanu.

37. Ņemot vērā to, ka mežs kā dabas resurss kalpo ne tikai tā īpašnieka, bet gan visas sabiedrības labā, valsts ir uzlikusi meža īpašniekam par pienākumu atjaunot mežaudzi triju līdz desmit gadu (atsevišķu koku sugu) laikā pēc ciršanas veikšanas (ieskaitot ciršanas gadu) vai citu faktoru ietekmes, ja tās dēļ mežaudzes šķērslaukums ir kļuvis mazāks par kritisko šķērslaukumu un nodrošināt atjaunotās mežaudzes kopšanu. Tāpat meža īpašnieka pienākums ir veikt darbības, kas samazina meža bojājumu iespējamību un ierobežo to izplatību; uzraudzīt meža stāvokli un informēt Valsts meža dienestu par konstatētajiem meža bojājumiem.

38. Saskaņā ar Civillikumu dzīvnieki, kas vēl atrodas dabiskā savvaļas stāvoklī, kļūst par tā īpašumu, kas viņus noķer vai nogalina, ciktāl likums nenosaka citādi. Īpašuma tiesības iegūšana uz noķertu vai nogalinātu savvaļas dzīvnieku nav atkarīga no tā, vai tas noķerts vai nogalināts uz savas vai svešas zemes. Zemes īpašniekam ir tiesība aizliegt ikvienai svešai personai ķert vai medīt dzīvniekus viņam piederošās zemes robežās, bet aizliegumu pārkāpjot – prasīt no pārkāpēja atlīdzību. 1995. gada 1. jūnija Medību likums noteic, ka medību dzīvnieki ir savvaļā dzīvojošie zīdītāji un putni, kuru pārstrādes produktus izmanto tautsaimniecībā. savukārt medību platības ir medījamo dzīvnieku brīvai dzīvošanai derīgā un medībām izmantojamā platība.

39. Medību resursus Latvijas teritorijā pārvalda (uzskaita un aizsargā) valsts. Medību resursi izmantojami tā, lai nenodarītu zaudējumus citām saimniecības nozarēm, nodrošinātu medījamo dzīvnieku sugu, genofonda un to apdzīvotās vides aizsardzību un saglabāšanu.

2.DAĻA

Pakta 2.pants

40. Lai objektīvi varētu izvērtēt Latvijas paveikto Paktā paredzēto tiesību nodrošināšanai, jāņem vērā, ka laika posmā no 1940.gada līdz 1990.gadam neatkarīgā Latvija pastāvēja tikai *de iure*, kamēr *de facto* Latvijas teritoriju kontrolēja PSRS. Līdz ar to Latvijai nebija iespējas ietekmēt tās teritorijā notiekošos tautsaimniecības procesus, kuru vadība plānveida ekonomikas apstākļos notika no Maskavas.

41. Starpkaru periodā Latvija bija neatkarīga un lielā mērā pasaules ekonomikā integrēta valsts, kuras tautsaimniecībā dominēja privātpašums. 1940.gadā Latviju okupēja Padomju Savienība, un tika ieviesta centralizēta plānošana. Ražošanas un pakalpojumu uzņēmumi, namīpašumi, lauksaimniecības zeme un iekārtas tika nacionalizētas. Latvijā tika izveidoti arī lieli un pēc padomju mērogiem moderni rūpniecības kompleksi. Šajā laikā Latvijā tika ražots katrs otrais motovelosipēds, katrs piektais radioaparāts un katra astotā veļas mašīna Padomju Savienībā. *Perestroikas* laikā Latvijā uzreiz tika uzsāktas dažādas ekonomiskās reformas, ko pielāva padomju likumi: no visām bijušajām padomju republikām tieši Latvijas uzņēmums saņēma pirmo oficiālo valūtas maiņas licenci, Latvijā bija pirmās privātās bankas, zemnieku saimniecības, ražošanas kooperatīvi.

42. Līdz ar neatkarības atjaunošanu Latvijā tika uzsākta ekonomikas pārstrukturēšana no plānveida uz tirgus ekonomiku, balstoties uz precīzi definētiem principiem – demokrātija, likuma vara, cilvēktiesību ievērošana, aktīva starptautiska sadarbība ar mērķi iestāties NATO un ES. Šo principu ievērošana garantē Latvijas valsts stabilitāti un drošību, tādējādi veicinot valsts tālāku attīstību.

43. Viens no nozīmīgākajiem procesiem pārejas uz tirgus ekonomiku laikā ir privatizācijas process, kas Latvijā ir jādala divos nozīmīgos periodos: decentralizētais laika posms līdz 1994.gadam un centralizētais – pēc Privatizācijas aģentūras nodibināšanas 1994.gadā.

44. Līdz 1994.gadam Latvijā tika privatizēti vairāki nozīmīgi uzņēmumi, kas pēc privatizācijas tika modernizēti, paplašināja ražošanu un veiksmīgi konkurē gan iekšzemes, gan importa tirgos. Privātais kapitāls tika piesaistīts virknei pārtikas rūpniecības uzņēmumu, ieskaitot lielāko saldumu rūpnīcu Baltijā "Laima". No lielākajiem ārvalstu investīciju projektiem līdz 1994.gadam ir jāmin "Brocēnu šifera kombināta" privatizācija, ko veica Vācijas "Reademix group". Vēl ir jāatzīmē 1993.gadā notikusī privātā kapitāla piesaiste Ventspils ostas stividorkompānijām.

45. No daudziem tiesiskajiem aktiem, kas sākotnēji noteica valsts un pašvaldību īpašuma privatizāciju, jāatzīmē 1992.gada 19. maija likums "Par Latvijas Banku", kas radīja priekšnosacījumus privātā finansu sektora attīstībai uz valsts banku tīkla bāzes. Latvijas centrālās bankas restrukturizāciju veica 1993.gadā nodibinātais Latvijas banku privatizācijas fonds, kas uz 15 Latvijas Bankas nodaļu bāzes izveidoja astoņas privātās akciju sabiedrības, 11 nodaļas pārdeva izsolēs četrām komercbankām, bet 21 nodaļu apvienoja "Unibankā", ko divus gadus vēlāk jau kopumā privatizēja Latvijas Privatizācijas aģentūra.

46. Laiku līdz 1994.gadam arī ir pieņemts saukt par "mazo privatizāciju" – pateicoties apjomīgai pašvaldību īpašumā esošo nelielo sadzīves servisa uzņēmumu nodošanai privātās rokās. Šai laikā Latvijas pašvaldības pārdeva un iznomāja ap 3500 mazo sadzīves objektu – veikalus, kafējnīcas, frizētavas, ķīmiskās tīrītavas un citus.

47. Likums, kas paredzēja centralizētu privatizācijas modeli, tika pieņemts 1994.gadā. Privatizācijas aģentūra tika veidota pēc Vācijas *Treuhand* modeļa, kas nodrošināja maksimālo iespējamo neatkarību.

48. 1996.gada sākums bija lūzuma brīdis privatizācijas procesā: valdības uzdevumā Privatizācijas aģentūra pārņēma vairāk nekā 300 uzņēmumu, to starpā arī lielos monopoluzņēmumus. Sadarbībā ar Vācijas Finansu ministrijas konsultantiem notika četri starptautisko piedāvājumu konkursi. Paralēli privatizācijas aģentūra strādāja pie publiskās privatizācijas programmas privatizācijai par sertifikātiem. Kopš 1995.gada par sertifikātiem publiskajās izsolēs ir piedāvātas 85 uzņēmumu akcijas. Parasti publiski par sertifikātiem tika izsolīti ap 25% uzņēmuma akciju. Šie uzņēmumi kļuva par pirmajās publiski tirgotajām kompānijām Latvijas fondu tirgū.

49. Pateicoties publiskā piedāvājuma programmai par privatizācijas sertifikātiem, Latvijā vērtspapīri pieder ap 111 000 peronu, no kuriem lielākais vairums ir privātpersonas. Tādējādi akcionāri ir 4% no Latvijas iedzīvotājiem. Ar publiskā piedāvājuma palīdzību dzēsti privatizācijas sertifikāti 1,791 miljardu dolāru apjomā.

50. Privatizācija ir devusi Latvijas fondu biržai absolūti lielāko daļu tās produktu. No aptuveni 65 akciju sabiedrībām, kas 2000.gadā tika kotētas Rīgas Fondu biržā, 60 ir publiskotas ar privatizācijas palīdzību.

51. 2000.gada pavasarī bija palikuši tikai nedaudzi lieli uzņēmumi, kurus Latvijas valsts nolēmusi paturēt savā īpašumā: "Latvijas pasts", "Latvijas dzelzceļš", "Lidosta Rīga". Pagaidām ir sperti tikai pirmie soļi sociālās aprūpes un izglītības iestāžu privatizācijā.

52. Latvijai ir izdevies piesaistīt ievērojamas ārvalstu investīcijas, kļūstot par vienu no vadošajām valstīm pēc to apjoma uz vienu iedzīvotāju Centrālajā un Austrumeiropā. Paralēli privatizācijai ir uzlabojusies investīciju vide Latvijā. Joprojām turpinās likumdošanas sakārtošanas darbs, lai turpmākajos gados neapsīktu ārvalstu investīciju straumi. Latvijas ekonomiskās attīstības tempus un pozitīvo tendenci ir novērtējusi arī *The Economist Intelligence Unit* savā 2001.gada pārskatā. Šajā pārskatā valstis tiek izvērtētas pēc tā, kā tās ir īstenojušas savas pilnveides iespējas vai arī pasliktinājušas savu stāvokli. Galvenās vērtēšanas kategorijas ir politiskais risks, ekonomiskās politikas risks, ekonomiskā struktūra un likviditātes risks. Kopumā Latvija ir 2001.gada pārskata līdere un ieņem arī pirmo vietu ekonomiskā riska uzlabošanas ziņā. Pētījumā ir atzīts, ka šajā gadā vislielākie panākumi vispārējā riska, ekonomiskās politikas riska un banku sektora riska likvidēšanās ir bijuši Latvijai. Kā Latvijas straujas attīstības pamatakmens ir minēts IKP pieaugums vairāk kā 6% apmērā, apdomīga fiskālā politika, nacionālās valūtas saistības ar SDR. Atzīmēts arī Latvijas progress ES iestāšanās sarunās un cerības tikt iekļautai pirmajā paplašināšanās kārtā 2005.gadā.

53. Neraugoties uz nozīmīgajiem sasniegumiem un valsts ekonomikas izaugsmi, Latvijā joprojām turpinās sabiedrības polarizācija. Mājsaimniecības budžeta pētījumu rezultāti rāda, ka vidēji valstī mājsaimniecības ieņēmumi uz vienu personu pakāpeniski pieaug, kamēr vistrūcīgākās sabiedrības daļas ienākumi vēl vairāk samazinās.

54. Savos komentāros par sagatavoto ziņojuma projektu Valsts Cilvēktiesību birojs atzīst, ka cilvēktiesību aizsardzības līmeni Latvijā sociālo tiesību jomā joprojām negatīvi ietekmē nepietiekamie resursi. Valsts Cilvēktiesību birojs uzskata, ka spēkā esošās tiesību aktu normas šī iemesla dēļ ne vienmēr tiek īstenotas visā pilnībā un ka paredzētais sociālā nodrošinājuma un pabalstu līmenis ne vienmēr nodrošina cilvēku minimālās vajadzības. Tā, piemēram, 2001. gadā Valsts Cilvēktiesību birojs kopā saņēma 969 rakstveida sūdzības un sniedza 3939 mutiskas konsultācijas, no kurām 100 rakstveida sūdzības un 584 mutiskas konsultācijas skāra indivīda tiesības uz sociālo drošību, bet 163 rakstveida sūdzības un 936 mutiskas konsultācijas - indivīda tiesības uz mājokli.

Diskriminācijas aizliegums

55. 1998.gada 15.oktobrī tika pieņemti grozījumi Satversmē, kas to papildināja ar jaunu sadaļu – "Cilvēka pamattiesības", tādējādi nostiprinot cilvēktiesību aizsardzību konstitucionālā līmenī. Līdz ar šo Satversmes grozījumu pieņemšanu zaudēja spēku 1991.gada 10. decembrī pieņemtais konstitucionālais likums "Cilvēka un pilsoņa tiesības un pienākumi".

56. Satversmes 89.pants noteic, ka "valsts atzīst un aizsargā cilvēka pamattiesības saskaņā ar šo Satversmi, likumiem un Latvijai saistošiem starptautiskajiem līgumiem.". Savukārt 91.pantā ir iekļauts gan diskriminācijas aizlieguma princips, gan vienlīdzības princips. Šis pants paredz, ka "visi cilvēki Latvijā ir vienlīdzīgi likuma un tiesas priekšā. Cilvēka tiesības tiek īstenotas bez jebkādas diskriminācijas.".

57. Jēdziena "diskriminācija" skaidrojums pēc būtības ir sniegts Latvijas Krimināllikumā, kurš stājās spēkā 1999.gada 1.aprīlī. Krimināllikuma 78.pants ("Nacionālās vai rasu vienlīdzības pārkāpšana, cilvēka tiesību ierobežošana") par kriminālsodāmām atzīst darbību, kas izpaužas kā "apzināta personu ekonomisko, politisko vai sociālo tiesību tieša vai netieša ierobežošana vai tiešu vai netiešu priekšrocību radīšana personai atkarībā no tās rases vai nacionālās piederības".

58. 2001. gada 20. jūnija Darba likumā ir iekļauta netiešās diskriminācijas definīcija. Saskaņā ar šī likuma 29.panta 4.daļu, "netieša diskriminācija pastāv, ja acīmredzami neitrāli noteikumi, kritēriji vai prakse rada nelabvēlīgas sekas ievērojami lielākai daļai viena dzimuma personu, izņemot gadījumus, kad šādi noteikumi, kritēriji vai prakse ir piemērota un nepieciešama un var tikt attaisnota ar objektīviem apstākļiem, kas nav saistīti ar dzimumu". Savukārt minētā 29.panta 5.daļa netiešās diskriminācijas jēdzienu attiecina arī uz darbībām, kuras izdarītas, pamatojoties, cita starpā, uz personas rasi, ādas krāsu, nacionālo izcelsmi.

59. Diskriminācijas aizliegums ir fiksēts arī vairākos citos spēkā esošos tiesību aktos. 1990. gada 20. decembra likuma "Par presi un citiem masu informācijas līdzekļiem" 7.pantā noteikts, ka ir "Aizliegts publicēt informāciju, kas ir valsts noslēpums vai cits ar likumu speciāli aizsargāts noslēpums, kas aicina uz vardarbību un pastāvošās iekārtas gāšanu, propogandē karu, cietsirdību, rasu, nacionālo vai reliģisko pārkāpumu un neiecietību, kūda uz kādu noziegumu.".

60. Savukārt 1997. gada 16. janvāra likums "Par sapulcēm, gājieniem un piketiem" 10.pantā paredz, ka "Minēto pasākumu [sapulču, gājienu un piketu] laikā aizliegts vērsties pret Latvijas Republikas neatkarību, izteikt priekšlikumus par Latvijas valsts iekārtas vardarbīgu grozīšanu, aicināt nepildīt likumus, sludināt vardarbību, nacionālo un rasu naidu, kļaju fašisma vai komunisma ideoloģiju, veikt kara propogandu, kā arī slavēt vai aicināt izdarīt noziedzīgus nodarījumus un citus likumpārkāpumus."

61. Savu attieksmi pret nepieļaujamību paust idejas, kas pamatojās uz rasu pārkāpumu vai naidu vai kūda uz rasu diskrimināciju Latvija ir izteikusi arī 1994. gada 22. jūlija Pilsonības likumā, kura 11.pants paredz, ka "Latvijas pilsonībā netiek uzņemtas personas, kuras pēc 1990.gada 4.maija paidušas fašisma, šovinisma, nacionālsociālisma, komunisma vai citas totalitāras idejas vai musinājušas uz nacionālo vai rasu naidu vai nesaticību, ja tas konstatēts ar tiesas spriedumu."

62. Saskaņā ar minēto Krimināllikuma 78.pantu, sods par darbībām, kuras izpaudušās kā personu diskriminācija ir brīvības atņemšana uz laiku līdz trim gadiem vai naudas sods līdz sešdesmit minimālajām mēnešalgām. Savukārt ar brīvības atņemšanu uz laiku līdz desmit gadiem var sodīt personas par iepriekš aprakstītajām darbībām, ja tās ir saistītas ar vardarbību, krāpšanu vai draudiem, kā arī tad, ja to izdarījusi personu grupa vai valsts amatpersona, vai uzņēmuma (uzņēmējsabiedrības) vai organizācijas atbildīgs darbinieks.

63. Latvija ir vairāku būtisku starptautisko tiesību dokumentus cilvēktiesību jomā dalībvalsts. Jau 1990.gada 4.maijā Latvijas Republikas Augstākā Padome pasludināja, ka Latvija atzīst par sev saistošām 1965.gada konvenciju par jebkuras rasu diskriminācijas izskaušanu; 1960.gada konvenciju pret diskrimināciju izglītībā; 1979.gada konvenciju par jebkuras sieviešu diskriminācijas izskaušanu; 1989.gada konvenciju par bērna tiesībām, kā arī citas konvencijas un deklarācijas.

64. 1997.gada 27.jūnijā attiecībā uz Latviju stājās spēkā 1950.gada Eiropas Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencija un tās 1. un 4.protokoli (6.protokols Latvijai kļuva saistošs 1999.gada 1.jūnijā, savukārt 7.protokols – 1997.gada 1.septembrī). Latvija ir arī atzinusi Eiropas Cilvēktiesību tiesas kompetenci saņemt un izskatīt sūdzības par iespējamiem cilvēktiesību pārkāpumiem Latvijā. 2000.gada 4.novembrī Latvija parakstīja Eiropas Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas 12.papildprotokolu, kas paredz iedibināt diskriminācijas aizliegumu kā atsevišķu tiesību.

Cilvēku ar invaliditāti tiesības

65. Pamatlikums, kas reglamentē cilvēku ar invaliditāti sociālās garantijas, ir 1992.gada 29. septembrī pieņemtais likums "Par invalīdu medicīnisko un sociālo aizsardzību". Šis likums nosaka cilvēku ar invaliditāti tiesības un valsts un pašvaldību pienākumus pret cilvēkiem ar invaliditāti Latvijā.

66. Latvijā nav vienas konkrētas institūcijas, kas strādātu ar visiem jautājumiem, kas skar cilvēku ar invaliditāti. Katra institūcija, kas ir atbildīga par kādu noteiktu jautājumu loku, ir atbildīga par invaliditātes jautājumiem šajā sfērā. Lai veicinātu dažādu institūciju iesaistīšanos cilvēku ar invaliditāti integrācijas pasākumu īstenošanā, 1998.gadā tika izstrādāta koncepcija "Vienādas iespējas visiem". 1998.gada 30.jūnijā to akceptēja Ministru kabinets. Tās mērķis ir iezīmēt pamatnostādnes, lai radītu vienlīdzīgas iespējas visiem sabiedrības locekļiem veikt to lomu, kas ir normāla atkarībā no vecuma, dzimuma, sociālajiem un kultūras faktoriem katram indivīdam. Ikvienam ir nepieciešams respektēt citu sabiedrības locekļu vajadzības un tiesības, lai tiktu respektētas viņa vajadzības. Koncepcijā ietvertās pamatnostādnes lielā mērā sasaucas ar ANO Invalīdu tiesību deklarācijas normām un ANO Paraugnoteikumiem "Par vienlīdzīgām iespējām cilvēkiem ar invaliditāti". Koncepcija ir izstrādāta laika periodam līdz 2010.gadam, un tās īstenošanā ir iesaistītas visdažādākās valsts, pašvaldību un sabiedriskās organizācijas. Lai novērtētu, kas ir sasniegts cilvēku ar invaliditāti integrācijas jomā kopš koncepcijas pieņemšanas, 2001.gadā Labklājības ministrija veica pētījumu par situāciju cilvēku ar invaliditāti integrācijas jomā, aptaujājot iesaistītās ministrijas, pašvaldības un sabiedriskās organizācijas.

67. Valsts garantē noteikta pakalpojumu loka saņemšanu personām noteiktās dzīves situācijās, taču to saņemšanas iespējas ne vienmēr ir savlaicīgas un to apjoms pietiekams. Personas darbspēju atgūšana un dzīves kvalitāte lielā mērā ir atkarīga no personas pašas motivācijas un individuāli pieejamajiem resursiem.

68. Neskatoties uz to, ka diskriminācijas aizliegums attiecībā uz personām ar invaliditāti darba tiesisko attiecību jomā ir noteikts likumā "Par invalīdu medicīnisko un sociālo aizsardzību", kā arī Darba likumā, kurš ietver tiešu norādi uz diskriminācijas aizliegumu šādu personu pieņemšanai darbā un uz diskriminācijas aizliegumu visā darba tiesisko attiecību pastāvēšanas laikā, praksē sastopami gadījumi, kad darba devēji nevēlas dibināt darba tiesiskās attiecības ar personām, kurām noteikta invaliditāte.

69. Palīdzību nodarbinātības jautājumu risināšanā personām, kurām noteikta invaliditāte un kurām 2002. gada 9. maija Bezdarbnieku un darba meklētāju atbalsta likumā noteiktajā kārtībā piešķirts bezdarbnieka statuss, sniedz likumā minētais Nodarbinātības valsts dienests, kurš piedāvā šīm personām iesaistīties kādā no aktīvajiem nodarbinātības pasākumiem – profesionālajā apmācībā un pārkvalifikācijā, pasākumos konkurētspējas paaugstināšanai, algotajos pagaidu sabiedriskajos darbos un pasākumos noteiktām personu grupām, piemēram, pasākumā "Subsidētās darba vietas invalīdiem – bezdarbniekiem".

70. Tomēr pieredze liecina, ka darba devēju atsaucība piedalīties minētajā pasākumā ir zema. Kā iemeslus šādai zemei darba devēju atsaucībai varētu minēt papildus finansiālos izdevumus, kas saistīti ar darba vietu pielāgošanu personu ar invaliditāti vajadzībām, īpaša materiālā stimula neesamību nodokļu atvieglojumu vai dotāciju veidā, kā arī tehnisko palīgīdzekļu nepietiekamo sortimentu un daudzumu. Ir arī gadījumi, kad sekmīga cilvēka ar invaliditāti integrācija atklātā darba tirgū ir jāpārtrauc, jo pasliktinās veselības stāvoklis.

71. Vienlīdzīgu iespēju nodrošināšanā ietilpst tāds atbalsts cilvēkiem ar invaliditāti, lai viņi spētu uzņemties pilnu atbildību kā ikviens cits sabiedrības loceklis. Bieži tam nav gatavi ne cilvēki ar invaliditāti, ne arī apkārtējā sabiedrība. Lai sekmētu cilvēku ar invaliditāti vienlīdzīgu un pilnīgāku integrāciju sabiedrībā, 1997.gadā tika izveidota Invalīdu lietu nacionālā padome, kur ministriju, Latvijas pašvaldību savienības un cilvēku ar invaliditāti sabiedrisko organizāciju pārstāvji ne retāk kā reizi trīs mēnešos tiekas, lai izvērtētu cilvēku ar invaliditāti problēmas valstī, sniegtu priekšlikumus tiesību aktu izstrādei un īstenošanai un konkrētu problēmu risināšanai ar cilvēkiem ar invaliditāti saistīto ekonomiskajā, politiskajā un sociālajā dzīvē. Cilvēku ar invaliditāti sabiedrisko organizāciju līdzdalība Invalīdu lietu nacionālajā padomē nodrošina informācijas apriti par invaliditātes jautājumiem un dod iespēju ar konstruktīviem priekšlikumiem piedalīties cilvēku ar invaliditāti integrācijas politikas veidošanas procesā.

Gados vecāku cilvēku tiesības

72. Patlaban spēkā esošie tiesību akti nedefinē jēdzienu "gados vecākie cilvēki". Savukārt personu iespējas īstenot Pakta garantētās tiesības bez jebkādas diskriminācijas atkarībā no vecuma ir aplūkotas konkrētu Pakta pantu iztīrījumā.

73. Pensionēšanās vecumu sasniegušiem cilvēkiem kā pensiju shēmas dalībniekiem saskaņā ar 1995. gada 2. novembra likumu "Par valsts pensijām" ir tiesības uz materiālu nodrošinājumu vecuma gadījumā. 1996.gadā ieviestā pensiju sistēma tiek sakārtota atbilstoši sākotnējiem vadlīnijām. Nabadzīgo gados veco cilvēku diferenciācijas samazināšanai tiek paaugstinātas minimālās vecuma pensijas. Kā viens no pēdējiem panākumiem pensiju sistēmas sakārtošanā minams tiesību atjaunošana strādājošiem pensionāriem uz sociālo nodrošinājumu – strādājot saņemot pensiju pilnā apmērā.

74. 1972. gada 14. aprīļa Latvijas Darba likuma kodeksa 1.pants paredz, ka "Latvijas Republikā fiziskajām personām darba tiesiskajās attiecībās nodrošināta līdztiesība neatkarīgi no rases, ādas krāsas, dzimuma, vecuma, reliģiskās, politiskās vai citas pārliecības, nacionālās vai sociālās izcelšanās un mantiskā stāvokļa". Darba likuma kodeksa 15.pants savukārt noteic, ka "pieņemot darbā, nav pieļaujama nekāda tieša vai netieša tiesību ierobežošana, kā arī tiešu vai netiešu priekšrocību noteikšana atkarībā no rases, ādas krāsas, dzimuma, vecuma, reliģiskās, politiskās vai citas pārliecības, nacionālās vai sociālās izcelšanās vai mantiskā stāvokļa, izņemot tos ierobežojumus vai priekšrocības, ko nosaka likumi un citi normatīvie akti".

75. Latvijas Darba likuma, kas stājas spēkā 2002.gada 1.jūnijā, 7.pants noteic, ka tiesības uz darbu, taisnīgiem, drošiem un veselībai nekaitīgiem darba apstākļiem, kā arī taisnīgu darba samaksu ir nodrošināmas bez jebkādas tiešas vai netiešas diskriminācijas – neatkarīgi no personas rases, ādas krāsas, dzimuma, vecuma, invaliditātes, reliģiskās, politiskās vai citas pārliecības, nacionālās vai sociālās izcelsmes, mantiskā vai ģimenes stāvokļa vai citiem apstākļiem. Savukārt šā likuma 29.pants noteic, ka dibinot darba tiesiskās attiecības, kā arī darba tiesisko attiecību pastāvēšanas laikā, it īpaši paaugstinot darbinieku amatā, nosakot darba apstākļus, darba samaksu vai profesionālo apmācību, kā arī uzteicot darba līgumu, aizliegta atšķirīga attieksme atkarībā no darbinieka dzimuma, rases, ādas krāsas, vecuma, invaliditātes, reliģiskās, politiskās vai citas pārliecības, nacionālās vai sociālās izcelsmes, mantiskā vai ģimenes stāvokļa vai citiem apstākļiem.

Pakta 3.pants

76. Dzimumu līdztiesības jautājums konstitucionālā līmenī ir regulēts Satversmes 8.nodaļas "Cilvēka pamattiesības" 91.pantā, kurš noteic, ka "visi cilvēki Latvijā ir vienlīdzīgi likuma un tiesas priekšā", kā arī ka "cilvēka tiesības tiek īstenotas bez jebkādas diskriminācijas". Minētie vienlīdzības un nediskriminācijas principi ir spēkā esoši jebkuru tiesību – pilsonisko, politisko, ekonomisko, sociālo, kultūras – īstenošanā. Bez tam, Latvijas tiesību sistēmas sastāvdaļa ir arī 1979.gada konvencija par jebkuras sievietes diskriminācijas izskaušanu, kas Latvijai ir saistoša kopš 1992.gada 14.maija.

Izpratnes par dzimumu līdztiesību vēsturiskā attīstība

77. Latvijā sievietes un vīriešu izturēšanās sociālo un kultūras modeļu izveidi noteikusi valsts vēsture un kultūra, uz kuru paliekošu iespaidu ir atstājuši dažādi Latvijas teritorijā pastāvējuši politiskie režīmi un dominējošās kultūras formas. Kā vislielāko iespaidu atstājušās ir jāmin Latvijas etnisko pamatiedzīvotāju tradicionālā kultūra, kristietības tradīcijas un kanoniskās tiesību normas, valstiskās neatkarības perioda starp I un II Pasaules karu demokrātijas un autoritārisma tradīcijas, padomju varas gadu kultūra un sievietes pozīcija sabiedrībā, kopš neatkarības atjaunošanas veidotās politiskās un sadzīves kultūras tradīcija.

78. Latvijas etnisko pamatiedzīvotāju tradicionālā kultūras bāze ir patriarhāla zemnieku ģimene, kurā sieviete galvenokārt ieņem mātes lomu. Šajā kontekstā sieviete tiek īpaši cienīta un saņem privilēģijas, savukārt sabiedrības sociālajā struktūrā sieviete ieņem patriarhālajam ģimenes modelim raksturīgo pozīciju.

79. Kristietības tradīcijas un kanonisko tiesību normu ietekme uz sievietes lomu sabiedrībā Latvijā pamatā ir saistāmas ar katolicisma (Latgalē) un luterānisma (Kurzemē un Vidzemē), kas ir visizplatītākās konfesijas Latvijā, ietekmi. Tomēr padomju varas gados šī tradīcija ir zaudējusi lielāko savas ietekmes daļu.

80. Demokrātijas tradīcijas un dzimumu līdztiesības tradīcijas Latvijā teritorijai atrodies cariskās Krievijas sastāvā attīstījās salīdzinoši ātrāk, kas ir saistāms ar iedzīvotāju augstāko izglītības līmeni un dzīves standartu. Par šo ideju iesakņošanās sabiedrībā pirmajiem apliecinājumiem var uzskatīt abu dzimumu aktivitāti 1905.gada revolūcijas laikā un pilsoniskās sabiedrības veidošanās procesā līdz I Pasaules kara sākumam.

81. Līdz ar valsts nodibināšanu 1918.gadā sievietes ieguva vienlīdzīgas politiskās un pilsoniskās tiesības, kas arī tika plašos apmēros izmantotas gan demokrātijas, gan autoritārisma periodā.

82. Padomju varas gados tika kultivēta brutāla vīriešu un sievietes vienlīdzības koncepcija, kas bieži vien noveda pie sociālo funkciju nepārdomātas vienādošanas neievērojot sievietes specifiskās fizioloģiskās un psiholoģiskās vajadzības. Lai gan šāda koncepcija balstījās uz vispārēju sieviešu tiesību atzīšanu un ieviešanu dzīvē, tā bieži vien panāca pretēju, sievieti kā pilntiesīgu sabiedrības locekli degradējošu efektu.

83. Kopš neatkarības atjaunošanas 1991.gadā Latvijā lēnām mainās attieksme jautājumā par dzimuma līdztiesību. Sabiedrībai ir pieejami materiāli par feminisma kustību un par tādu sieviešu organizāciju, kustību, politisko partiju un apvienību darbību, kas saistīta ar stereotipu maiņu. Pamatā visi sabiedrības masu saziņas līdzekļi sabiedriskās domas attieksmē pret jautājumu par dzimumu līdztiesību pakāpeniski un arvien noteiktāk pauž stereotipu maiņu. Dzimumu līdztiesības jautājumu risinot, tiek piedāvāti dažādi savstarpējo attiecību modeļi, ir tolerantāks vērtējums šai problemātikai, arvien biežāk tiek akcentēta sievietes personiskā izvēle un tās nozīme.

Tiesību akti, kas garantē dzimumu līdztiesību, un to piemērošanas prakse

84. Latvijai nav raksturīgi tiesību akti, kas ietvertu sievietes diskriminējošas normas. Gluži otrādi, virknē spēkā esošo likumu un citu normatīvo aktu ir nostiprināts dzimumu diskriminācijas aizliegums. Jaunajā Darba likumā, kas stājas spēkā 2002.gada 1.jūnijā, ir iekļauta arī netiešās diskriminācijas definīcija un tās azliegums. Saskaņā ar šī likuma 29.panta 4.daļu, "netieša diskriminācija pastāv, ja acīmredzami neitrāli noteikumi, kritēriji vai prakse rada nelabvēlīgas sekas ievērojami lielākai daļai viena dzimuma personu, izņemot gadījumus, kad šādi noteikumi, kritēriji vai prakse ir piemērota un nepieciešama un var tikt attaisnota ar objektīviem apstākļiem, kas nav saistīti ar dzimumu".

85. Tāpat Latvija ir veikusi nepieciešamos pasākumus, lai novērstu dzimumu nevienlīdzību politiskajā un sabiedriskajā dzīvē. Nepastāv ne aktīvo, ne pasīvo vēlēšanu tiesību ierobežojumi attiecībā uz personas dzimumu. Izvēloties vietu, kur piedalīties Saeimas vai vietējo pašvaldību vēlēšanās, sieviete nav saistīta ar saviem vīriešu kārtas ģimenes locekļiem vai to dzīves vietu – tiesības izvēlēties vēlēšanu vietu personām ir vienlīdzīgas neatkarīgi no to dzimuma. 1995. gada 25. maija Saeimas vēlēšanu likums noteic, ka Saeimas vēlēšanās persona var balsot jebkurā vēlēšanu iecirknī visā valstī. Vietējo pašvaldību vēlēšanās persona pēc sava ieskata var vēlēties tās pašvaldības teritorijā, kur tā ir pierakstīta vai kur atrodas tās likumā noteiktajā kārtībā reģistrēts nekustamais īpašums. Personai, kura vēlēšanu dienā nekur nav pierakstīta, ir tiesības vēlēties tās pašvaldības administratīvajā teritorijā, kur ir tās pēdējā pieraksta vieta.

86. Kā liecina Centrālās vēlēšanu komisijas sniegtie dati par sieviešu dalību Saeimas un vietējo pašvaldību vēlēšanās, sievietes aktīvi izmanto savas tiesības tikt ievēlētām (skat.tabulu).

	Sievietes		Vīrieši	
	Kandidāti	Ievēlētie	Kandidāti	Ievēlētie
1997.gada vietējo pašvaldību vēlēšanas	4843 (41%)	nav datu	7099 (59%)	nav datu
1998.gada 7.Saeimas vēlēšanas	288 (26,64%)	17 (17%)	793 (73,36%)	83 (83%)
2001.gada vietējo pašvaldību vēlēšanas	5933 (43,75%)	1784 (41,15%)	7627 (56,25%)	2551 (58,85%)

87. Latvijas tiesību akti neparedz nekādus ierobežojumus sievietēm piedalīties valsts politikas formulēšanā un ieņemt valsts amatus, kā arī izpildīt visas valsts funkcijas visos valsts pārvaldes līmeņos. Kopš 1999.gada augusta augstākā valsts amatpersona, tai skaitā valsts bruņoto spēku augstākais vadonis, ir sieviete. Jāmin, ka V.Viķe – Freiberga pēc statistiskās datiem kopš ievēlēšanas ir bijusi populārākā politiķe valstī. Sievietes ir pārstāvētas arī Latvijas izpildvaras galvenajā institūcijā – Ministru kabinetā. Arī tiesībām ieņemt amatus valsts civildienestā nepastāv nekādi ierobežojumi atkarībā no pretendenta dzimuma.

88. Latvijā tiesības uz darbu kā neatņemamas tiesības sievietēm tiek garantētas tāpat kā vīriešiem. Latvijas Darba likuma kodeksa 1.pantā ir noteikts, ka "Latvijas Republikā fiziskajām personām darba tiesiskajās attiecībās nodrošināta līdztiesība neatkarīgi no rases, ādas krāsas, dzimuma, vecuma, reliģiskās, politiskās vai citas pārliecības, nacionālās vai sociālās izcelšanās un mantiskā stāvokļa". Savukārt jau iepriekš minētais Darba likums paredz, ka ikvienam ir vienlīdzīgas tiesības uz darbu, taisnīgiem, drošiem uz veselībai nekaitīgiem darba apstākļiem, kā arī uz taisnīgu darba samaksu. Šīm tiesībām ir jābūt nodrošinātām bez jebkādas tiešas vai netiešas diskriminācijas – neatkarīgi no personas rases, ādas krāsas, dzimuma, vecuma, invaliditātes, reliģiskās, politiskās vai citas pārliecības, nacionālās vai

sociālās izcelsmes, mantiskā vai ģimenes stāvokļa vai citiem apstākļiem. Šo tiesību nodrošināšanai ir noteikts arī aizliegums sodīt darbinieku vai citādi tieši vai netieši radīt viņam nelabvēlīgas sekas, tādēļ ka darbinieks darba tiesisko attiecību ietvaros pieļaujamā veidā izmanto savas tiesības.

89. Darba likumu kodeksā nav noteiktas prasības darbinieku atlases kritērijiem, savukārt jaunajā Darba likumā ir iekļauts aizliegums dzimuma diskriminācijai, veicot darbinieku atlasi. Ir noteikts, ka darba sludinājums nedrīkst attiekties tikai uz vīriešiem vai tikai uz sievietēm, izņemot gadījumu, kad piederība pie noteikta dzimuma ir attiecīgā darba veikšanas vai attiecīgās nodarbošanās objektīvs un pamatots priekšnoteikums.

90. Latvijas tiesību aktos nav ietvertas atšķirīgas iespējas sievietēm un vīriešiem izvirzīties amatā. Karjeras iespēju privātajā sektorā neierobežošanas pēc dzimuma pazīmes regulē, vadoties pēc atšķirīgas attieksmes aizlieguma principa. Savukārt Valsts civildienesta likumā ir noteikta pretendenta atbilstības ierēdņa amatam pārbaudes kārtība un izvirzāmās prasības, kas neietver dzimumu diskriminējošas prasības. Ierēdņa tiesībās ietilpst pieteikšanās konkursam uz vakantajiem augstākas kvalifikācijas kategorijas ierēdņu amatiem, kā arī piedalīšanās apmācību programmās, lai iegūtu amata pienākumu pildīšanai nepieciešamās iemaņas un prasmes. Pēc Valsts Civildienesta pārvaldes sniegtās informācijas kopumā sieviešu un vīriešu procentuālā attiecība valsts civildienestā uz 2000.gada 31.decembri ir 60% sieviešu un 40% vīriešu, un šī ir lielākā vīriešu un sieviešu īpatsvara atšķirība kopš civildienesta ieviešanas valstī.

91. Tabulā norādīts statistikas datu apkopojums par sieviešu un vīriešu nodarbinātību ne tikai valsts institūcijās, bet arī visās tautsaimniecības, tirdzniecības, ražošanas un pakalpojumu sfērās (Centrālās statistikas pārvaldes dati).

Nodarbināto iedzīvotāju gada vidējais skaits sadalījumā pa darbības veidiem (pēc darbaspēka izlasveida apsekojuma datiem, tūkst. cilvēku)

(1995. – 2001.g.)

	Vīrieši							Sievietes						
	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
Nodarbināti visos darbības veidos	534.3	494.0	508.3	511.8	502.9	479.7	486.4	511.3	454.7	482.0	474.3	465.6	461.4	475.7
Lauksaimniecība, medniecība un mežsaimniecība	118.7	98.0	117.9	106.1	89.7	77.5	87.7	69.5	60.7	90.1	77.2	66.8	56.4	55.1
lauksaimniecība un medniecība	105.9	80.0	99.6	88.7	72.5	61.2	67.5	67.8	58.6	87.7	75.2	64.7	53.3	52.3
mežsaimniecība	12.8	18.0	18.3	17.4	17.2	16.3	20.2	1.7	2.1	2.4	2.1	2.0	3.1	2.7
Zvejniecība	4.5	3.6	4.0	3.5	3.7	1.3	1.9	0.7	1.4	1.2	1.1	0.7	0.8	0.5
Rūpniecība - kopā	118.3	123.0	119.1	122.5	117.1	113.8	105.8	95.4	84.0	85.2	85.7	76.0	79.2	80.5
ieguves rūpniecība un karjeru izstrāde	2.2	1.9	0.7	0.9	1.1	1.6	1.1	0.9	0.6	0.1	0.1	0.1	0.2	0.3
apstrādes rūpniecība	102.7	104.7	102.4	104.7	100.4	97.3	88.9	90.7	78.7	80.5	78.6	69.9	72.9	76.7
elektroenerģija, gāzes un ūdens apgāde	13.4	16.4	16.0	16.9	15.5	15.0	15.8	3.8	4.8	4.6	7.0	6.1	6.1	3.5
Būvniecība	48.1	43.5	45.5	48.1	51.6	51.0	62.1	8.3	7.6	6.0	5.9	6.3	5.1	5.8

Vairumtirdzniecība un mazumtirdzniecība; automobiļu, motociklu, individuālās lietošanas priekšmetu un sadzīves aparātūras un iekārtu remonts	56.9	53.3	58.4	60.0	64.9	60.6	61.2	89.7	63.7	74.1	84.9	77.0	84.7	89.6
Viesnīcas un restorāni	5.8	4.7	4.7	3.9	4.9	5.6	5.1	17.2	10.9	11.2	13.6	15.8	16.5	17.1
Transports, glabāšana un sakari	60.7	56.2	58.1	55.3	55.5	55.2	54.1	31.3	28.1	23.5	23.3	26.1	23.5	24.1
Finansu starpniecība	4.8	4.9	3.6	3.4	3.8	4.7	4.8	9.1	9.5	7.0	8.3	7.8	7.6	8.9
Operācijas ar nekustamo īpašumu, noma un cita komercdarbība	27.6	18.2	14.9	17.9	21.4	23.5	22.0	22.6	13.3	11.5	16.1	19.3	21.3	18.9
Valsts pārvalde un aizsardzība; obligātā sociālā apdrošināšana	33.6	34.7	33.4	39.1	41.1	39.6	38.0	23.5	25.4	24.7	28.0	33.1	31.4	29.5
Izglītība	18.9	20.2	18.2	20.2	18.8	18,5	16.0	71.6	74.6	74.1	63.9	68.2	68,2	72.3
Veselība un sociālā parūpe	10.7	10.6	8.9	11.5	9.9	6.7	8.0	54.1	47.2	44.3	40.7	42.4	41.3	41.8
Pārējie komunālie, sociālie un individuālie pakalpojumi	25.7	22.5	20.8	19.5	20.0	20.6	18.7	18.3	27.9	27.6	24.8	24.2	23.7	30.4

92. Saskaņā ar 1998. gada 29. oktobra Izglītības likumu, Latvijā izglītības iegūšanas iespējas nav atkarīgas no personas dzimuma. Latvijā nepastāv dalīta meiteņu un zēnu izglītība, un spēkā esošie tiesību akti to arī neparedz. Šī iemesla dēļ Latvijā nepastāv dažādas kvalitātes skolas, skolu telpu, iekārtu un pedagogu pieejamība zēniem un meitenēm ir vienlīdzīga. Tā kā uzņemšanas noteikumi mācību iestādēs neparedz nekādus uzņemšanas ierobežojumus atkarībā no dzimuma un uzņemšana mācību iestādēs norisinās konkursa kārtībā vai vadoties pēc audzētāja dzīves vietas, meitenēm ir pieejamas jebkuras specialitātes apgūšana, gan profesionālās izglītības mācību centros, koledžās un augstskolās.

	skolēnu skaits	meiteņu skaits	meiteņu skaits %
2000/2001.mācību gads			
Vispārizglītojošās (dienas) skolās mācās	344822	173238	50,24
1999/2000. mācību gads			

Beigušo skaits 1. – 4.klasi vispārizglītojošās (dienas) skolās	133039	64542	48,51
Beigušo skaits 5. – 9. klasi vispārizglītojošās (dienas) skolās	159601	78128	48,95
beigušo skaits 10.-12.klasi vispārizglītojošās (dienas) skolās	49148	29853	60,74
beigušo skaits vakara maiņu skolā	11765	5844	49,67

Veiktie pasākumi dzimumu līdztiesības veicināšanai

93. Kopš 1999.gada janvāra Labklājības ministrijas Sociālās politikas attīstības departaments ir atbildīgā struktūrvienība, kura koordinē dzimumu līdztiesības jautājumus valstī. 2000.gadā tika izveidota Sabiedrības integrācijas un dzimumu līdztiesības nodaļa. Dzimumu līdztiesības jautājumu koordinators galvenie uzdevumi ir koordinēt dzimumu līdztiesības jautājumus Labklājības ministrijā un sadarboties ar citām valsts institūcijām, kā arī nevalstiskajām organizācijām; organizēt seminārus, vākt un apkopot materiālus par dzimumu līdztiesības jautājumiem un attīstības tendencēm šajā jomā; sadarboties ar starptautiskajām organizācijām un to ekspertiem jautājumos, kas attiecas uz dzimumu līdztiesību; sagatavot priekšlikumus un projektus saistībā ar dzimumu līdztiesības jautājumiem.

94. Pašreiz ir izstrādāta koncepcija dzimumu līdztiesības īstenošanai Latvijā, kurā ir iestrādāts institucionālais mehānisms dzimumu līdztiesības jautājumu risināšanai.

95. Sievietes Latvijā iesaistās dzimumu līdztiesības problēmu risināšanā gan tieši, gan netieši. Šā jautājuma izskatīšanai tiek organizētas konferences (piem., 2001. gada maijā notika 1.nacionālā konference par dzimumu līdztiesības jautājumiem, kuru organizēja Labklājības ministrija sadarbībā ar Latvijas Dzimumu līdztiesības apvienību). Rakstnieces, filozofes, aktrises, uzņēmējas un politiskās darbinieces, publiski izsakot savus uzskatus un attieksmi pret dzīvi, apliecina sievietes garīgās, intelektuālās spējas un uzskatu dažādību dzimumu līdztiesības jautājumā.

96. Latvijas divos valsts televīzijas un divos komerctelevisijas kanālos ziņu dienestos, kultūras un mākslas raidījumos, ģimenes programmās strādājošo žurnālistu vidū lielākā daļa ir sievietes. Abu veidu televīzijas kanālos veidotajos raidījumos, kas domāti ģimenēm, akcentētas abu vecāku līdzvērtīgas rūpes par ģimeni, vienlīdzīgas iespējas profesionālās karjeras veidošanā. Arī Latvijas valsts radio un komercraidstacijās sagatavotajās pārraidēs nav jūtama sieviešu un vīriešu īpaša pretstatīšana, vērojams, ka uzsvērtas tiek sievietes profesionālās īpašības un viņas karjeras izaugsmes. Aizvien biežāk, runājot par sabiedriskiem jautājumiem, radio raidījumos kā vērtība tiek atzītas sievietes tiesības uz brīvu personisku izvēli.

97. Latvijas tiesas vairākkārt ir piemērojušas 1979.gada konvenciju par jebkuras sieviešu diskriminācijas izskaušanu, lai izlemtu jautājumu par diskrimināciju dzimuma dēļ fakta esamību. Piemēram, atsaucoties uz minēto 1979.gada konvenciju, Satversmi un Darla likumu kodeksu, tiesa secināja, ka atteikums pieņemt sievieti darbā par uzraudzi cietumā, pamatojoties uz to, ka kandidāte ir sieviete un ka uzrauga darbs saistīts ar smagiem fiziskiem apstākļiem un specifiskām prasībām, ir kandidātes pamattiesību brīvi izvēlēties nodarbošanos un darba vietu pārkāpums. Citā gadījumā tiesa atzina, ka zemākas darba algas noteikšana sievietei, salīdzinājumā ar citiem darbiniekiem, kas ir vīrieši, nav savienojama ar diskriminācijas aizliegumu un tiesībām saņemt vienlīdzīgu samaksu par vienlīdzīgu darbu. Šāda tiesu prakse liecina, ka dzimumu līdztiesība tik būtiskā jomā kā darba tiesiskās attiecības tiek garantēta ne tikai tiesību aktu tekstos, bet arī tiesu praksē, kas nodrošina vienlīdzības principa piemērošanu praksē.

Pakta 4. un 5.pants

98. Satversmes 89.pantā noteikts, ka "valsts atzīst un aizsargā cilvēka pamattiesības saskaņā ar šo Satversmi, likumiem un Latvijai saistošiem starptautiskajiem līgumiem".

99. Satversme nepieļauj lielākā daļā Paktā paredzēto tiesību ierobežojumus. Saskaņā ar Satversmes 116.pantu, kurā izsmeļoši uzskaitītas tiesības, kuras var tikt ierobežotas, personas tiesības uz privātās dzīves, mājokļa un korespondences neaizskaramību, tiesības brīvi pārvietoties Latvijas teritorijā un brīvi izvēlēties dzīvesvietu, tiesības brīvi izbraukt no Latvijas, tiesības uz vārda un uzskatu brīvību un tiesības brīvi iegūt un izplatīt informāciju, tiesības uz biedrošanās un sapulču brīvību, tiesības brīvi izvēlēties nodarbošanos un tiesības streikot var tikt ierobežotas likumā paredzētos gadījumos ar mērķi aizsargāt citu personu tiesības, demokrātisku valsts iekārtu, sabiedrības drošību, labklājību un tikumību. Minētais Satversmes pants paredz, ka uz šo nosacījumu pamata var ierobežot arī reliģiskās pārliecības paušanu.

100. Papildus 116.pantam, Satversmes 105.pants pieļauj ierobežojumus arī tiesībām uz īpašumu. Šis pants paredz, ka "ikvienam ir tiesības uz īpašumu. Īpašumu nedrīkst izmantot pretēji sabiedrības interesēm. Īpašuma tiesības var ierobežot vienīgi saskaņā ar likumu. Īpašuma piespiedu atsavināšana sabiedrības vajadzībām pieļaujama tikai izņēmuma gadījumos uz atsevišķa likuma pamata pret taisnīgu atlīdzību."

101. Savukārt Krimināllikuma 78.pantā paredzēta atbildība par nacionālās un rasu vienlīdzības pārkāpšanu un cilvēktiesību ierobežošanu. Saskaņā ar šo pantu par darbību, kas apzināti vērsta uz nacionālā vai rasu naida vai nesaticības izraisīšanu, kā arī par apzinātu personas ekonomisko, politisko vai sociālo tiesību tiešu vai netiešu ierobežošanu vai tiešu vai netiešu priekšrocību radīšanu personai atkarībā no tās rases vai nacionālās piederības soda ar brīvības atņemšanu uz laiku līdz trim gadiem vai ar naudas sodu līdz sešdesmit minimālajām mēnešalgām. Par tādu pašu darbību, ja tā saistīta ar vardarbību, krāpšanu vai draudiem, kā arī tad, ja to izdarījusi personu grupa vai valsts amatpersona, vai uzņēmuma (uzņēmējsabiedrības) vai organizācijas atbildīgs darbinieks, soda ar brīvības atņemšanu uz laiku līdz desmit gadiem.

3.DAĻA

Pakta 6.pants

Tiesības uz darbu; tiesības brīvi izvēlēties nodarbošanos

102. Satversmes 106.pantā noteikts, ka "ikvienam ir tiesības brīvi izvēlēties nodarbošanos un darba vietu atbilstoši savām spējām un kvalifikācijai." Šis pants lasāms saistībā ar Satversmes 91.pantu, kas paredz, ka "visi cilvēki Latvijā ir vienlīdzīgi likuma un tiesas priekšā", kā arī ka "cilvēka tiesības tiek īstenotas bez jebkādas diskriminācijas".

103. Darba likuma kodeksa 15.pantā ir noteiktas garantijas, pieņemot darbā: "Pieņemot darbā nav pieļaujama nekāda tieša vai netieša tiesību ierobežošana, kā arī tiešu vai netiešu priekšrocību noteikšana atkarībā no rases, ādas krāsas, dzimuma, vecuma, reliģiskās, politiskās vai citas pārliecības, nacionālās vai sociālās izcelšanās un mantiskā stāvokļa, izņemot tos ierobežojumus un priekšrocības, ko nosaka likumi un citi normatīvie akti."

104.2001.gada 20.jūnijā tika pieņemts jauns Darba likums, kas stājas spēkā 2002.gada 1.jūnijā. Šī likuma 7.pantā noteikts, ka ikvienam ir vienlīdzīgas tiesības uz darbu un ka šīs tiesības nodrošināmas bez jebkādas tiešas vai netiešas diskriminācijas.

105. Tabulās tiek sniegta statistiskā informācija par tendencēm iedzīvotāju nodarbinātībā, kā arī informācija par bezdarbnieku skaitu un sadalījumu pēc vecuma un dzimuma. Saskaņā ar Statistikas pārvaldes 2001. gada maijā veikto darbaspēka apsekojumu, 2001.gadā lielākais nodarbināto skaits bija apstrādājošā rūpniecībā – 166,4 tūkst.; tirdzniecībā – 149,0 tūkst.; lauksaimniecībā – 143,0 tūkst.; izglītībā – 87,0 tūkst (Centrālās statistikas pārvaldes dati).

Nodarbināto iedzīvotāju gada vidējais skaits (tūkst. cilvēku)

	1998	1999	2000	2001
Visi nodarbinātie	986	968	941	962
t.sk.				
Sabiedriskajā sektorā (%)	34	32	32	30
Privātajā sektorā (%)	66	68	68	70
pa darbības veidiem				
Lauksaimniecība	183	156	134	143
Rūpniecība	208	193	193	186
Būvniecība	54	58	56	68
Tirdzniecība	145	142	145	151
Transports, glabāšana un sakari	79	82	79	78
Finansu starpniecība un operācijas ar nekustamo īpašumu	46	52	57	55

Valsts pārvalde, izglītība un veselības aizsardzība	203	213	206	206
Pārējās nozares	68	72	71	76

106. Bezdarba līmeni un tā dinamiku un bezdarbu sieviešu, jauniešu, gados vecāku cilvēku un cilvēku ar invaliditāti vidū raksturo šādi dati (skat. tabulu, Centrālās statistikas pārvaldes dati):

Bezdarba līmenis Latvijā pārskata perioda beigās, procentos

Mēnesis	1997.g.	1998.g.	1999.g.	2000.g.	2001.g.
1	7,3	7,0	9,4	9,1	7,9
2	7,5	7,0	9,8	9,1	8,0
3	7,7	7,1	10,1	9,0	8,1
4	7,8	7,1	10,2	9,0	8,0
5	7,9	7,0	10,1	8,6	7,9
6	7,8	7,2	10,0	8,4	7,8
7	7,7	7,3	9,9	8,2	7,7
8	7,5	7,4	9,8	8,1	7,7
9	7,3	7,6	9,5	7,9	7,6
10	7,1	8,2	9,3	7,8	7,6
11	7,0	8,8	9,1	7,8	7,6
12	7,0	9,2	9,1	7,8	7,7

Sieviešu - bezdarbnieču skaits pārskata perioda beigās

Mēnesis	1999.gads	% no bezdarbnieku skaita	2000.gads	% no bezdarbnieku skaita	2001.gads	% no bezdarbnieku skaita
1	66513	58,2	61811	56,7	53805	57,3
2	68132	58,0	61425	56,3	54330	56,7
3	69509	57,7	60890	56,1	54657	56,5
4	70316	57,7	60626	56,3	54358	56,6
5	69632	57,6	58152	56,3	53564	56,5
6	69613	57,9	57173	56,8	53498	57,1

7	69247	58,1	56602	57,5	53191	57,5
8	68526	58,3	55831	57,6	53159	57,7
9	66455	58,1	54514	57,8	52657	57,7
10	64551	58,2	54018	58,2	52477	57,9
11	63308	57,9	53942	58,1	52455	57,7
12	62830	57,4	53768	57,6	52573	57,4

Jaunieši – bezdarbnieki vecumā 15-24 gadi

1999.gads	% no bezdarbnieku skaita	2000.gads	% no bezdarbnieku skaita	2001.gads	% no bezdarbnieku skaita
18366	16,1	15956	14,6	13618	14,5
19069	16,2	16342	15,0	14089	14,7
19720	16,4	16199	14,9	14230	14,7
19565	16,1	15872	14,7	13943	14,5
18925	15,7	15011	14,5	13629	14,4
18086	15,1	14309	14,2	13147	14,0
18306	15,4	14420	14,6	13317	14,4
18024	15,3	14573	15,0	13623	14,8
17306	15,1	14055	14,9	13474	14,8
16700	15,0	13707	14,8	13365	14,8
16369	15,0	13794	14,9	13612	15,0
16226	14,8	13713	14,7	13374	14,6

Sievietes vecumā no 50 gadiem un vīrieši vecumā no 55 gadiem līdz likuma "Par valsts pensijām" noteiktā pensijas vecuma sasniegšanai

Mēnesis	1999.gads	% no bezdarbnieku skaita	2000.gads	% no bezdarbnieku skaita	2001.gads	% no bezdarbnieku skaita
1	15218	13,3	15120	13,9	13881	14,8
2	15554	13,2	15200	13,9	14041	14,7
3	15918	13,2	15307	14,1	14265	14,7

4	16289	13,4	15428	14,3	14324	14,9
5	16356	13,5	15043	14,6	14287	15,1
6	16535	13,8	14792	14,7	14176	15,1
7	16479	13,8	14533	14,8	14043	15,2
8	16245	13,8	14203	14,7	13960	15,1
9	15748	13,8	13949	14,8	13867	15,2
10	15252	13,7	13675	14,7	13782	15,2
11	15054	13,8	13638	14,7	13758	15,1
12	15025	13,7	13745	14,7	13977	15,3

Cilvēku ar invaliditāti - bezdarbnieku skaits pārskata perioda beigās

Mēnesis	1999.gads	% no bezdarbnieku skaita	2000.gads	% no bezdarbnieku skaita	2001.gads	% no bezdarbnieku skaita
1	1108	1,0	1451	1,3	1521	1,6
2	1174	1,0	1503	1,4	1614	1,7
3	1240	1,0	1541	1,4	1653	1,7
4	1273	1,0	1530	1,4	1655	1,7
5	1280	1,1	1454	1,4	1618	1,7
6	1319	1,1	1439	1,4	1619	1,7
7	1286	1,1	1414	1,4	1615	1,7
8	1252	1,1	1404	1,4	1639	1,8
9	1239	1,1	1442	1,5	1670	1,8
10	1287	1,2	1441	1,6	1711	1,9
11	1350	1,2	1479	1,6	1733	1,9
12	1431	1,3	1504	1,6	1804	2,0

107. Valstī veiktie pasākumi, lai uzlabotu situāciju nodarbinātības jomā, tiek koordinēti ikgadējā Nacionālajā nodarbinātības plānā. Jāatzīst, ka Latvijā pagaidām nav izstrādāta nacionālā nodarbinātības stratēģija. 2001.gada Nacionālais nodarbinātības plāns sagatavots, pamatojoties uz ES Padomes apstiprinātām nodarbinātības vadlīnijām 2000.gadam, 2000.gada NNP analīzes rezultātiem un uz iegūto pieredzi nodarbinātības pasākumu noteikšanas un definēšanas jomā.

108. Nodarbinātības veicināšanas pasākumu izvēlē ņemta vērā to prioritāte atbilstoši Latvijas ekonomiskajai, sociālajai un politiskajai situācijai. Plānā lielāka uzmanība veltīta aktīviem pasākumiem nodarbinātības veicināšanai, līdz ar to atbalstot bezdarbnieku personisko iniciatīvu sava statusa mainīšanai darba tirgū. Nacionālajā nodarbinātības plānā 2000.gadam ietvēra 36 nodarbinātības veicināšanas pasākumus, savukārt 2001.gadam paredzēti 43 šādi pasākumus ar kopējo finansējumu 16 milj. latu apmērā (aptuveni par 9% vairāk nekā 2000. gadā salīdzināmā pasākumu lokā). Latvijas nodarbinātības politikā 2001. gadam ietverti šādi aktuāli virzieni:

- 1) darbaspēka kvalitātes paaugstināšana;
- 2) jauniešu nodarbinātības veicināšana;
- 3) bezdarba ilguma samazināšana;
- 4) pirmspensijas vecuma bezdarbnieku integrēšana darba tirgū;
- 5) darba meklētājiem un bezdarbniekiem sniegto pakalpojumu uzlabošana.

109. Izstrādātais Bezdarbnieku un darba meklētāju atbalsta likums paredz iespēju organizēt jaunus aktīvās nodarbinātības pasākumus bezdarbniekiem, jo īpaši personām vecumā no 15 līdz 25 gadiem; personām, kurām ir noteikta invaliditāte; personām pēc bērna kopšanas atvaļinājuma; personām, kurām līdz likumā "Par valsts pensijām" noteiktā pensijas vecuma sasniegšanai atlikuši ne vairāk kā pieci gadi; personām, kuras Nodarbinātības valsts dienesta uzskaitē ir ilgāk par vienu gadu (ilgstošajiem bezdarbniekiem); personām pēc soda izciešanas brīvības atņemšanas iestādēs. Likumā noteikta valsts un pašvaldību institūciju kompetence nodarbinātības veicināšanas un bezdarba samazināšanas jomā (Latvijas Nacionālā nodarbinātības plāna izstrādāšanā un īstenošanā, uzņēmējdarbības veicināšanā, aktīvo nodarbinātības pasākumu organizēšanā un īstenošanā, pakalpojumu sniegšanā bezdarbniekiem un darba meklētājiem).

110. Saskaņā ar Latvijas tiesību aktiem persona vienlaicīgi var ieņemt vairākus amatus un būt nodarbināta vairākās darba vietās, no kurām viena ir tās pamata darba vieta. Daudzos gadījumos personas, kas ir nodarbinātas vairākās darba vietās, papildus savam pamatdarbam strādā izglītības iestādēs vai zinātnisku darbu, kā arī ir eksperti specifiskās nozarēs, kur speciālistu skaits Latvijā ir salīdzinoši neliels.

	2000.g.maijs		2001.g.maijs	
	tūkst. cilv.	%	tūkst. cilv.	%
Nodarbinātie kopā	968,7		963,9	
Nodarbinātie, kam ir papilddarbs	45,1	4,7	47,7	4,9

Bezdarbnieku pārkvalifikācijas un kvalifikācijas paaugstināšanas iespējas

111. Atbilstoši 1991. gada 23. decembra likuma "Par nodarbinātību" 7.pantam bezdarbniekam ir tiesības un pienākums iesaistīties Nodarbinātības valsts dienesta organizētajos aktīvās nodarbinātības pasākumos, tai skaitā profesionālajā apmācībā un pārkvalifikācijā.

112. Saskaņā ar šo likumu bezdarbniekam ir tiesības: saņemt informāciju par brīvajām darba vietām; saņemt piemērota darba piedāvājumus; iesaistīties profesionālajā apmācībā un pārkvalificēties; saņemt bezdarbnieka pabalstu; saņemt stipendiju profesionālās apmācības vai pārkvalificēšanās laikā; piedalīties algotos pagaidu sabiedriskajos darbos un citos nodarbinātības valsts dienesta organizētajos aktīvās nodarbinātības pasākumos; pārsūdzēt Nodarbinātības Valsts Dienesta lēmumu tiesā.

113. Savukārt bezdarbnieka pienākumos ietilpst: patstāvīgi un ar nodarbinātības valsts dienesta palīdzību meklēt darbu; reizi mēnesī ierasties nodarbinātības valsts dienestā; ierasties nodarbinātības valsts dienestā divu darbadienu laikā no izsaukuma saņemšanas dienas; piedalīties nodarbinātības valsts dienesta organizētajos bezdarbnieku aktīvās nodarbinātības pasākumos (profesionālajā apmācībā un pārkvalificēšanāsursos, darba praksē pie darba devēja vai amata meistara pēc arodapmācības, darba meklētāju kluba darbā, individuālo darba plānu pildīšanā un citos pasākumos), kā arī pildīt darba līgumu par algotu pagaidu sabiedrisko darbu veikšanu; personām, kurām atlicis mazāk par pieciem gadiem līdz vecumam, kas dod tiesības uz vecuma pensiju saskaņā ar likumu "Par valsts pensijām", ir pienākums iesaistīties pasākumos, kuru mērķis ir šīs personas integrēt darba tirgū; ziņot nodarbinātības valsts dienestam: a) triju darbadienu laikā – par pārmaiņām, uz kuru pamata tiek zaudēts bezdarbnieka statuss; b) triju darbadienu laikā – par dzīvesvietas maiņu; c) triju nedēļu laikā no slimības sākuma – par slimības laiku, kas ir bijis ilgāks par divām nedēļām.

114. Likuma "Par nodarbinātību" 12.pantā ir noteikts, ka to bezdarbnieku apmācība, kuri ir sasnieguši 18 gadu vecumu, tiek veikta par nodarbinātības speciālā budžeta līdzekļiem, bet to bezdarbnieku apmācība, kuri ir jaunāki par 18 gadiem – par profesionālajai izglītībai paredzētajiem valsts pamatbudžeta līdzekļiem: "Bezdarbniekam, kurš sasniedzis 18 gadu vecumu, ir tiesības uz profesionālo apmācību vai pārkvalificēšanos ar nodarbinātības valsts dienesta norīkojumu, ja viņš: 1) nevar atrast darbu tāpēc, ka trūkst profesionālo zināšanu; 2) nevar atrast darbu iepriekš apgūtajā profesijā vai specialitātē; 3) ir zaudējis profesionālās iemaņas.

115. Bezdarbnieku profesionālā apmācība, pārkvalificēšana un kvalifikācijas paaugstināšana ir aktīvās nodarbinātības pasākums, kas palīdz bezdarbniekiem ātrāk atgriezties darba tirgū, palielinot bezdarbnieku konkurētspēju un tiek organizēts, ievērojot ražošanas nozaru, kā arī modernu tehnoloģiju, attīstību un darba devēju pieprasījumu pēc augstas kvalifikācijas darbiniekiem.

116. Bezdarbnieku iespējas saņemt profesionālo apmācību, pārkvalificēšanu un kvalifikācijas paaugstināšanu nodrošina Nodarbinātības Valsts Dienests (skatīt tabulu).

	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
Izteikuši vēlmi mācīties, pārkvalificēties vai paaugstināt kvalifikāciju	13 857	16 589	15 337	24 542	29 395	28 025	31 192
Nosūtīti mācīties, pārkvalificēties vai paaugstināt kvalifikāciju	6 339	8 831	7 950	16 602	9 704	10 267	10 269

117. Saskaņā ar likuma "Par nodarbinātību" 12.pantu bezdarbnieku apmācība, kuri ir sasnieguši 18 gadu vecumu, tiek veikta par nodarbinātības speciālā budžeta līdzekļiem, bet to bezdarbnieku apmācība, kuri ir jaunāki par 18 gadiem, – par profesionālajai izglītībai paredzētajiem valsts pamatbudžeta līdzekļiem.

Iespējas cilvēkiem ar invaliditāti iegūt profesionālo apmācību un iesaistīties darba tirgū

118. Kopš 1998.gada, kad Ministru kabinetā tika apstiprināta koncepcija "Vienādas iespējas visiem", pastiprināta uzmanība sabiedrībā tiek pievērsta cilvēku ar invaliditāti integrācijai sabiedrībā.

119 Koncepcijas "Vienādas iespējas visiem" mērķis ir iezīmēt pamatnostādnes, lai radītu vienlīdzīgas iespējas visiem sabiedrības locekļiem, tai skaitā personām, kurām noteikta invaliditāte, veikt to lomu, kas ir normāla atkarībā no vecuma, dzimuma, sociālajiem un kultūras faktoriem katram indivīdam. Ikvienam ir nepieciešams respektēt citu sabiedrības locekļu vajadzības un ir tiesības, lai tiktu respektētas viņa vajadzības.

120. Cilvēku ar invaliditāti profesionālā rehabilitācija ir uzskatāma par vienu no aktuālākajām pasākumu grupām cilvēku ar invaliditāti pilnvērtīgas sociālās funkcionēšanas nodrošināšanai. Tā dod iespējas cilvēkiem ar invaliditāti apgūt savām fiziskajām un garīgajām spējām atbilstošu profesiju un iekļauties darba tirgū. Cilvēku ar invaliditāti profesionālajai rehabilitācijai 2001.gadā izlietots Ls 637 649, kas nodrošina 288 personu profesionālo rehabilitāciju gadā.

121. Profesionālās rehabilitācijas centros cilvēki ar invaliditāti, kuriem ir noteikta smaga vai mēreni izteikta invaliditāte un kuri slimības vai traumas dēļ nespēj strādāt iepriekšējā profesijā, var apgūt 13 dažādas profesijas. 2001.gadā profesionālās rehabilitācijas centros profesijas ieguvi pabeiguši 134 cilvēki ar invaliditāti.

122.2001.gada 28.augustā tika pieņemti Ministru kabineta noteikumi nr.383 "Kārtība, kādā personas saņem profesionālās rehabilitācijas pakalpojumus un prasības profesionālās rehabilitācijas pakalpojumu sniedzējiem", nosakot profesionālās rehabilitācijas pakalpojumu sniedzējiem izvirzāmās prasības un pakalpojuma saņemšanas kārtību.

123. Pašlaik Latvijā darbojas 2 profesionālās rehabilitācijas centri: Republikas Rehabilitācijas Centrs un Arodapmācības un rehabilitācijas centrs "Alsviķi".

124. Republikas rehabilitācijas centrs nodrošina cilvēkiem ar invaliditāti piemērotus profesionālās apmācības un rehabilitācijas pakalpojumus. 2000.gadā Koledža RRC nodrošināja profesionālo pamata, vidējo un pirmā līmeņa profesionālo augstāko (koledžas) izglītību dienas, vakara un tālmācības nodaļās gan jauniešiem, gan pieaugušajiem, ņemot vērā viņu funkcionālo traucējumu smaguma pakāpi un raksturu. Pēc Koledžas RRC datiem atkarībā no iegūtās profesijas 80% RRC absolventu iesaistās darba tirgū. Republikas rehabilitācijas centrs nodrošina šādu apmācību: apmācību dienas nodaļā (koledža) ekonomika, grāmatvedība un nodokļi, (vidējā speciālā izglītība) rūpniecības tirgzinis, programmējamās automatikas mehāniķis, komercdarbinieks rūpniecībā, (arodizglītība) elektronikas montētājs, biroja komercdarbinieks, pavārs, uzskaitvedis; apmācību vakara nodaļā (koledža) ekonomika, grāmatvedība un nodokļi, mārketinga un pārdošana, cilvēku resursu vadīšana; apmācību tālmācībā (vidējā speciālā izglītība) sociālās apdrošināšanas speciālists, rūpniecības tirgzinis; PRC tāpat nodrošina profesionālās piemērotības noteikšanu cilvēkiem ar invaliditāti. Paraleli mācībām Republikas rehabilitācijas centrs nodrošina medicīniskās un psiholoģiskās palīdzības sniegšanu, sporta un atpūtas pasākumu organizēšanu saviem audzēkņiem.

125. Arodapmācības un rehabilitācijas centrs "Alsviķi" ir profesionālās rehabilitācijas iestāde, kas atrodas Labklājības ministrijas pārziņā. 2001.gadā ARC "Alsviķi" bija 95 audzēkņi, to absolvēja 28 personas. Arodapmācības un rehabilitācijas centrs "Alsviķi" piedāvā apgūt šādas profesijas: šuvējs, mājkalpotāja, mājas amatnieks, kurpnieks.

126. Darbā rehabilitācijas centros ir iezīmējušās pirmās grūtības – audzēkņiem bieži ir grūtības atrast prakses vietu ārpus centriem, dažās profesijās ir grūti atrast darbu. Neskatoties uz minētajām grūtībām gados jaunie cilvēki ar invaliditāti labprāt izmanto iespējas sev piemērotas profesijas apgūšanai. Profesionālās rehabilitācijas centriem ir pienākums sadarboties ar darba devējiem, Nodarbinātības valsts dienestu, personu radniekiem, sabiedriskajām organizācijām, kuras pārstāv cilvēku ar invaliditāti intereses, un pašvaldībām, kuru administratīvajā teritorijā ir personu pamatdzīvesvieta, lai nodrošinātu profesionālās rehabilitācijas pakalpojumu efektivitāti un personu iesaistīšanos darba tirgū.

127. Savos komentāros par sagatavoto ziņojuma projektu invalīdu un viņu draugu apvienība "Apeiron" kā pozitīvas iniciatīvas cilvēku ar invaliditāti iesaistīšanai darba tirgū min arī Nodarbinātības valsts dienesta organizētās speciālās apmācības grupas cilvēkiem ar invaliditāti tādās specialitātēs kā datorapmācība, datoroperatora specialitāte, informācijas apstrāde ar datoru, klūdziņu izstrādājumu izgatavošana, skārdnieka-jumiķa speciilitāte, iekšējo apdares darbu veikšana, kā arī projekta "THINK Baltijā" ieviešanu, kura ietvaros ar informācijas un telekomunikāciju tehnoloģiju palīdzību paredzēts nodarbināt 20 cilvēkus ar invaliditāti. Minētais projekts sācis darboties 2002. gadā un konkursam uz 20 darba vietām jau pietiekušies 150 cilvēki ar invaliditāti, kas norāda uz šāda darba augsto pieprasījumu. Projekts paredzēts uz diviem gadiem.

Pakta 7.pants

Tiesības uz taisnīgu darba atalgojumu

128. Satversmes 107.pants nosaka, ka ikvienam darbiniekam ir tiesības saņemt veiktajam darbam atbilstošu samaksu, kas nav mazāka par valsts noteikto minimumu.

129. Bez tam, Latvijā darba līgumu nosacījumi nedrīkst pasliktināt darbinieku stāvokli. To nosaka Latvijas Darba likumu kodeksa 7.pants: "Nav spēkā darba līgumu nosacījumi, kas salīdzinājumā ar Latvijas Republikas darba likumdošanas aktiem pasliktina darbinieku stāvokli."

Tiesības uz minimālo darba algu

130. Latvijas Darba likumu kodeksa 84.pants noteic: "Darbinieku minimālās algas (stundas tarifa likmes, mēneša algas un mēneša amatalgas) nosaka Latvijas Republikas Ministru kabinets." Minimālā mēneša darba alga ir zemākā darba alga, kuru visiem darba devējiem obligāti jānodrošina saviem darbiniekiem par darbu normāla darba laika ietvaros (40 stundas nedēļā).

131. Minimālās mēneša darba algas noteikšanas mērķis ir garantēt vismaz izdzīvošanas minimumu visiem darbiniekiem – gan privātajā, gan valsts sektorā strādājošajiem. Tādēļ minimālā darba alga tiek noteikta vienota visā valstī un tā ir obligāta visiem darba devējiem, neatkarīgi no to statusa un īpašuma formas. Nosakot minimālās mēneša darba algas līmeni valstī, tiek ņemts vērā attiecīgajā laika posmā valsts noteiktais iztikas minimums. Šī norma ir paredzēta Latvijas Darba likumu kodeksa 83.pantā: "Minimāla mēneša darba samaksa normāla darba laika ietvaros pamatdarbā nedrīkst būt mazāka par Latvijas Republikā attiecīgajā laika posmā valsts noteikto iztikas minimumu.", kā arī 84.pantā: "minimālās algas nedrīkst būt mazākas par valsts noteikto iztikas minimumu".

132. Iztikas minimumu pēc Ministru kabineta uzdevuma aprēķina Centrālā statistikas pārvalde un atbilstoši Latvijas Darba likumu kodeksam tam būtu jākalpo par pamatu minimālās mēnešalgas noteikšanai valstī. Ņemot vērā valsts budžeta ierobežotās iespējas finansēt no tā uzturamo budžeta sfēru, Ministru kabinets no gada gadā minimālo mēnešalgu nosaka zemāku nekā iztikas minimumu (skat. tabulu zemāk).

133. Minimālā mēneša darba alga (amatalga) ir apstiprināta ar 2001.gada 6.marta Ministru kabineta noteikumiem Nr.103 "Noteikumi par minimālo darba algu", un tā ir 60 lati (minimālā stundas tarifa likme - 0,355 lati).

134. Minimālā mēneša darba alga valstī periodiski tiek paaugstināta (skatīt tabulu). Pirms minimālās mēnešalgas (amatalgas) paaugstināšanas, jautājums tiek saskaņots Nacionālās trīspusējā sadarbības padomē (darba devēji, valsts un arodbiedrība). Galvenais faktors, kas ietekmē minimālās mēneša darba algas apmēru, ir valsts budžeta iespējas, no kurām atkarīgs minimālās mēneša darba algas palielinājums no budžeta finansējamo iestāžu darbiniekiem. Jāņem vērā apstākļi, ka paaugstinot minimālo darba algu, būtu jāpārskata un jāpaaugstina no valsts budžeta finansējamo iestāžu darbinieku mēneša darba algu skalas, līdz ar to ievērojami palielinās nepieciešamo budžeta līdzekļu daudzums.

Darba samaksa, minimālā mēneša darba alga un iztikas minimums

(1993. - 2001.g.)

Gads	Minimālā mēneša darba alga vidēji gadā, Ls	Iztikas minimums vidēji gadā, Ls	Minimālā mēneša darba alga % no iztikas minimuma	Tautsaimniecībā nodarbināto mēneša vidējā darba samaksa, Ls	Minimālā mēneša darba alga % no tautsaimniecībā nodarbināto mēneša vidējās darba samaksas

1993	12,50	37,59	33,3	47,23	26,5
1994	22,00	51,50	42,7	71,87	30,6
1995	28,00	63,82	43,9	89,50	31,3
1996	35,50	73,78	48,1	98,73	36,0
1997	38,00	78,78	48,2	120,03	31,7
1998	42,00	82,15	51,1	133,30	31,5
1999	50,00	83,18	60,1	140,99	35,5
2000	50,00	84,47	59,2	149,53	33,4
2001	55,00	86,93	63,3	159,30	34,5

135.2000.gada 1.augustā Ministru kabinets pieņēma lēmumu par minimālās mēneša darba algas paaugstināšanu no 2001.gada 1.jūlija. Pamatojoties uz šo lēmumu tika izstrādāti un apstiprināti 2001.gada 6.marta Ministru kabineta noteikumi Nr.103 "Noteikumi par minimālo darba algu", kas paredz, ka sākot no 2001.gada 1.jūlija minimālā mēneša darba alga valstī ir 60 lati (minimālā stundas tarifa likme - 0,355 lati).

136. Darba algas apmērs var būt mazāks par valdības noteikto minimālo mēneša darba algu tikai gadījumos, kad darbiniekam ir noteikts nepilnais darba laiks (nepilna darba diena vai darba nedēļa), kuru nosaka saskaņā ar Latvijas Darba likumu kodeksa 52.pantu: "Ja darbinieks vienojas ar darba devēju, tad pieņemot darbā, kā arī vēlāk viņam var noteikt nepilnu darba dienu vai darba nedēļu. Ja to lūdz grūtniece, viens no laulātajiem, kuram ir bērns līdz 14 gadu vecumam, vai tēvs, kurš bez mātes audzina bērnu līdz 14 gadu vecumam (bērnu ar invaliditāti līdz 16 gadu vecumam), minētā vecuma bērnu aizbildnis vai persona, kas saskaņā ar medicīnisko atzinumu kopj slimu ģimenes locekli, darba devējs nosaka viņiem nepilnu darba dienu vai nepilnu darba nedēļu. Darba samaksa šajos gadījumos ir proporcionāla nostrādātajam laikam vai atkarīga no izstrādes".

137. Atsevišķi Latvijas Darba likumu kodeksa panti paredz, kādos gadījumos darbiniekiem tiek garantēta minimālā darba samaksa:

- 1) Latvijas Darba likumu kodeksa 97.pants paredz: "Ja darbinieks nav vainīgs darba normu neizpildē, viņam samaksā kā par izpildītu darba normu. Mēneša darba samaksa šādā gadījumā nedrīkst būt mazāka par minimālo darba samaksu.";
- 2) Latvijas Darba likumu kodeksa 98.pants paredz: "Ja darbinieks nav vainīgs brāķa produkcijas izgatavošanā, viņam par tās izgatavošanu samaksā vidējās izpeļņas apmērā. Darbinieka mēneša darba samaksa šādā gadījumā nedrīkst būt mazāka par minimālo darba samaksu."

138. Savukārt Latvijas Darba likumu kodeksa 185.pants nosaka jauniešu darba samaksu: "Darbiniekiem, kas jaunāki par 18 gadiem un kas ik dienas strādā saīsinātu darba laiku, par darbu samaksā atbilstoši padarītajam darbam, bet ne mazāk par valsts noteikto minimālo darba samaksu."

139. Veicot profilaktisko darbu, Valsts darba inspekcija 2000.gadā atklājusi vairākus gadījumus, kad kopumā 30 darbiniekiem nav bijusi nodrošināta valstī noteiktās minimālās mēneša darba algas ievērošana. Bez tam, apsekojot uzņēmumus, Valsts darba inspekcija 2000.gadā valstī ir atklājusi 2451 gadījumu, kad darba devēji nav ievērojuši Latvijas Darba likumu kodeksa prasības darba samaksas jautājumos. Visos gadījumos, par konstatētiem pārkāpumiem darba samaksas jautājumos Valsts darba inspekcijas inspektori darba devējam ir izsnieguši aktus – rīkojumus par konstatēto pārkāpumu novēršanu līdz noteiktam termiņam, kā arī vairākos gadījumos darba devēji tikuši saukti pie administratīvās atbildības, sodot ar naudas sodu. Saskaņā ar Valsts darba inspekcijas datiem likumdošanas pārkāpumi darba samaksas jautājumos 2000.gadā, salīdzinot ar iepriekšējiem gadiem, ir konstatēti vairāk, jo šim jautājumam tiek pievērsta lielāka uzmanība gan no inspektoru puses, gan no pašiem darbiniekiem.

Tiesības uz vienādu darba samaksu

140. Konstitucionālā līmenī tiesības uz vienādu darba samaksu ir noteiktas Satversmes 107.pantā, kur norādīts, ka ikvienam ir tiesības saņemt veiktajam darbam atbilstošu samaksu.

141. Civillikuma Saistību tiesību daļā ir noteikts, ka darba devējam jāsamaksā darbiniekam par darbu attiecīgā atlīdzība. Atlīdzība var būt noteikta kā naudā, tā arī citās lietās, un tāpat arī vienā un otrā veidā kopīgi.

142. Ja darba devējs neievēro spēkā esošās tiesību normas, viņam var piemērot sankcijas saskaņā ar Latvijas administratīvo pārkāpumu kodeksa 41.pantu: "Par darba vai darba aizsardzības likumu vai citu šos jautājumus regulējošo normatīvo aktu pārkāpšanu - uzliek naudas sodu darba devējiem vai amatpersonām līdz divsimt piecdesmit latiem (...)"

143. Nolūkā pilnveidot tiesisko regulējumu šajā jomā, kā arī veicināt vienlīdzīgas darba samaksas principa ieviešanu ir izstrādāts un 2001.gada 20.jūnijā Saeimā pieņemts jaunais Darba likums, kurā ir iekļauta norma, kas tieši nosaka darba devējam pienākumu nodrošināt vīrietim un sievietei vienādu darba samaksu, ja viņi veic vienādas vērtības darbu vai tādu pašu darbu. Tāpat arī jaunajā Darba likumā ir dots termina "darba samaksa" skaidrojums: "darba samaksa ir darbiniekam regulāri izmaksājamā atlīdzība par darbu, kura ietver darba algu un normatīvajos aktos, darba koplīgumā vai darba līgumā noteiktās piemaksas, kā arī prēmijas un jebkuru cita veida atlīdzību saistībā ar darbu". Darba likums paredz arī atšķirīgu atlaišanas pabalstu regulējumu, proti, tā apmērs būs atkarīgs no tā, cik ilgu laiku darbinieks pie attiecīgā darba devēja ir bijis nodarbināts.

144. Darba likuma, kas stājās spēkā 2002. gada 1. jūnijā, 60.panta pirmajā daļā ir noteikts, ka darba devējam ir pienākums noteikt vienlīdzīgu darba samaksu vīriešiem un sievietēm par tādu pašu darbu vai vienādas vērtības darbu. Panta otrā daļa noteic, ka "ja darba devējs pārkāpis šā panta pirmās daļas noteikumus, darbiniekam ir tiesības prasīt atlīdzību, kādu darba devējs parasti maksā par tādu pašu darbu vai vienādas vērtības darbu. Darbinieks var celt šā panta otrajā daļā paredzēto prasību tiesā viena mēneša laikā no dienas, kad viņš uzzināja vai viņam vajadzēja uzzināt par šā panta pirmās daļas noteikumu pārkāpumu.

145. Darba samaksu valsts un pašvaldību uzņēmumu, iestāžu un organizāciju darbiniekiem, neatkarīgi no dzimuma, nosaka darba koplīgumos vai darba līguma pusēm vienojoties uzņēmuma, iestādes un organizācijas līdzekļu ietvaros (Latvijas Darba likumu kodeksa 85.pants). Saskaņā ar šo pantu: "Darba devējs amatu, arodu, profesiju un specialitāšu nosaukumus izraugās atbilstoši Profesiju klasifikatoram, bet kvalifikācijas kategorijas darbiniekiem piešķir atbilstoši izpildāmajam darbam."

146. Latvijā eksistē vairāki tiesību akti, (piemēram, likumi "Par tiesu varu", "Par Valsts kontroli", Prokuratūras likums un Ministru kabineta noteikumi), kas reglamentē darba samaksas sistēmas no valsts budžeta finansētu iestāžu darbiniekiem. Šajā gadījumā darba samaksa darbiniekiem tiek noteikta atkarībā no amata un kvalifikācijas kategorijas.

147. Katrs no šiem normatīvajiem aktiem nodrošina principu "vienāda darba samaksa par vienādas vērtības darbiem". Tomēr, ņemot vērā to, ka dažādu no valsts budžeta finansētu iestāžu darbinieku darba samaksu reglamentē atšķirīgi tiesību akti, šis princips ne vienmēr tiek ievērots un samaksa par līdzvērtīgu darbu dažādās iestādēs ir atšķirīga. Tomēr šī diskriminācija ir saistīta nevis ar personas dzimumu, vecumu, tautību vai reliģisko pārliecību, bet gan ar dažādo darba samaksas sistēmu pastāvēšanu – amatalgu pārskatīšana šajās sistēmās netika savstarpēji saskaņota, līdz ar to ir izveidojušās lielas atšķirības amatalgās un pārējās izmaksās par līdzīgu darbu. Lai novērstu pastāvošās pretrunas un uzlabotu situāciju darba samaksas jomā, Finanšu ministrija ir uzsākusi darbu pie darba samaksas reformas īstenošanas, kura ietver divu jaunu darba samaksas sistēmu izstrādi.

148. Pateiz tiek īstenots darba samaksas reformas pirmais posms: vienotas darba samaksas sistēmas izstrāde valsts pārvaldes iestāžu ierēdņiem un darbiniekiem, kas ir viens no valsts pārvaldes reformas elementiem. Saskaņā ar jauno darba samaksas sistēmu valsts pārvaldes iestāžu ierēdņu un darbinieku atalgojums tiks noteikts, ņemot vērā amatu kvalifikācijas kategorijas, kuras noteiks, novērtējot amatu saskaņā ar amatu novērtēšanas metodiku un ierēdņu un darbinieku kvalifikācijas pakāpes, kuras tiks piešķirtas, pamatojoties uz darba novērtēšanas metodiku.

149.Tādējādi jaunajā darba samaksas sistēmā noteicošais kritērijs būs ierēdņa un darbinieka darba ieguldījums, darba izpildes kvalitātes paaugstināšana un katra ierēdņa un darbinieka atalgojums būs atkarīgs no viņa darba rezultātiem. Saskaņā ar augstāk minēto, arī jaunajā darba samaksas sistēmā tiek ievērots dzimumu līdztiesības princips, konkrētas personas atalgojums nav atkarīgs no personas rases, ādas krāsas, dzimuma, vecuma, reliģiskās, politiskās vai citas pārliecības, nacionālās vai sociālās izcelšanās un mantiskā stāvokļa.

150. Saskaņā ar statistikas datiem, normatīvajos aktos pastāvot vienlīdzībai vīriešu un sieviešu darba atalgojumā, tomēr nav izdevies panākt to starpā sociālo līdzsvaru. Sievietes biežāk nekā vīrieši saskaras ar nevienlīdzīgām atalgojuma saņemšanas iespējām darba tirgū. Salīdzinoši maz ir sieviešu darba devēju (skatīt tabulu, Centrālās statistikas pārvaldes dati).

Nodarbināto iedzīvotāju skaita sadalījums pēc nodarbinātības statusa, procentos

	Darba ņēmēji		Darba devēji		Pašnodarbinātie		Neapmaksātie ģimenes locekļi, radnieki	
	Vīrieši	Sievietes	Vīrieši	Sievietes	Vīrieši	Sievietes	Vīrieši	Sievietes
1995	51.7	48.3	70.3	29.7	64.6	35.4	45.3	54.7
1996	50.9	49.1	72.2	27.8	61.4	38.6	45.0	55.0
1997	50.5	49.5	74.2	25.8	55.5	44.5	42.7	57.3

1998	51.2	48.8	69.2	30.8	56.7	43.3	44.8	55.2
1999	51.3	48.7	68.6	31.4	54.7	45.3	46.3	53.7
2000	50.1	49.9	70.9	29.1	52.6	47.4	45.5	54.5
2001	49.2	50.8	73.0	27.0	54.9	45.1	48.5	51.5

151.Tāpat pēc Centrālās Statistikas pārvaldes sniegtās informācijas sievietu vidējā bruto darba samaksa mēnesī ir zemāka par vīriešu darba samaksu visās profesijās (skatīt tabulu).

Tautsaimniecībā strādājošo vīriešu un sievietu vidējā bruto darba samaksa.

	Sieviešu	Vīriešu	Sieviešu alga % pret vīriešu algu
1995	72,64	92,82	78,3
1996	79,07	100,73	78,5
1997	97,91	122,83	79,7
1998	109,26	137,71	79,3
1999	118,48	148,10	80,0
2000	126,16	160,45	78,6
2001	133,39	166,41	80,2

152. Problēmas ir saistāmas ar darba tirgus dzimumu segregāciju – nodarbinātības dalījumu t.s. "sieviešu" un "vīriešu" nozarēs. Pašlaik tādās nozarēs kā izglītība, veselības aprūpe, sociālā aprūpe pārsvarā ir nodarbinātas sievietes, un to vidējais atalgojums, kā arī izaugsmes iespējas, ir mazākas nekā nozarēs, kurās dominē vīrieši.

Tiesības uz drošiem un veselībai nekaitīgiem darba apstākļiem

153.Šīs Pakta normas izpildi Latvijā nodrošina Darba aizsardzības likums, Ministru kabineta noteikumi, Labklājības ministrijas rīkojumi un citi normatīvie akti, kas nosaka nepieciešamās darba drošības prasības. Uzraudzību par šo prasību ievērošanu saskaņā ar Valsts darba inspekcijas likumu un MK noteikumiem "Valsts darba inspekcijas nolikums" veic Valsts darba inspekcija.

154. Latvijas tiesību akti darba aizsardzības jomā tiek saskaņoti ar Eiropas Savienības normām un prasībām, transponējot ES direktīvas. Pavisam darba drošības jomā ir aptuveni 25 ES direktīvas no kurām 15 jau ir transponētas kā Ministru kabineta noteikumi un ieviestas. ES darba drošības un veselības aizsardzības "jumta" direktīvas 89/391/EEC prasības, ir iestrādātas jaunajā Darba aizsardzības likumā, kuru Saeima pieņēma 2001.gada 20.jūnijā. Darba aizsardzības likums stājas spēkā ar 2002. gada 1. janvāri un aizstāj 1993.gada 4.maija likumu "Par darba aizsardzību". Papildus ES direktīvām tiek izstrādāti nacionālie darba drošības un veselības aizsardzības normatīvie akti tajās tautsaimniecības nozarēs, kur ir paaugstināts risks darbinieku veselībai un drošībai, piemēram – strādājot elektrotīstēs, mežstrādē un koksnes industrijā, gāzes saimniecībā u.c.

155.2001.gada 20.jūnijā pieņemtajā likumā "Par darba aizsardzību" ir noteikts, ka likums ir piemērojams visās nodarbinātības jomās, ja citos likumos nav noteikts citādi. Savukārt attiecībā uz pašnodarbinātajiem, likums noteic, ka viņiem ir pienākums rūpēties par savu drošību un veselību darbā, kā arī par to personu drošību un veselību, kuras ietekmē vai var ietekmēt viņu darbs. Turklāt ar šo likumu ir noteikts, ka tiem nodarbinātajiem, kuriem saskaņā ar normatīvajiem aktiem noteikta īpaša aizsardzība (personām līdz 18 gadu vecumam, grūtniecēm, sievietēm pēcdzemdību periodā, cilvēkiem ar invaliditāti, nodarbinātajiem, kas iekļauti šā likuma 7.panta otrajā daļā minētajos sarakstos), atbilstoši darba vides riska novērtējumam, kā arī ārsta atzinumam ir tiesības uz darba devēja noteiktiem papildu atvieglojumiem.

156. Darba aizsardzības likuma 4.pantā ir noteikti vispārīgie darba aizsardzības principi, saskaņā ar kuriem darba devējs veic darba aizsardzības pasākumu. Tie ir: darba vidi izveido tā, lai izvairītos no darba vides riska vai mazinātu nenovēršama darba vides riska ietekmi; novērst darba vides riska cēloņus; darbu pielāgo indivīdam, galvenokārt darba vietas iekārtojuma, darba aprīkojuma, kā arī darba un ražošanas metožu izvēles ziņā, īpašu uzmanību pievērš tam, lai atvieglotu vienmuļu darbu un darbu ar iepriekš noteiktu ritmu un mazinātu

tā negatīvo ietekmi uz veselību; ņem vērā tehnikas, higiēnas un medicīnas attīstību; bīstamo aizstāj ar drošo vai mazāk bīstamo; izveido saskaņotu un visaptverošu darba aizsardzības pasākumu sistēmu; dod priekšroku kolektīvajiem darba aizsardzības pasākumiem salīdzinājumā ar individuālajiem darba aizsardzības pasākumiem; novērš darba vides riska ietekmi uz to nodarbināto drošību un veselību, kuriem saskaņā ar normatīvajiem aktiem noteikta īpaša aizsardzība; veic nodarbināto instruktāžu un apmācību darba aizsardzības jomā; darba aizsardzības jomā sadarbojas ar nodarbinātajiem un uzticības personām.

157. Krimināllikuma 146.pantā ir paredzēta kriminālatbildība par darba aizsardzības noteikumu pārkāpšanu. Par darba aizsardzību vai tehnisko drošību reglamentējošo normatīvo aktu prasību pārkāpšanu, ja to izdarījis uzņēmuma (uzņēmējsabiedrības), iestādes vai organizācijas vadītājs vai cita persona, kas atbildīga par šo noteikumu ievērošanu, un ja šis nodarījums izraisījis miesas bojājumus ar veselības traucējumu vai darbspēju paliekošu zaudējumu, soda ar brīvības atņemšanu uz laiku līdz diviem gadiem vai ar arestu, vai ar naudas sodu līdz četrdesmit minimālajām mēnešalgām, atņemot tiesības uz zināmu nodarbošanos uz laiku līdz pieciem gadiem vai bez tā. Par tādu pašu nodarījumu, ja tas izraisījis cilvēka nāvi vai smagus miesas bojājumus vairākiem cilvēkiem, soda ar brīvības atņemšanu uz laiku līdz astoņiem gadiem, atņemot tiesības uz zināmu nodarbošanos uz laiku līdz pieciem gadiem vai bez tā.

158. Spēkā esošo tiesību aktu izpildi nodrošina Valsts darba inspekcija, kura darbu veic saskaņā ar nolikumu, kas apstiprināts ar Ministru kabineta 1995.gada 14.marta noteikumiem Nr.53. Šā nolikuma 2.punktā ir noteikts, ka Valsts darba inspekcija īsteno valsts kontroli un uzraudzību par darba, darba aizsardzības, nodarbinātības un bīstamo iekārtu tehniskās uzraudzības jomā pieņemto likumu un citu normatīvo aktu ievērošanu. Valsts darba inspekcija veic arī uzraudzību darba samaksas, t.sk., minimālās darba algas ievērošanas jomā.

159.Jāatzīmē, ka pēc Valsts darba inspekcijas anketēšanas rezultātā iegūtās informācijas aptuveni 55% darba devēju pašlaik nav skaidrības par darba aizsardzības normatīvajiem aktiem. Spriežot pēc šīs anketēšanas rezultātiem, 61% uzņēmumu darbinieki Latvijā ir nodrošināti ar individuālajiem aizsardzības līdzekļiem, 45% darba devēju izvērtē riskus pirms aizsardzības līdzekļu izsniegšanas un 35% uzņēmumu tiek veikti kolektīvie aizsardzības pasākumi risku novēršanai. Galvenās ar darba drošības un veselības aizsardzības pasākumiem saistītās problēmas uzņēmumos ir lielie finansiālie izdevumi, informācijas iegūšana, nekaitīgas tehnoloģijas iegāde, kvalificēta darba aizsardzības speciālista trūkums, nepietiekama apmācība un atbilstošu individuālo darba aizsardzības līdzekļu pieejamība.

160. Saskaņā ar Valsts darba inspekcijas datiem, 2001.gadā kopā ir notikuši 1314 nelaimes gadījumi darbā, tai skaitā 413 smagi vai vidēji smagi nelaimes gadījumi un 68 nelaimes gadījumi ar letālām sekām. Salīdzinot ar iepriekšējo gadu, kopējais nelaimes gadījumu darbā skaits ir samazinājies par gandrīz 100 gadījumiem, jeb 7%, taču letālo nelaimes gadījumu skaits ir katastrofāli pieaudzis (skatīt tabulu). Ievērojams letālo nelaimes gadījumu skaita pieaugums skaidrojams gan ar darba aizsardzības likumdošanas prasību neievērošanu, gan arī ar 2001.gadā notikušajām avārijām, kas prasīja vairāku darbinieku dzīvības.

Nelaiemes gadījumu sadalījums pa gadiem

	1997	1998	1999	2000	2001
Nelaiemes gadījumu skaits	1328	1364	1422	1408	1314
t.sk. letālie nelaimes gadījumi	57	58	64	49	68

161. Analizējot nelaimes gadījumu darbā statistiku, jāsecina, ka visbiežāk sastopamie nelaimes gadījumu cēloņi ir slikta darba organizācija (34%) un darba drošības noteikumu un instrukciju neievērošana (33%). 2001.gadā par bīstamākajiem darbības veidiem, ņemot vērā nelaimes gadījumu skaitu, joprojām uzskatāma kokapstrāde (22% no kopējā nel. gad. skaita), mehānismu, iekārtu ekspluatācija (10%) un celtniecības darbi (7,6%).

162.Vīrieši ir vairāk cietuši nelaimes gadījumos nekā sievietes, kas saistīts ar to, ka vīrieši biežāk strādā kādā no bīstamākajām nozarēm. Liela nozīme ir arī darba stāžam, jeb pieredzei, jo kā rāda statistika, visvairāk nelaimes gadījumos cietuši tieši darbinieki ar vismazāko darba stāžu (līdz 1 gadam). Bet tas, ka visvairāk nelaimes gadījumu notikuši ar darbiniekiem vecuma grupās no 26 līdz 40 un no 41 līdz 55 gadiem, ir skaidrojams ar to, ka šajās vecuma grupās ir ieskaitāma lielākā daļa nodarbināto. Nelaiemes gadījumu sadalījums pēc dzimuma, vecuma un darba stāža ir redzams tabulā.

Nelaiemes gadījumos cietušo sadalījums pēc dzimuma, vecuma un darba stāža

	2001	2000
Nelaiemes gadījumos cietušo sadalījums pēc dzimuma	1314	1408
- sievietes	356	389
- vīrieši	958	1019

Nelaimes gadījumos cietušo sadalījums pēc to vecuma	1314	1408
līdz 18 gadiem	82	115
no 18 līdz 25 gadiem	244	275
no 26 līdz 40 gadiem	414	456
no 41 līdz 55 gadiem	418	425
no 56 līdz 60 gadiem	100	88
virs 60 gadiem	56	49
Nelaimes gadījumos cietušo sadalījums pēc darba stāža	1314	1408
līdz 1 gadam	464	515
no 1 līdz 3 gadiem	366	421
no 4 līdz 10 gadiem	286	295
no 11 līdz 15 gadiem	51	48
no 16 līdz 20 gadiem	38	33
virs 20 gadiem	109	96

Tiesības tikt paaugstinātam, pamatojoties tikai uz darba stāžu un pieredzi

163. Latvijas Darba likumu kodeksa 1.pantā ir iekļauta vispārīga darbinieku līdztiesības norma, kura nosaka: "Latvijas Republikā fiziskajām personām darba tiesiskajās attiecībās nodrošināta līdztiesība neatkarīgi no rases, ādas krāsas, dzimuma, vecuma, reliģiskās, politiskās vai citas pārliecības, nacionālās vai sociālās izcelšanās un mantiskā stāvokļa" No šīs tiesību normas izriet, ka darbinieku aizliegts diskriminēt uz jebkura iepriekš minētā faktora pamata. Tas attiecas arī uz iespēju izvirzīties darbā.

164. Darba likumā, kurš stājas spēkā 2002.gada 1.jūnijā, 29.pantā noteikts, ka "Dibinot darba tiesiskās attiecības, kā arī darba tiesisko attiecību pastāvēšanas laikā, ir īpaši paaugstinot darbinieku amatā, nosakot darba apstākļus, darba samaksu vai profesionālo apmācību, kā arī uzteicot darba līgumu, aizliegta atšķirīga attieksme atkarībā no darbinieka dzimuma". Ja strīda gadījumā darbinieks norāda uz apstākļiem, kas varētu būt par pamatu viņa tiešai vai netiešai diskriminācijai atkarībā no dzimuma, darba devēja pienākums ir pierādīt, ka atšķirīgās attieksmes pamatā ir objektīvi apstākļi, kas nav saistīti ar darbinieka dzimumu, vai arī to, ka darbinieka piederība pie noteikta dzimuma ir attiecīgā darba veikšanas vai attiecīgās nodarbošanās objektīvs un pamatots priekšnoteikums.

165. Šie noteikumi attiecas arī uz atšķirīgas attieksmes aizliegumu atkarībā no darbinieka rases, ādas krāsas, dzimuma, vecuma, reliģiskās, politiskās vai citas pārliecības, nacionālās vai sociālās izcelsmes un mantiskā stāvokļa. No minētā izriet, ka ir aizliegta jebkāda diskriminācija pret darbinieku un visiem tiek nodrošinātas vienādas iespējas izvirzīties darbā, pamatojoties vienīgi uz darba stāžu un kvalifikāciju.

166. Karjeras iespēju privātajā sektorā neierobežošana pēc dzimuma vai kādas citas pazīmes izriet no atšķirīgas attieksmes aizlieguma principa. Savukārt Valsts civildienesta likumā ir noteikta pretendentu atbilstības ierēdņa amatam pārbaudes kārtība un izvirzāmās prasības, kas neietver diskriminējošas prasības. Ierēdņim ir tiesības pieteikties konkursam uz vakantajiem augstākas kvalifikācijas kategorijas ierēdņu amatiem, kā arī piedalīties apmācību programmās, lai iegūtu amata pienākumu pildīšanai nepieciešamos iemaņus un prasmes.

167. Pēc Valsts Civildienesta pārvaldes sniegtās informācijas kopumā sieviešu un vīriešu procentuālā attiecība valsts civildienestā uz 2000.gada 31.decembri ir 60% sieviešu un 40% vīriešu un šī ir lielākā vīriešu un sieviešu īpatsvara diference kopš civildienesta ieviešanas valstī.

168. Analizējot sieviešu un vīriešu īpatsvaru sadalījumā pa amatiem, jāatzīmē, ka vadošajos ierēdņu amatos saglabājas vīriešu pārsvars, kaut arī sieviešu īpatsvaram minētajos amatos ir tendence pieaugt. Piemēram, salīdzinājumā ar situāciju uz 1999.gada 31.decembri sieviešu īpatsvars Valsts sekretāru amatos ir palielinājies, 2000.gadā – 27% (3), 1999.gadā – 16% (2). Valsts sekretāra vietnieku amatos

sieviešu īpatsvars ir palicis gandrīz nemainīgs – 2000.gadā – 36% (10), 1999.gadā – 37%. Ir palielinājies sieviešu īpatsvars valsts civiltiestāžu vadītāju amatos (t.sk., teritoriālo struktūrvienību vadītāju amatos). 2000.gada beigās iestāžu vadītājas sievietes ir 53% (109), kas ir par 6% vairāk kā 1999.gada beigās. Sieviešu īpatsvars iestāžu vadītāju amatos, salīdzinot ar situāciju 1997.gada beigās, ir palielinājies 2,5 reizes. Kā būtiskākos iemeslus sieviešu un vīriešu īpatsvara attiecībai un attīstības tendencēm varētu minēt to, ka sievietes valsts civildienestā piesaista stabilais darbs, regulārie ienākumi un papildus sociālās garantijas, savukārt, vīriešu skaita samazināšanās skaidrojama ar zemo atalgojumu valsts civildienestā, salīdzinot ar privāto sektoru.

Tiesības uz darba laika saprātīgu ierobežošanu

169. Normālais darba laiks Latvijā nedrīkst pārsniegt 40 stundas nedēļā, to nosaka Darba likumu kodeksa 45.pants. Pastāv darbinieku kategorijas, uz kurām attiecas saīsinātais darba laiks. Saskaņā ar Darba likumu kodeksa 46.pantu "saīsinātais darba laiks tiek noteikts: darbiniekiem no 16 līdz 18 gadu vecumam – 35 stundas nedēļā, bet personām līdz 16 gadu vecumam – 24 stundas nedēļā; darbiniekiem, kuri strādā kaitīgos vai smagos darba apstākļos – ne vairāk par 35 stundām nedēļā; sievietēm, kurām ir bērni līdz triju gadu vecumam – 35 stundas nedēļā."

170. Darba likumu kodeksa normas attiecas uz visiem darbiniekiem un darba devējiem neatkarīgi no to statusa un īpašuma formas, ja darba attiecības dibinās uz darba līguma pamata. Nakts darba ierobežojumi ir noteikti darbiniekiem, kas jaunāki par 18 gadiem, grūtniecēm, sievietēm, kurām ir bērns līdz triju gadu vecumam, tēviem, kuri bez mātes audzina bērnu līdz triju gadu vecumam, kā arī minētā vecuma bērnu aizbildņiem.

171. Savukārt nepilns darba laiks darbiniekam vienojoties ar darba devēju ir nosakāms, Ja to lūdz grūtniece, viens no laulātajiem, kuram ir bērns līdz 14 gadu vecumam, vai tēvs, kurš bez mātes audzina bērnu līdz 14 gadu vecumam (bērnu ar invaliditāti līdz 16 gadu vecumam), minētā vecuma bērna aizbildnis vai persona, kas saskaņā ar medicīnisko atzinumu kopj slimu ģimenes locekli.

172. Darba likumā ir noteikts aizliegums nodarbināt bērnus pastāvīgā darbā, kā arī pēc ārsta atzinuma saņemšanas aizliegts nodarbināt grūtnieces un sievietes pēcdzemdību periodā līdz vienam gadam, bet, ja sieviete baro bērnu ar krūti, — visā barošanas laikā, ja tiek atzīts, ka attiecīgā darba veikšana rada draudus sievietes vai viņas bērna drošībai un veselībai. Darba likumā ir noteikti atvieglojumi personām līdz 18 gadu vecuma sasniegšanai.

173. Atbilstoši Darba likumam darba devējs nosaka nepilnu darba laiku, ja to pieprasa grūtniece, sieviete pēcdzemdību periodā līdz vienam gadam, bet, ja sieviete baro bērnu ar krūti, — visā barošanas laikā, kā arī darbinieks, kuram ir bērns līdz 14 gadu vecumam vai bērns ar invaliditāti līdz 16 gadu vecumam. Turklāt darbinieka atteikšanās pāriet no normālā darba laika uz nepilnu darba laiku vai otrādi pati par sevi nevar būt par pamatu darba līguma uzteikumam vai citādi darbinieka tiesību ierobežošanai. Darba likumā ir aizliegts nodarbināt virsstundu un nakts darbā personas, kuras ir jaunākas par 18 gadiem, grūtnieces un sievietes pēcdzemdību periodā līdz vienam gadam, bet, ja sieviete baro bērnu ar krūti, — visā barošanas laikā. Darbinieku, kuram ir bērns līdz triju gadu vecumam, nodarbināt nakts laikā atļauts tikai ar viņa piekrišanu.

Nepilnu darba laiku nodarbināto vidēji nedēļā faktiski nostrādāto stundu skaits pamatdarbībā pēc dzimuma un darbības sfēras

(stundas, vidēji nedēļā)

	2000.g. maijs			2001.g. maijs		
	pavisam	vīrieši	sievietes	pavisam	vīrieši	sievietes
Pavisam – nepilnu darba laiku	24,4	25,6	23,4	22,4	23,7	21,6
no kopskaita pēc darbības sfēras:						
lauksaimniecībā un zvejniecībā	26,3	25,1	27,7	24,6	24,7	24,6
rūpniecībā un būvniecībā	28,1	30,1	22,4	23,8	25,9	20,9
pakalpojumu sfērā	21,0	22,2	20,6	20,3	21,1	20,0

Tiesības uz atpūtu

174. Saskaņā ar Satversmes 107.pantu konstitucionālā līmenī ir noteiktas ikviena darbinieka tiesības uz iknedēļas brīvdienām un ikgadēju apmaksātu atvaļinājumu.

175. Atpūtas, brīvā laika un darba laika jautājumus un atlīdzību par darbu svētku dienās Latvijā regulē Darba likumu kodekss, kura 2.pantā ir noteikts, ka ikvienam darbiniekam ir tiesības uz atpūtu saskaņā ar likumiem par darba dienas un darba nedēļas ierobežošanu. Tā paša likuma 60.panta pirmajā daļā ir atrunāts pārtraukums atpūtai un ēšanai: "Darbiniekiem dod pārtraukumu atpūtai un ēšanai, ne ilgāku par divām stundām. Pārtraukumu neieskaita darba laikā. Pārtraukums atpūtai un ēšanai parasti jādod ne vēlāk kā pēc četrām stundām no darba sākuma."

176. Jaunā Darba likuma 141.pantā ir noteikts, ka atpūtas laiks ir laikposms, kura ietvaros darbiniekam nav jāveic viņa darba pienākumi un kuru viņš var izlietot pēc sava ieskata. Atpūtas laiks ietver pārtraukumus darbā, diennakts atpūtu, nedēļas atpūtu, svētku dienas un atvaļinājumus.

177. Darba likums paredz, ka diennakts atpūtas ilgums 24 stundu periodā nedrīkst būt īsāks par 12 stundām pēc kārtas. Savukārt nedēļas atpūtas ilgums septiņu dienu periodā nedrīkst būt īsāks par 42 stundām pēc kārtas. Šos noteikumus var nepiemērot, ja noteikts summētais darba laiks.

178. Aplūkojot personas tiesības uz darba pārtraukumiem Darba likums paredz tiesības uz pārtraukumu ikvienam darbiniekam darbā, ja viņa dienas darba laiks ir ilgāks par sešām stundām. Šis pārtraukums nedrīkst būt īsāks par 30 minūtēm. Darbiniekam, kuram ir bērns līdz pusotra gada vecumam, piešķir papildu pārtraukumus bērna barošanai un par šādu pārtraukumu nepieciešamību darbinieks laikus paziņo darba devējam.

179. Darbā svētku dienās ir atļauts iesaistīt darbiniekus tikai atsevišķos gadījumos, kā tas ir noteikts Darba likumu kodeksa 66.pantā: "Atsevišķus darbiniekus iesaistīt darbā svētku dienās pieļauts šādos gadījumos: lai novērstu vai likvidētu dabas katastrofu, avāriju ražošanā vai lai nekavējoties likvidētu to sekas; lai novērstu nelaimes gadījumus, mantas bojājumus vai bojāeju; lai veiktu neatliekamus, iepriekš neparedzētus darbus, no kuru steidzamas izpildes turpmāk atkarīgs visa uzņēmuma, iestādes vai organizācijas vai arī atsevišķu to apakšvienību normāls darbs; lai veiktu neatliekamus iekraušanas un izkraušanas darbus, kā arī ar tiem saistītus transporta darbus, tādējādi novēršot vai likvidējot transporta līdzekļu dīkstāvi un kravas uzkrāšanos nosūtīšanas un galapunktos."

180. Par darbinieka veikto darbu svētku dienās darba devējam ir pienākums darbiniekam samaksāt divkārtšā viņam noteiktās stundas vai dienas algas likmes apmērā. Darba likumu kodeksā arī ir iekļauta norma, ka darbiniekam par svētku dienās veikto darbu pēc viņa vēlēšanās var tikt piešķirta cita atpūtas diena.

Tiesības uz apmaksātiem atvaļinājumiem

181. Latvijā darbinieka tiesības uz ikgadēju apmaksātu atvaļinājumu ir garantētas konstitucionālā līmenī, Satversmes 107.pantā nosakot, ka ikvienam ir tiesības uz ikgadēju apmaksātu atvaļinājumu.

182. Darba likumu kodeksa 69.pantā šīs tiesības ir nostiprinātas atkārtoti, nosakot, ka visiem darbiniekiem piešķir ikgadējos atvaļinājumus, saglabājot darba vietu (amatu) un vidējo izpeļņu. Nav atļauts atvaļinājumu kompensēt naudā, izņemot gadījumus, kad atļaiž darbinieku, kas nav izmantojis atvaļinājumu.

183. Darbiniekiem ikgadējais atvaļinājums tiek piešķirts par nostrādāto gadu un tā ilgums ir ne mazāks par četrām kalendārajām nedēļām, neieskaitot svētku dienas. Savukārt darbiniekiem, kuri ir jaunāki par 18 gadiem, ikgadējais atvaļinājums tiek piešķirts viena kalendārā mēneša apmērā. Tajā tiek ieskaitītas arī sestdienas un svētdienas, tādējādi šim personu lokam atvaļinājums ir atkarīgs no dienu skaita mēnesī (februārī – 28 vai 29 dienas, pārējos mēnešos attiecīgi 30 vai 31 diena). Atvaļinājumu par pirmo darba gadu, ja nav nepārtraukti nostrādāti seši mēneši, var piešķirt sievietēm pirms grūtniecības un dzemdību atvaļinājuma vai tieši pēc tā, kā arī sievietēm, kurām ir bērni līdz divpadsmit gadu vecumam, kā arī darbiniekiem, kas jaunāki par astoņpadsmit gadiem, personām, kas nepamatoti politiski represētas un citos likumā paredzētajos gadījumos. Par otro un turpmākajiem darba gadiem atvaļinājumu var piešķirt jebkurā darba gada laikā atbilstoši atvaļinājumu piešķiršanas secībai. Sievietēm, kurām ir trīs un vairāk bērnu vecumā līdz sešpadsmit gadiem vai bērns ar invaliditāti ir tiesības saņemt trīs darbadienas ilgu papildatvaļinājumu.

184. Darba likums noteic, ka ikvienam darbiniekam ir tiesības uz ikgadējo apmaksāto atvaļinājumu. Šāds atvaļinājums nedrīkst būt īsāks par četrām kalendāra nedēļām, neskaitot svētku dienas. Personām, kuras ir jaunākas par 18 gadiem, piešķir vienu mēnesi ilgu ikgadējo apmaksāto atvaļinājumu. Izņēmuma gadījumos, kad ikgadējā apmaksātā atvaļinājuma piešķiršana darbiniekam pilnā apmērā kārtējā gadā var nelabvēlīgi ietekmēt parasto darba gaitu uzņēmumā, ar darbinieka rakstveida piekrišanu pieļaujams pārcelt atvaļinājuma daļu uz nākamo gadu. Šādi noteikumi nav piemērojami personām, kuras ir jaunākas par 18 gadiem, grūtniecēm un sievietēm pēcdzemdību periodā līdz vienam gadam, bet, ja sieviete baro bērnu ar krūti, — visā barošanas laikā. Ikgadējā apmaksātā atvaļinājuma atlīdzināšana naudā nav pieļaujama, izņemot gadījumus, kad darba tiesiskās attiecības tiek izbeigtas un darbinieks ikgadējo apmaksāto atvaļinājumu nav izmantojis. Atšķirībā no Darba likumu kodeksa, saskaņā ar Darba likumu trīs dienas ilgs papildus atvaļinājums darbiniekiem, kuriem ir trīs vai vairāki bērni vecumā līdz 16 gadiem vai bērns ar invaliditāti, tiek piešķirts bez dzimumu atšķirības. Darbinieks var prasīt ikgadējā apmaksātā atvaļinājuma piešķiršanu par pirmo darba gadu, ja viņš pie darba devēja ir nepārtraukti nodarbināts ne mazāk kā sešus mēnešus. Darba devējam ir pienākums šādu atvaļinājumu piešķirt pilnā apmērā. Sievietei pēc viņas pieprasījuma ikgadējo apmaksāto atvaļinājumu piešķir pirms grūtniecības un dzemdību atvaļinājuma vai tieši pēc tā neatkarīgi no laika, kurā sieviete bijusi nodarbināta pie attiecīgā darba devēja.

Pakta 8.pants

Tiesības dibināt arodbiedrības; arodbiedrību tiesības netraucēti darboties

185. Satversmes 108.pantā noteikts, ka valsts aizsargā arodbiedrību brīvību. Jau 1990.gada 13. decembrī tika pieņemts likums "Par arodbiedrībām", kas regulē arodbiedrību izveidošanu, darbību un attiecības ar valsts institūcijām. Saskaņā ar šī likuma 1.pantu "arodbiedrības ir neatkarīgas sabiedriskas organizācijas, kas pauž, pārstāv un aizstāv savu biedru darba un citas sociālās un ekonomiskās tiesības un intereses saskaņā ar Latvijā spēkā esošajiem likumiem un Latvijas arodbiedrību statūtiem, kā arī ievērojot principus un normas, kas noteiktas Vispārējā cilvēktiesību deklarācijā un citos starptautiskajos paktos un konvencijās".

186. Likuma 4.pantā noteikts, ka "arodbiedrības savā darbībā ir neatkarīgas no valsts varas un pārvaldes institūcijām, citām organizācijām un ir savstarpēji līdztiesīgas. Tās darbojas saskaņā ar Latvijā spēkā esošajiem likumiem. Aizliegta jebkura rīcība, kuras mērķis ir tieši vai netieši pakļaut arodbiedrības valsts vai citām iestādēm un organizācijām vai arī traucēt likumā un statūtos paredzēto arodbiedrību darbību."

187. Pēc arodbiedrības izveidošanas tā ir reģistrējama Tieslietu ministrijā, kura izskata pieteikumu un statūtus. Saskaņā ar likumu "Par arodbiedrībām" arodbiedrība tiek reģistrēta, ja konkrētajā arodbiedrībā ir apvienojušies ne mazāk par 50 biedriem vai ne mazāk par vienu ceturtdaļu uzņēmumā, iestādē, organizācijā, profesijā vai nozarē strādājošo. Gadījumā, ja ir pārkāptas likumā "Par arodbiedrībām" noteiktās prasības vai statūtos ir paredzētas darbības, kuras ir pretrunā Latvijā spēkā esošajiem normatīvajiem aktiem, Tieslietu ministrijai ir tiesības atteikt arodbiedrības reģistrēšanu. Šādā gadījumā arodbiedrība var lēmumu pārsūdzēt tiesā.

188. Likuma "Par arodbiedrībām" paredzētas plašas arodbiedrību tiesības, aizstāvēt savu biedru tiesības un intereses. Arodbiedrībām ir tiesības piedalīties tādu ekonomiskās un sociālās attīstības programmu, likumu un citu normatīvo aktu izstrādāšanā, kuri skar darba apstākļus un samaksu, cenu veidošanos, sociālo apdrošināšanu un nodrošināšanu, veselības aizsardzību un citus darba un sociālās attīstības jautājumus. Arodbiedrībām ir tiesības saņemt no valsts iestādēm bezmaksas informāciju par iedzīvotāju sociālo un ekonomisko stāvokli un pārmaiņām tajā, prasīt, lai republikas valdība nosaka pamatotu iztikas minimumu, ne retāk kā reizi gadā sabalansē darba algu, pensijas, stipendijas un pabalstus saskaņā ar cenu indeksu palielināšanos.

189. Arodbiedrības ir tiesīgas ierosināt, lai tiktu sauktas pie atbildības vai pat atbrīvotas no darba amatpersonas, kuras neievēro spēkā esošos tiesību aktus. Arodbiedrību koleģiālajām institūcijām ir tiesības iesniegt norādījumus par pārvaldes un saimniecisko institūciju lēmumu grozīšanu, kā arī prasīt šo lēmumu darbības apturēšanu, ja tie ir pretrunā tiesību normām, kuras iekļautas likumā "Par arodbiedrībām", kā arī ja tās ignorē strādājošo sociālās un ekonomiskās tiesības un likumiskās intereses.

190. Saskaņā ar likuma "Par arodbiedrībām" 4.pantu arodbiedrības ir tiesīgas iestāties starptautiskajās arodbiedrību organizācijās, slēgt ar tām, kā arī ar ārvalstu arodbiedrībām līgumus un vienošanās.

191. Ir izveidota Nacionālā trīspusējā sadarbības padome, kuru uz paritātes pamatiem veido Ministru kabineta, Latvijas Darba devēju konfederācijas un Latvijas Brīvo arodbiedrību savienības izvirzītie pārstāvji. Šīs padomes galvenais uzdevums ir nodrošināt un veicināt valdības, darba devēju un darbinieku organizāciju (arodbiedrību) sadarbību nacionālajā līmenī ar mērķi nodrošināt saskaņotu, visai sabiedrībai un valsts interesēm atbilstošu sociālekonomiskās attīstības problēmu risināšanu, izstrādājot un ieviešot stratēģiju, programmas un normatīvos aktus sociālajos un ekonomiskajos jautājumos, kas garantētu sociālo stabilitāti un labklājības līmeņa paaugstināšanu valstī, un paaugstinātu sociālo partneru līdzatbildību par pieņemtajiem lēmumiem un to izpildi.

192. Arī jaunajā Darba likumā noteikts, ka gan darbiniekiem, gan darba devējiem ir tiesības apvienoties organizācijās un iestāties tajās, lai aizstāvētu savas sociālās, ekonomiskās un profesionālās tiesības un intereses. Saskaņā ar Darba likuma 8.pantu, darbinieka piederība šādai organizācijai vai darbinieka vēlme iestāties tajās nevar būt par pamatu atteikumam noslēgt darba līgumu, darba līguma uzteikumam vai citādi darbinieka tiesību ierobežošanai.

193. Darba likuma izpratnē arodbiedrības ir darbinieku pārstāvības veids darbinieku tiesību un interešu aizstāvībai, un tām ir šādas tiesības:

- 1) pieprasīt un saņemt no darba devēja informāciju par uzņēmuma ekonomisko un sociālo stāvokli;
- 2) laikus saņemt informāciju un konsultēties ar darba devēju, pirms tas pieņem tādus lēmumus, kuri var skart darbinieku intereses, it īpaši lēmumus, kuri var būtiski ietekmēt darba samaksu, darba apstākļus un nodarbinātību uzņēmumā. Konsultēšanās šā likuma izpratnē ir viedokļu apmaiņa un dialogs starp darbinieku pārstāvjiem un darba devēju;
- 3) piedalīties darba samaksas noteikumu, darba vides, darba apstākļu un darba laika organizācijas noteikšanā un uzlabošanā, kā arī darbinieku drošības un veselības aizsardzībā;
- 4) ieiet uzņēmuma teritorijā, kā arī piekļūt darba vietām;
- 5) rīkot darbinieku sapulces uzņēmuma teritorijā un telpās;
- 6) uzraudzīt, kā darba tiesiskajās attiecībās tiek ievēroti normatīvie akti, darba koplīgums un darba kārtības noteikumi.

194. 1999.gada 29. aprīlī tika pieņemts Darba devēju organizāciju un to apvienību likums, kas noteic darba devēju organizāciju tiesisko statusu un sistēmu, kā arī tiesības un pienākumus attiecībās ar arodbiedrībām, valsts un pašvaldību institūcijām. Saskaņā ar šo likumu darba devēju organizāciju uzdevums ir pārstāvēt savu biedru intereses attiecībās ar arodbiedrībām un valsts un pašvaldību institūcijām. Likumā īpaši noteikts, ka darba devēju apvienības nedrīkst tieši vai netieši ierobežot darbinieku tiesības apvienoties arodbiedrībās vai ietekmēt to darbību.

195. Saskaņā ar Darba devēju organizāciju un to apvienību likumu, var būt šādi darba devēju organizāciju apvienību veidi:

- 1) Latvijas darba devēju organizāciju apvienība;
- 2) nozares darba devēju organizāciju apvienība;
- 3) teritoriālā darba devēju organizāciju apvienība.

196.ievērojot šo klasifikāciju, likuma 11.pantā noteiktas darba devēju organizāciju un apvienību attiecības ar arodbiedrībām. Saskaņā ar šo pantu Latvijas darba devēju organizāciju apvienība veic pārrunas, savu biedru vārdā slēdz darba koplīgumus un ģenerālvienošanās, vienojas par vispārējiem sadarbības principiem, veic pārrunas par konflikta situāciju atrisināšanu ar Latvijas nozaru un profesionālo arodbiedrību savienību, kas pārstāv visvairāk no valstī strādājošajiem. Nozaru darba devēju organizācijas un to apvienības veic pārrunas, slēdz vienošanās ar nozaru arodbiedrībām, veicina streiku izraisījušo konfliktu un citu konfliktu novēršanu nozaru līmenī. Savukārt teritoriālās darba devēju organizācijas un to apvienības veic pārrunas, slēdz vienošanās ar teritoriālajām arodbiedrībām, veicina streiku izraisījušo konfliktu un citu konfliktu novēršanu teritoriālajā līmenī.

Tiesības streikot

197. Saskaņā ar Satversmes 108.pantu, strādājošajiem ir tiesības streikot. Šo tiesību īstenošanu regulē 1998.gada 23. aprīlī pieņemtais Streiku likums.

198. Streiku likuma 3.pantā noteikts, ka darbiniekiem ir tiesības streikot, lai aizstāvētu savas ekonomiskā vai profesionālās intereses, un ka tiesības streikot kā galējs līdzeklis izmantojamas, ja nav panākta vienošanās un samierināšanās darba strīdā pirmsstreika sarunās. Likuma 4.pantā uzsvērts, ka piedalīšanās streikā ir brīvprātīga un ka darbinieku nedrīkst piespiest piedalīties streikā vai neļaut piedalīties streikā.

199. Minētajā likumā detalizēti regulētas pirmsstreika sarunas, kā arī streika pieteikšana un streika norises uzraudzība, kā arī gadījumi un kārtība, kad streiks var tikt atzīts par nelikumīgu.

200. Saskaņā ar Streiku likumu gadījumos, kad ir radies strīds starp darbiniekiem un darba devēju un šis strīds izriet no darba tiesiskajām attiecībām, darbiniekiem vai to pārstāvjiem ir pienākums iesniegt darba devējam konkrēti formulētas prasības. Ja darba devēja atbilde ir noraidoša, strīdus pusēm ir pienākums rīkot pirmsstreika sarunas, kuras notiek ne ilgāk kā nedēļu. Ja pirmsstreika sarunu laikā nav izdevies panākt vienošanos par strīda atrisināšanu, darbiniekiem ir tiesības pieteikt streiku saskaņā ar likuma noteikto kārtību.

201. Streika pieteikums, kurā ir norādīti streika norises laiks un vieta, streika iemesli, streikotāju skaits un streikotāju prasības, tiek iesniegts attiecīgajam darba devējam, Valsts darba inspekcijai un Latvijas Trīspusējās darba devēju, valsts un arodbiedrību konsultatīvās padomes sekretāram vismaz 10 dienas pirms streika uzsākšanas.

202. Streiku vai tā pieteikumu var atzīt par nelikumīgu tikai tiesa tad, ja nav ievērotas Streiku likuma prasības, vai ja streiks tiek pieteikts jau noslēgta darba koplīguma darbības termiņa laikā ar mērķi mainīt šī koplīguma noteikumus, tādējādi pārkāpjot paredzēto koplīguma noteikumu grozīšanas kārtību, vai arī ja streiks ir solidaritātes streiks un nav saistīts ar ģenerālvienošanos (par tarifiem darba un citām sociālās aizsardzības garantijām) nenoslēgšanu vai neizpildi, vai arī ja streiks ierosināts, lai paustu politiskas prasības, politisku atbalstu vai politisku protestu. Tāpat streiks atzīstams par nelikumīgu, ja tas attiecas uz jautājumiem, par kuriem strīdus puses jau ir vienojušās pirmsstreika sarunās.

203. Streiku likums paredz, ka streika ierosināšana, pieteikšanās un piedalīšanās streikā saskaņā ar likumā noteikto kārtību nav uzskatāma par darba līguma un darba tiesību pārkāpumu un tāpēc nevar būt par pamatu darbinieku atlaišanai no darba, un darbinieki, kas piedalās streikā saskaņā ar likumā noteikto kārtību, nav disciplināri sodāmi par to. Likumā uzsvērts, ka darbiniekiem, kas piedalās streikā saskaņā ar likumā noteikto kārtību, tiek saglabāta darba vieta.

204. Saskaņā ar Streiku likuma 16.pantu, streikot ir aizliegts tiesnešiem, prokuroriem, policijas darbiniekiem, ugunsdzēsējiem, robežsargiem, valsts drošības iestāžu darbiniekiem, ieslodzījuma vietu uzraugiem un personām, kas dien Nacionālos bruņotajos spēkos. Likumā arī noteikts, ka darba devēja un streika komitejai ir pienākums nodrošināt, lai streika laikā minimālā apjomā tiktu turpināts darbs sabiedrībai nepieciešamajos dienestos, kuru pārtraukšana radītu draudus valsts drošībai, visas sabiedrības vai kādas iedzīvotāju grupas, vai atsevišķu indivīdu drošībai, veselībai vai dzīvībai. Par sabiedrībai nepieciešamajiem dienestiem Streiku likums atzīst:

- 1) ārstniecības un medicīniskās palīdzības dienestus;
- 2) sabiedriskā transporta dienestus;
- 3) dzeramā ūdens piegādes dienestus;
- 4) elektroenerģijas un gāzes ražošanas un piegādes dienestus;
- 5) sakaru dienestus;
- 6) gaisa satiksmes kontroles dienestus un tos dienestus, kas nodrošina gaisa satiksmes kontroles dienestus ar meteoroloģisko informāciju;
- 7) ar visu veidu transporta kustības drošību saistītos dienestus;

- 8) atkritumu un notekūdeņu savākšanas un attīrīšanas dienestus;
- 9) radioaktīvo vielu un atkritumu uzglabāšanas, izmantošanas un kontroles dienestus;
- 10) civilās aizsardzības dienestus.

205. Latvija ir ratificējusi Starptautiskās darba organizācijas 1949.gada konvenciju nr.98 "Par tiesībām uz apvienošanās organizācijās un kolektīvo līgumu slēgšanu". Kārtējais ziņojums par šīs konvencijas izpildi tika nosūtīts Starptautiskajai darba organizācijai 2001.gada septembrī. Šajā Konvencijā ietvertās tiesību normas ir iekļautas šādos Latvijas normatīvajos aktos:

- 1) Latvijas Republikas Satversmē;
- 2) 1991.gada 26.marta likumā "Par darba koplīgumiem";
- 3) 1990.gada 13.decembra likumā "Par arodbiedrībām";
- 4) Latvijas Darba likumu kodeksā;
- 5) 1992.gada 15.decembra likumā "Par sabiedriskajām organizācijām un to apvienībām";
- 6) Latvijas Republikas Administratīvo pārkāpumu kodeksā;
- 7) 1998.gada 23.aprīļa Streiku likumā;
- 8) 1999.gada 29.aprīļa Darba devēju organizāciju un to apvienību likumā;
- 9) Krimināllikumā;
- 10) 1996.gada 5.decembra likumā "Likums par Valsts cilvēktiesību biroju".

Pakta 9.pants

206. Sociālās drošības sistēmas izveidošana un attīstība Latvijā nevar tikt skatīta atrauti no pēdējo desmit gadu politiskajām pārmaiņām Latvijā, kas būtiski ietekmējušas valsts attīstību kopumā.

207. Padomju varas gados valsts kontrolēja katru indivīda dzīves sfēru, neatstājot vietu privātai iniciatīvai. Tā rezultātā valsts arī uzņēmās pilnīgu atbildību par katra iedzīvotāja sadzīves vajadzību apmierināšanu, turklāt visiem tika garantēts viens noteikts sociālās drošības līmenis. Saņemot šīs garantijas, no indivīda netika prasīta personiska iniciatīva vai atbildības par savu dzīves līmeni uzņemšanās.

208. Tādēļ līdz ar neatkarības atjaunošanu 1991.gadā kļuva aktuāls jautājums par valsts un indivīda attiecībām sociālās drošības garantēšanā. Latvijā tika uzsākta liberālās sociālās politikas ieviešana, uzsverot pašas personas atbildību par tās stāvokļa uzlabošanu, vienlaicīgi iedibinot arī garantētas valsts sociālās palīdzības sistēmu tiem, kuri saviem spēkiem nespēj sevi nodrošināt vai pārvarēt īpašas dzīves grūtības un kuri nesaņem ne no viena cita pietiekamu palīdzību.

209. 1991.gada konstitucionālajā likumā "Cilvēka un pilsoņa tiesības un pienākumi" tika paredzēts, ka katram ir tiesības uz materiālo nodrošinājumu vecuma, slimības, pilnīga vai daļēja darbaspēju, kā arī apgādnieka zaudējuma gadījumā, kā arī to, ka personai ir tiesības uz bezdarbnieka pabalstu. Šis likums zaudēja spēku līdz ar Satversmes grozījumu pieņemšanu 1998.gadā, un šobrīd Satversmes 109.pants noteic, ka "ikvienam ir tiesības un sociālo nodrošinājumu vecuma, darba nespējas, bezdarba un citos likumā noteiktajos gadījumos".

210. Sociālās drošības sistēmas reformas ietvaros 1995.gada 7. septembrī tika pieņemts likums "Par sociālo drošību", kas noteic sociālās drošības sistēmas veidošanas un darbības principus, personu galvenās sociālās tiesības un pienākumus, to īstenošanas pamatnosacījumus, kā arī reglamentē sociālo pakalpojumu veidus. Likuma 2.pantā ir formulēti sociālās drošības sistēmas pamatprincipi:

- 1) sociālie pakalpojumi tiek garantēti vienlīdzīgi, neatkarīgi no dzimuma, rases, tautības, reliģiskās pārliecības;
- 2) solidaritāte;
- 3) sociālā apdrošināšana un palīdzība;
- 4) profilakse;
- 5) pašpārvalde;
- 6) individuālā pieeja.

211. 1995.gada 26. oktobrī tika pieņemts arī likums "Par sociālo palīdzību", savukārt 1997.gada 1. oktobrī – mūsdienu prasībām atbilstošs jauns likums "Par valsts sociālo apdrošināšanu".

212. Valsts sociālās apdrošināšanas speciālā budžeta ieņēmumi 2001.gadā bija 489,5 milj. latu jeb 10,2% no IKP

[2], bet izdevumi – 498,8 milj. latu jeb 10,4% no IKP. Tādējādi sociālās apdrošināšanas speciālā budžeta deficīts 2001.gadā sasniedza 9,2 milj. latu.

213. Deficīts sociālās apdrošināšanas speciālajā budžetā ir vērojams jau kopš 1999.gada un 2001.gada beigās uzkrātais deficīts sasniedza 73,8 milj. latu. Lai Valsts sociālās apdrošināšanas aģentūra spētu nodrošināt sociālās apdrošināšanas pakalpojumu (pensijas, pabalsti) izmaksu tiesību aktos paredzētajā apmērā un termiņos, tiek veikts aizņēmums no valsts pamatbudžeta, maksājot procentus (2001.gadā par īstermiņa aizdevumu – 3,5% gadā un par ilgtermiņa aizdevumu – 9,32% gadā).

Sociālās apdrošināšanas budžets

	milj. latu		% no IKP	
	ieņēmumi	izdevumi	ieņēmumi	izdevumi
1998	438,3	445,5	12,2	12,4
1999	460,2	517,8	11,8	13,3
2000	474,6	503,8	11,0	11,6

214. Kā savā atzinumā norāda Valsts Cilvēktiesību birojs, vienu no lielākajām sūdzību grupām, ko Valsts Cilvēktiesību birojs saņem, ir sūdzības par to, ka darba devējs par darba ņēmēju nav veicis sociālās apdrošināšanas iemaksas vai arī veicis tās nepilnīgi un atrodas maksātnespējas procesā, kā rezultātā personai tiek liegtas tiesības saņemt sociālās apdrošināšanas pakalpojumus. Likuma "Par valsts sociālo apdrošināšanu" Pārejas noteikumu 1. punkts paredzēja, ka sociāli apdrošinātais ir persona, par kuru faktiski ir veiktas obligātās iemaksas. Līdz ar to gadījumos, kad darba devējs šo pienākumu neveica, darba ņēmējam nebija iespējas realizēt tiesības uz sociālo drošību. 2001. gada 27. februārī Satversmes tiesa izskatīja lietu "Par likuma "Par valsts sociālo apdrošināšanu" Pārejas noteikumu 1. punkta atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 1. un 109. pantam, ANO Starptautiskā pakta par ekonomiskajām, sociālajām un kultūras tiesībām 9. pantam un 11. panta pirmajai daļai" un atzina šo normu par spēkā neesošu no sprieduma publicēšanas dienas. Atzinīgi vērtējot šādu Satversmes tiesas spriedumu, Valsts Cilvēktiesību birojs tomēr pauž bažas par to, ka ar šo spriedumu nav pilnībā atrisināts jautājums par to personu tiesībām uz sociālo nodrošinājumu, par kurām netika veiktas sociālās apdrošināšanas iemaksas līdz sprieduma publicēšanas dienai.

215. Patlaban sociālās drošības sistēmas ietvaros Latvijā tiek piešķirti šādi pabalsti (pensijas):

- 1) vecuma pensija;
- 2) invaliditātes pensija;
- 3) apgādnieka zaudējuma pensija
- 4) maternitātes pabalsts;
- 5) slimības pabalsts;
- 6) pabalsts saistībā ar nelaimes gadījumu darbā vai arodslimību;
- 7) bezdarbnieka pabalsts;
- 8) pabalsti ģimenēm ar bērniem.

216. Sociālās apdrošināšanas reforma, kas tika uzsākta 90.to gadu vidū, ir nozīmīgs solis ne vien pabalstu un pensiju nodrošināšanā, bet arī darbaspēka resursu un ar tiem saistīto naudas līdzekļu palielināšanā sociālo garantiju nodrošināšanai iedzīvotājiem, kā arī darba attiecību sakārtošanā, jo līdz ar pensiju un pabalstu apmēra sasaisti ar sociāli apdrošinātās personas veiktajām iemaksām, tiek sekmēta ēnu ekonomikas īpatsvara samazināšanās, ienākumu precīzāka deklarēšana un ieņēmumu palielināšanās valsts budžetos. Tā darba algu fonda (algu summas valstī) pieaugums, no kura veiktas sociālās apdrošināšanas iemaksas, pret iepriekšējo gadu 1998.g. bija 12%, 1999.g. – 11,7%, 2000.g. - 6,8%, 2001.g. – 8,4%, kas visumā pārsniedz vidējās algas pieauguma tempus un liecina par darbaspēka resursu palielināšanos formālajā ekonomikā un deklarētās algas apmēra palielināšanos. Aizvien vairāk apzinoties personisko līdzdalību un atbildību sociālajā drošībā un veicot sociālās apdrošināšanas iemaksas, aizvien lielāka iekšzemes kopprodukta daļa tiek izmantota iedzīvotāju labklājības pieaugumam un līdzekļu uzkrāšanai nākotnes pensiju izmaksu nodrošināšanai.

Vecuma pensija

217. Jaunas pensiju sistēmas radīšana bija viens no galvenajiem sociālās drošības sistēmas reformas elementiem. Pensiju reformas mērķis bija izveidot finansiāli stabilu (risku diversificētu) uz apdrošinātās personas iemaksām balstītu pensiju sistēmu, kura ietvertu gan paaudžu solidaritātes pensiju komponentu, gan pensiju kapitāla reālas uzkrāšanas komponentu, tādējādi, iedzīvotāju straujas demogrāfiskās novecošanās apstākļos, nodrošinot pensionāriem ilgtermiņā stabilu darba ienākumu atvietošanu. Neskatoties uz ievērojamām pārejas perioda grūtībām, Latvijas pensiju sistēma ir starptautiski atzīta par vienu no modernākajām un efektīvākajām.

218. Abilstoši valsts sociālekonomiskajiem apstākļiem un demogrāfiskajai situācijai pensiju sistēma tiek veidota trīs līmeņos: pirmais – valsts obligātā paaudžu solidaritātes pensiju shēma (PAYG); otrais – valsts obligātā fondēto pensiju shēma; trešais – privātā brīvprātīgā pensiju shēma. Pensiju sistēmas trīs līmeņu vienlaikus pastāvēšana nodrošina pensiju sistēmas ilgtermiņa stabilitāti.

219. Pirmais līmenis ir uz sociālās apdrošināšanas iemaksām balstīta pensiju shēma, kas darbojas pēc paaudžu solidaritātes principa. Saskaņā ar likumu "Par valsts sociālo apdrošināšanu" šajā shēmā ir iesaistīti visi 15 gadu vecumu sasniegušie ekonomiski aktīvie valsts iedzīvotāji (darba ņēmēji, pašnodarbinātie) un atsevišķas ekonomiski neaktīvas iedzīvotāju kategorijas (nestrādājošie cilvēki ar invaliditāti, personas, kuras kopj bērnu vecumā līdz pusotram gadam, personas, kuras saņem bezdarbnieka, slimības vai maternitātes pabalstu u.c.). Personas, kuras nav pakļautas obligātajai sociālajai apdrošināšanai Latvijā un sasniegušas 15 gadu vecumu, pensiju apdrošināšanai var pievienoties brīvprātīgi.

220. Pensiju shēmas darbību regulē 1995. gada 2. novembra likums "Par valsts pensijām", kas stājās spēkā 1996. gada 1. janvārī. Saskaņā ar šo likumu tiesības uz vecuma pensiju ir sievietēm un vīriešiem, kuri sasnieguši 62 gadu vecumu un kuru apdrošināšanas stāžs nav mazāks par 10 gadiem. Jāatzīmē, ka pensijas vecums – 62 gadi – ir paaugstināts, salīdzinājumā ar padomju laikā noteikto vecumu. Tai pat laikā pensijas vecuma izlīdzināšana starp vīriešiem un sievietēm un tā paaugstināšana notiek pakāpeniski (patlaban pensionēšanās vecums sievietēm ir 58 gadi, no 2001. gada 1. jūlija – 58,5 gadi, bet vīriešiem – 61 gads.) Likumā arī noteikts, ka līdz 2005. gada 1. jūlijam gan vīrieši, gan sievietes, kuru apdrošināšanas stāžs nav mazāks par 30 gadiem, var pensionēties priekšlaicīgi – 2 gadus pirms likumā noteiktā pensijas vecuma sasniegšanas.

221.1. Līmeņa pensiju shēmas darbība balstās uz apdrošināšanas principiem: pensijas apmēru veido darba mūžā uzkrātais "virtuālais" (notional) pensijas kapitāls, t.i. informācija par veiktajām iemaksām pensiju apdrošināšanai, kas, aizejot pensijā, tiek dalīts ar paredzamo mūža ilgumu attiecīgajā vecumā. Tā kā paredzamā mūža ilgums sievietēm ir ievērojami lielāks nekā vīriešiem, tiek piemērots dzimumu solidaritātes princips un aprēķinos tiek izmantots sieviešu un vīriešu vidējais paredzamais mūža ilgums. Virtuālais pensijas kapitāls pelna procentus līdzīgi kā fondēto pensiju shēmā, tikai atšķirībā no fondēto pensiju shēmas, kur kapitāla pieaugums atkarīgs no ieguldījuma peļņas, 1. līmeņa kapitāla pieaugums atkarīgs no algu pieauguma valstī. Šajā shēmā pensijas apmēra lielums ir atkarīgs no veikto sociālās apdrošināšanas iemaksu apjoma, kapitāla indeksa un pensionēšanās vecuma, nodrošinot apdrošinātajai personai noteiktu iepriekšējo ienākumu atvietošanu daļu (apmēram 40-50% apmērā atkarībā no pensionēšanās vecuma).

222. Līdz 2006. gada 31. decembrim personām, kuras sasniegušas likumā noteikto pensijas vecumu, vecuma pensijas apmērs nedrīkst būt mazāks par valsts sociālā nodrošinājuma pabalstu (Ls 30), kuram tiek piemēroti sekojoši koeficienti: pie apdrošināšanas stāža ne lielāka par 20 gadiem – 1,1; personām, kuru apdrošināšanas stāžs ir lielāks par 20 gadiem, bet nepārsniedz 30 gadus – 1,3; ja stāžs lielāks par 30 gadiem – 1,5. Līdz 2002. gadam pensijas tika regulāri indeksētas ar patēriņa cenu indeksu, bet ar 2002. gadu pensiju indeksācijā tiks ņemtas vērā arī apdrošināšanas iemaksu algas izmaiņas. Tā līdz 2005. gada 31. decembrim valsts pensijas, kuru apmērs nepārsniedz trīskāršu valsts sociālā nodrošinājuma pabalstu, tiek indeksēti gan ņemot vērā faktisko patēriņa indeksu, gan 25% no apdrošināšanas iemaksu algas reālā pieauguma procentiem, bet pensijas, kuras pārsniedz trīskāršu, bet nepārsniedz pieckāršu valsts sociālā nodrošinājuma pabalstu – ar patēriņa cenu indeksu. No 2006. gada līdz 2010. gadam patēriņa cenu un 25% algu indekss tiks piemērots visām pensijām, kuru apmērs nepārsniegs pieckāršu valsts sociālā nodrošinājuma pabalstu, bet ar 2011. gadu patēriņa cenu/algu indekss tiks izmantoti 50% no apdrošināšanas iemaksu algas reāla pieauguma procentiem.

223. Pensionāriem, neatkarīgi no vecuma, ir tiesības strādāt. Strādājošais pensionārs turpina veikt sociālās apdrošināšanas iemaksas un uzkrāt virtuālo pensijas kapitālu, kas reizi trijos gados tiek izmantots pensijas apmēra palielināšanai. Pensiju izmaksa tiek finansēta no sociālās apdrošināšanas iemaksām (valsts sociālās apdrošināšanas speciālais budžets).

224. Pensiju sistēmas otrais līmenis – valsts obligātā fondēto pensiju shēma ir balstīta uz individuālo sociālās apdrošināšanas iemaksu ieguldījuma principa, paredzot, ka daļa no personas sociālās apdrošināšanas iemaksām vecuma pensijām tiks investēta. Tādējādi, nepalielinot kopējo sociālās apdrošināšanas iemaksu likmi vecuma pensijām, būs iespējams iegūt papildus pensijas kapitālu, līdz ar to nodrošinot augstāku ienākumu atvietošanu līmeni vecumdienās. Iesaistīšanās pensiju sistēmas 2. līmenī ir obligāta tiem ekonomiski aktīvajiem valsts iedzīvotājiem, kuri līdz 2001. gada 1. jūlijam nav sasnieguši 30 gadu vecumu, bet vecumā no 30 – 49 gadiem varēs tam pievienoties brīvprātīgi. Pakāpeniski 2. līmenī tiks iesaistīti visi nodarbinātie. Shēmas darbību regulē 2000. gada 17. februāra Valsts fondēto pensiju likums, kas stājās spēkā 2001. gada 1. jūlijā. Fondēto pensiju shēmas līdzekļus līdz 2003. gadam pārvaldīs Valsts Kase, bet tālākajos gados shēmas dalībniekam būs iespēja izvēlēties par līdzekļu pārvaldītāju vai nu Valsts Kasi vai kādu no Finanšu un kapitāla tirgus komisijas licencētajiem privātajiem līdzekļu pārvaldītājiem.

225. Pensiju sistēmas trešais līmenis – privātā brīvprātīgā pensiju shēma, t.i. privātie pensiju fondi, kuros var piedalīties ikviens un veidot papildus uzkrājumus savai pensijai vecumdienās. Shēmas darbību regulē 1997. gada 5. jūnija likums "Par privātajiem pensiju fondiem", kas ir spēkā no 1998. gada 1. jūlija. Saskaņā ar likumu pastāv slēgtie un atklātie pensiju fondi. Slēgtā pensiju fonda pensiju plānu dalībnieki var būt tikai personas, kas ir pensiju fondu dibinātāju darbinieki.

226. Personu tiesības uz invaliditātes pensiju regulē likums "Par valsts pensijām". Saskaņā ar likuma 14.pantu tiesības uz invaliditātes pensiju ir personām, ja tās atzītas par invalīdiem un viņu apdrošināšanas stāžs nav mazāks par 3 gadiem.

227. Par invalīdiem tiek atzītas personas, kurām ir ilgstošs vai pastāvīgs fizisko vai psihisko spēju ierobežojums, kas apgrūtina personas integrāciju sabiedrībā, kā arī pilnīgi vai daļēji ierobežo to spēju strādāt. Invaliditātes ekspertīzi, kuras uzdevums ir individualizēti noteikt personas fizisko vai psihisko spēju ierobežojuma pakāpi un izvērtēt cilvēka ar invaliditāti iespējas integrēties sabiedrībā, veic Veselības un darbības ekspertīzes ārstu komisija.

228. Personām ar I un II grupas invaliditāti (smaga invaliditāte) pensijas apmēra lielums ir atkarīgs no invaliditātes grupas, no personas apdrošināšanas stāža un no vidējās algas jebkuros 36 mēnešos pēc kārtas pēdējo piecu gadu laikā pirms pensijas piešķiršanas. Ir noteikts minimālās pensijas apmērs. I un II grupas invalīdiem pensijas apmērs nedrīkst būt mazāks par valsts sociālā nodrošinājuma pabalstu (Ls 30), kuram piemēroti attiecīgi koeficienti: 1,6 – I grupas invalīdiem, 1,4 – II grupas invalīdiem. III grupas invaliditātes (mēreni izteikta invaliditāte) gadījumā pensija tiek piešķirta valsts sociālā nodrošinājuma pabalsta apmērā, t.i. – Ls 30 (mēnesī).

229. Invaliditātes pensijas izmaksa tiek nodrošināta uz visu invaliditātes laiku līdz vecuma pensijas piešķiršanai nepieciešamā vecuma sasniegšanai. Sasniedzot pensionēšanās vecumu, invaliditātes pensijas vietā tiek piešķirta vecuma pensija, kas invaliditātes laikā nedrīkst būt mazāka par invaliditātes pensiju. Piešķirtās invaliditātes pensijas tiek indeksētas līdzīgi kā pārējās valsts pensijas.

230. Saskaņā ar likumu "Par valsts sociālo apdrošināšanu" invaliditātes apdrošināšanas shēmā obligāti ir iesaistīti visi 15 gadu vecumu sasniegušie ekonomiski aktīvie valsts iedzīvotāji (darba ņēmēji, pašnodarbinātie), izņemot pensijas vecumu sasniegušos un I un II grupas invalīdus. Pašnodarbinātā laulātais, kurš nav pakļauts obligātajai sociālajai apdrošināšanai Latvijas Republikā un nav sasniedzis vecumu, kas dod tiesības saņemt valsts vecuma pensiju, var brīvprātīgi pievienoties invaliditātes apdrošināšanai. Invaliditātes pensiju izmaksa tiek finansēta no sociālās apdrošināšanas iemaksām (valsts sociālās apdrošināšanas speciālais budžets).

231. Persona ar III grupas invaliditāti var saņemt bezdarbnieka pabalstu, jo saskaņā ar likumu "Par valsts sociālo apdrošināšanu" ir pakļauta bezdarba apdrošināšanai, savukārt pirmās un otrās grupas invalīdi netiek pakļauti bezdarba apdrošināšanai, jo darbības zaudējuma risks jau ir iestājies un līdz ar to spēkā esošās tiesību normas viņiem neparedz tiesības saņemt bezdarbnieka pabalstu.

Maternitātes pabalsts

232. Saskaņā ar 1995. gada 6. novembra likumu "Par maternitātes un slimības apdrošināšanu" personai, aizejot grūtniecības un dzemdību atvaļinājumā, tiek piešķirts valsts sociālās apdrošināšanas pabalsts – maternitātes pabalsts. Savukārt 1997. gada 1. oktobra likums "Par valsts sociālo apdrošināšanu" noteic, ka maternitātes apdrošināšanai pakļauti visi darba ņēmēji un pašnodarbinātie.

233. Likuma "Par maternitātes un slimības apdrošināšanu" 5.pants noteic, ka maternitātes pabalsts ir pabalsts, ko piešķir un izmaksā sievietei par grūtniecības un dzemdību atvaļinājuma laiku, ja sieviete neierodas darbā un tādējādi zaudē algotā darba gūstamos ienākumus vai ja pašnodarbināta sieviete zaudē ienākumus. Gan grūtniecības, gan dzemdību atvaļinājums ilgst 56 kalendārās dienas. Šīs dienas summējot, maternitātes pabalstu piešķir par 112 kalendārajām dienām. Šis pants arī noteic, ka, ja sieviete ir stājusies ārsta uzskaitē līdz 12.grūtniecības nedēļai, papildus piešķir apmaksātu 14 kalendāro dienu ilgu atvaļinājumu, tātad grūtniecības atvaļinājuma un pabalsta laiks palielinās no 56 līdz 70 kalendārajām dienām. Arī tad, ja grūtniecības laikā, dzemdībās vai pēcdzemdību periodā bijuši sarežģījumi, kā arī tad, ja piedzimuši divi vai vairāki bērni, sievietei papildus tiek piešķirts apmaksāts 14 kalendāro dienu ilgs atvaļinājums, tādējādi pēcdzemdību atvaļinājuma laiks palielinās no 56 līdz 70 kalendārajām dienām.

234. Minētā likuma 6.pants paredz tiesības uz maternitātes pabalstu tēviem vai citām personām, kuras faktiski kopj bērnu mājās, ir pakļautas maternitātes apdrošināšanai un ir zaudējušas darba ienākumus, ja bērna māte mirusi dzemdību laikā vai līdz pēcdzemdību perioda 42.dienai, ja māte normatīvajos aktos noteiktajā kārtībā ir atteikusies no bērna kopšanas un audzināšanas vai ja māte nevar kopt bērnu laikā līdz pēcdzemdību perioda 42.dienai sakarā ar slimību, traumu vai citu ar veselības stāvokli saistītu iemeslu dēļ. Saskaņā ar likuma "Par maternitātes un slimības apdrošināšanu" 7.pantu gadījumā, ja ģimene ir adoptējusi bērnu vecumā līdz 2 mēnešiem, maternitātes pabalstu piešķir par 56 kalendārajām dienām, sākot no bērna adopcijas dienas. Kalendārās dienas vidējā apdrošināšanas iemaksu alga pabalstu aprēķināšanai nedrīkst pārsniegt 50 procentus no 1/365 no valsts sociālās apdrošināšanas obligāto iemaksu objekta gada maksimālā apmēra, kāds bija spēkā apdrošināšanas gadījuma iestāšanās dienā.

235. Likuma "Par maternitātes un slimības apdrošināšanu" 10.pants noteic, ka maternitātes pabalstu piešķir 100% apmērā no pabalsta saņēmēja vidējās apdrošināšanas iemaksu algas. Periodu vidējās apdrošināšanas iemaksu algas aprēķināšanai nosaka minētā likuma 31.pants un 32.pants: darba ņēmējiem - sešu kalendāro mēnešu periodu, kurš beidzas divus kalendāros mēnešus pirms mēneša, kurā iestājies apdrošināšanas gadījums, bet pašnodarbinātajiem – 12 kalendāro mēnešu periodu, kurš beidzas trīs kalendāros mēnešus pirms gada ceturkšņa, kurā iestājies apdrošināšanas gadījums.

236. Latvijā maternitātes pabalstu piešķir visām sociāli apdrošinātām personām, kuras apdrošināšanas gadījuma iestāšanās dienā ir pakļautas maternitātes apdrošināšanai, un speciāls kvalifikācijas periods (piemēram, darba stāžs vai sociālās apdrošināšanas iemaksu periods) nav noteikts. Sievietēm, kuras atlaistas no darba sakarā ar iestādes, uzņēmuma vai organizācijas likvidāciju, maternitātes pabalstu piešķir vispārējā kārtībā, ja tiesības uz grūtniecības atvaļinājumu iestājušās ne vēlāk kā 210 dienas pēc atlaišanas no darba.

237. Saskaņā ar Starptautiskās Darba Organizācijas 102.Konvencijas par sociālās nodrošināšanas minimālajiem standartiem 67.pantu, maternitātes pabalsta apmērs 2001.gadā vairāk nekā divas reizes pārsniedz konvencijā noteiktās minimālās normas (skat.tabulu).

Pabalsta nosaukums	Pabalsta apmērs saskaņā ar SDO 102. konvencijas minimālajām normām*	Pabalsta apmērs saskaņā ar Latvijas tiesību aktiem Ls/mēnesī**	Novērtējums
Maternitātes pabalsts	54,46 Ls	120,37 Ls	Maternitātes pabalsta apmērs pārsniedz SDO 102.konvencijā noteiktās sociālās nodrošināšanas minimālās normas.

* Pabalsta apmērs maternitātes gadījumā tika aprēķināts ņemot vērā Starptautiskās Darba Organizācijas konvencijas Nr.102 67.panta nosacījumus, ka pabalsta apmēram jābūt 45% no tipiska pabalsta saņēmēja (vīrieša ar sievu un diviem bērniem) darba algas. Tipisks pabalsta saņēmējs saskaņā ar 65.panta septīto punktu ir persona, kura nodarbināta ekonomisko aktivitāšu lielākajā grupā ar vislielāko skaitu ekonomiski aktīvām vīriešu kārtas personām. Balstoties uz LR Centrālās statistikas pārvaldes profesiju apsekojuma rezultātiem 2001.gadā, Latvijā šai grupai atbilst apstrādājošā rūpniecībā strādājošie, kuriem vidējā bruto darba alga 2001.gadā bija 148,26 Ls/mēnesī.

** Izmantoti VSAA dati par faktiskajiem pabalstu apmēriem 2001.gadā.

238. Salīdzinājumā ar 1991.gadu izdevumi maternitātes pabalstiem pieauguši no 0,2 milj. latu līdz 5,7 milj. latu 2001.gadā, kā arī vidējais maternitātes pabalsta apmērs (dienā) no 0,06 latiem 1991.gadā līdz 4,52 latiem 2001.gadā. 2001.gadā maternitātes pabalsta īpatsvars izdevumiem no IKP sastādīja 0,12 procentus

239. Tai pat laikā maternitātes pabalstu nesaņem tās māmiņas, kuras nestrādā un neveic obligātās sociālās apdrošināšanas iemaksas, un 2000.gadā tikai 47% no visām dzemdējušajām māmiņām ir saņēmušas maternitātes pabalstu.

Slimības pabalsts

240. Slimības pabalsts materiālā izteiksmē ir veselības aprūpe (slimnīcās un ambulatorās iestādēs, ieskaitot farmaceitiskos produktus un zobārstniecību bērniem), kurai finansējums tiek piešķirts no valsts budžeta līdzekļiem, savukārt slimības pabalsts naudas izteiksmē ir valsts sociālās apdrošināšanas pabalsts, kuru piešķir un izmaksā sakarā ar apdrošināšanas gadījuma – pārejošas darbnespējas – iestāšanos saskaņā ar "Par maternitātes un slimības apdrošināšanu".

241. Slimības pabalstu piešķir sociāli apdrošinātām personām (darba ņēmējiem un pašnodarbinātajiem), ja šīs personas ir sociāli apdrošinātas saskaņā ar likumu "Par valsts sociālo apdrošināšanu" un ja tās darba nespējas periodā neierodas darbā un tādējādi zaudē darba ienākumus šādu iemeslu dēļ: darbspēju zaudēšana sakarā ar slimību vai traumu; nepieciešamība saņemt ārstnieciska vai profilaktiska rakstura medicīnisko palīdzību; nepieciešama izolācija sakarā ar karantīnu; ārstēšanās sanatorijā vai kūrvietā atveseļošanās periodā pēc slimības vai traumas, ja saskaņā ar medicīnisku atzinumu šāda ārstēšanās nepieciešama darbspēju atjaunošanai; atrašanās stacionārā sakarā ar protezēšanu vai ortozēšanu; nepieciešamība kopt līdz 14 gadu vecu slimu bērnu.

242. Tiesības saņemt slimības pabalstu ir arī personām, kurām pārejoša darba nespēja iestājusies mēneša laikā pēc nodarbinātības perioda beigām, ja sociālās apdrošināšanas iemaksas veiktas vismaz par diviem mēnešiem pirms nodarbinātības perioda beigām.

243. Slimības pabalstu izmaksā 80% apmērā no apdrošinātās personas mēneša vidējās apdrošināšanas iemaksu algas. Par pirmajām 14 darbnespējas dienām kompensāciju – slimības naudu – izmaksā darba devējs no saviem līdzekļiem, par turpmāko pārejošas darbnespējas periodu līdz darbspēju atgūšanai vai līdz darbspēju zaudējuma pakāpes noteikšanai – Valsts sociālās apdrošināšanas aģentūra.

244. Pabalstu nemaksā par darba nespējas laiku, kas ilgāks par 52 nedēļām, skaitot no darba nespējas pirmās dienas, ja darba nespēja ir nepārtraukta. Tāpat pabalstu nemaksā par darba nespējas laiku, kas ilgāks par 78 nedēļām triju gadu laikā, ja darba nespēja atkārtojas ar pārtraukumiem. Izņēmums no šā noteikuma ir gadījums, kad darba nespēja iestājusies sakarā ar saslimšanu ar tuberkulozi. Tuberkulozes slimniekiem slimības pabalstu piešķir un izmaksā par laiku līdz darbspēju atgūšanas vai invaliditātes noteikšanas dienai.

245. Ja pārejošas darba nespējas cēlonis ir darbinieka slimība vai trauma, kas nav saistīta ar nelaimes gadījumu darbā, darba devēja pienākums ir maksāt no saviem līdzekļiem darbiniekam slimības naudu ne mazāk kā 75% apmērā no darbinieka vidējās izpeļņas par otro un trešo pārejošas darba nespējas dienu un ne mazāk kā 80% apmērā no darbinieka vidējās izpeļņas - par laiku no ceturtais līdz četrpadsmitajai pārejošas darba nespējas dienai, ja darbiniekam izsniegta darbnespējas lapa A. Slimības naudu izmaksā par tām darba nespējas dienām, kuras darbiniekam būtu bijušas darba dienas, ja viņam nebūtu iestājusies pārejoša darba nespēja. Slimības naudu par pirmo darba nespējas dienu nemaksā, izņemot gadījumu, kad darba nespēja iestājusies sakarā ar nelaimes gadījumu darbā.

246. Ja pārejošas darba nespējas cēlonis ir nelaimes gadījums darbā, tad saskaņā ar 1995. gada 2. novembra likumu "Par obligāto sociālo apdrošināšanu pret nelaimes gadījumiem darbā un arodslimībām" darba devējam ir pienākums izmaksāt no saviem līdzekļiem darbiniekam slimības naudu par darba nespējas pirmajām 14 kalendārajām dienām 80% apmērā no mēneša vidējās apdrošināšanas iemaksu algas.

247. Slimības pabalstu saskaņā ar likumu "Par maternitātes un slimības apdrošināšanu" piešķir un izmaksā 80% apmērā no apdrošinātās personas mēneša vidējās apdrošināšanas iemaksu algas.

248. Vidējo apdrošināšanas iemaksu algu slimības pabalsta aprēķināšanai nosaka no apdrošinātās personas apdrošināšanas iemaksu algas – darba ņēmējiem par sešu kalendāro mēnešu periodu, šo periodu beidzot divus kalendāros mēnešus pirms mēneša, kurā iestāties apdrošināšanas gadījums, bet pašnodarbinātajiem – 12 kalendāro mēnešu periodu, kurš beidzas trīs kalendāros mēnešus pirms gada ceturkšņa, kurā iestāties apdrošināšanas gadījums. Kalendārās dienas vidējā apdrošināšanas iemaksu alga pabalstu aprēķināšanai nedrīkst pārsniegt 50 procentus no 1/365 no valsts sociālās apdrošināšanas obligāto iemaksu objekta gada maksimālā apmēra, kāds bija spēkā apdrošināšanas gadījuma iestāšanās dienā.

249. Slimības pabalstu nepiešķir, ja darbinieks slimības laikā strādā savā darba vietā; ja darba nespēja personai iestājusies laikā, kad viņa izdarījusi noziegumu vai šā nozieguma rezultātā, un to konstatējusi tiesa; ja persona pati apzināti un būtiski kaitējusi savai vai kopjamā veselībai, un to konstatējis ārsts vai ja persona mēģinājusi iegūt pabalstu viltus ceļā, un to konstatējis ārsts vai Valsts sociālās apdrošināšanas aģentūra.

250. Slimības pabalsta izmaksu pārtrauc, ja persona darba nespējas laikā bez attaisnojoša iemesla nav ievērojusi ārsta noteikto režīmu, ja persona bez attaisnojoša iemesla nav ieradies pie ārsta vai darba ekspertīzes ārstu komisijā, kā arī par laiku, kad persona atrodas pilnā valsts apgādībā, kad persona atrodas apcietinājumā vai brīvības atņemšanas vietā.

251. Saskaņā ar Starptautiskās Darba Organizācijas 102. Konvencijas 67. pantu, slimības pabalsta apmērs 2001. gadā pārsniedz konvencijā noteiktās minimālās normas.

Pabalsta nosaukums	Pabalsta apmērs saskaņā ar SDO 102. konvencijas minimālajām normām*	Pabalsta apmērs saskaņā ar Latvijas tiesību aktiem Ls/mēnesī**	Novērtējums
Slimības pabalsts	54,46 Ls	81,74 Ls	Slimības pabalsta apmērs pārsniedz SDO 102. konvencijā noteiktās sociālās nodrošināšanas minimālās normas.

* Pabalsta apmērs slimības gadījumā tika aprēķināts ņemot vērā Starptautiskās Darba Organizācijas konvencijas Nr. 102 67. panta nosacījumus, ka pabalsta apmēram jābūt 45% no tipiska pabalsta saņēmēja (vīrieša ar sievu un diviem bērniem) darba algas. Tipisks pabalsta saņēmējs saskaņā ar 65. panta septīto punktu ir persona, kura nodarbināta ekonomisko aktivitāšu lielākajā grupā ar vislielāko skaitu ekonomiski aktīvām vīriešu kārtas personām. Balstoties uz LR Centrālās statistikas pārvaldes profesiju apsekojuma rezultātiem 2001. gadā, Latvijā šai grupai atbilst apstrādājošā rūpniecībā strādājošie, kuriem vidējā bruto darba alga 2001. gadā bija 148,26 Ls/mēnesī.

** Izmantoti VSAA dati par faktiskajiem pabalstu apmēriem 2001. gadā.

252. Salīdzinājumā ar 1991. gadu izdevumi slimības pabalstiem pieauguši no 0,8 milj. latu līdz 9,6 milj. latu 2001. gadā, kā arī vidējais slimības pabalsta apmērs (dienā) no 0,07 latiem 1991. gadā līdz 3,68 latiem 2001. gadā (skat. tabulu). 2001. gadā slimības pabalsta īpatsvars izdevumiem no IKP sastādīja 0,2 procentus. Slimības pabalsta vidējais apmērs 2001. gadā bija 81,74 Ls.

Slimības apdrošināšanas kvantitatīvie rādītāji	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
Izdevumi milj. Ls, (faktiskajās cenās)	15,0	13,6	3,1	5,6	7,6	8,4	9,6
Apmaksāto slimības dienu skaits (vid. mēn., tūkst.)	362,7	298,1	105,7	163,3	177,7	190,7	213,1
Slimības pabalsta vidējais apmērs vienā dienā	3,46	3,82	2,70	2,87	3,48	3,64	3,68

Pabalsts saistībā ar nelaimes gadījumu darbā vai arodslimību

253. Darbā cietušo personu sociālo aizsardzību reglamentē 1995. gada 2. novembra likums "Par obligāto sociālo apdrošināšanu pret nelaimes gadījumiem darbā un arodslimībām", kurš noteic, ka apdrošinātajai personai, kura cietusi nelaimes gadījumā darbā vai saslimusi ar arodslimību, ir tiesības uz šādiem apdrošināšanas atlīdzības veidiem:

1) slimības pabalsts par pārejošas darbnespējas, kas ir saistīta ar nelaimes gadījumu darbā vai arodslimību, laiku (maksimāli par 52 kalendārajām nedēļām);

2) atlīdzība par darbspēju zaudējumu, ja Veselības un darbspēju ekspertīzes ārstu komisija (VDEĀK) konstatējusi daļēju vai pilnīgu darbspēju zaudējumu, kuru izraisījis nelaimes gadījums darbā vai arodslimība;

3) vienreizējs pabalsts, ar kuru var aizstāt atlīdzību par darbspēju zaudējumu, ja VDEĀK noteikusi nepārejošu darbspēju zaudējumu 10 līdz 24 procentu robežās;

4) papildus izdevumu – izdevumu par ārstēšanu un medicīnisko un profesionālo rehabilitāciju, ceļa izdevumu, apmeklējot ārstniecības vai medicīniskās rehabilitācijas iestādi, samaksas par pavadona pakalpojumiem, izdevumiem tehnisko palīg līdzekļu iegādei un remontam, izdevumu apdrošinātās personas aprūpei kompensācija, ja šie izdevumi pārsniedz veselības aprūpes bāzes programmā un/vai rehabilitācijai sociālās aprūpes bāzes programmā paredzētos izdevumus;

5) pakalpojumi cietušo personu darbspēju atgūšanai un integrācijai sabiedrībā: ārstēšana, aprūpe, medicīniskā rehabilitācija, pārkvalifikācija, profesionālā rehabilitācija;

6) atlīdzība par apgādnieka zaudējumu apdrošinātās personas nāves gadījumā viņa darba nespējīgiem ģimenes locekļiem, kurus mirusi persona daļēji vai pilnīgi apgādāja.

254. Naudas pabalstu apmēri ir atkarīgi no apdrošinātās personas iepriekšējā perioda darba ienākumiem (personas vidējā apdrošināšanas iemaksu alga par sešu mēnešu periodu, šo periodu beidzot divus kalendāra mēnešus pirms mēneša, kurā iestājies apdrošināšanas gadījums) un no darbspēju zaudējuma pakāpes. Tiesību uz pabalstiem noteikšanai nav nepieciešams speciāls kvalifikācijas periods (darba vai apdrošināšanas stāžs). Saskaņā ar likumu "Par valsts sociālo apdrošināšanu" sociālai apdrošināšanai pret nelaimes gadījumiem darbā un arodslimībām ir pakļauti visi 15 gadu vecumu sasniegušie darba ņēmēji.

Bezdarbnieka pabalsts

255. Deviņdesmito gadu sākuma ekonomiskā krīze Latvijā radīja pirmos oficiālos bezdarbniekus. Līdz ar to radās nepieciešamība sociāli aizsargāt personas, kuras zaudējušas darba ienākumus. Jau 1991.gada 23. decembrī stājās spēkā likums "Par nodarbinātību", kura mērķis bija nodrošināt ienākumu kompensāciju bezdarba gadījumā 90% vai 70% apmērā no valsts noteiktās minimālās mēnešalgas, kā arī veicināt esošās kvalifikācijas celšanu vai pārkvalifikāciju atbilstoši tirgus ekonomikas prasībām.

256. Īstenojot valstī sociālās apdrošināšanas reformu attiecībā uz apdrošināšanu bezdarba gadījumam 1995.gada 5.oktobrī tika pieņemts jauns likums "Par obligāto sociālo apdrošināšanu bezdarba gadījumam", kurš paredzēja nodrošināt bezdarbnieka pabalsta apmēru atbilstoši apdrošinātās personas individuālajai iemaksu algai, apdrošināšanas stāžam un pabalsta saņemšanas ilgumam. Turpinot attīstīt apdrošināšanas bezdarba gadījumam pakalpojumu sistēmu, 2000.gada 1.janvārī stājās spēkā jauns likums "Par apdrošināšanu bezdarba gadījumam", kas nodrošina apdrošinātajai personai ienākumu kompensāciju bezdarba gadījumā, bezdarbnieka pabalsta piešķiršanu atbilstoši veiktajām sociālās apdrošināšanas iemaksām un apdrošināšanas stāžam, kā arī nodrošina bezdarbnieka kvalifikācijas celšanu vai pārkvalifikāciju. Bezdarba apdrošināšanai ir pakļauti visi darba ņēmēji un atsevišķas mazaizsargātās iedzīvotāju kategorijas. Salīdzinot ar iepriekšējiem tiesību aktiem, patlaban spēkā esošais likums ir būtiski uzlabots: ir noteikts Nodarbinātības speciālā budžeta līdzekļu sadalījums aktīvās un pasīvās nodarbinātības pakalpojumu finansēšanai; ir paredzēts jauns sociālās apdrošināšanas pakalpojumu veids – apbedīšanas pabalsts bezdarbnieka nāves gadījumā u.c.

257. Lai persona varētu saņemt bezdarbnieka pabalstu, ir jābūt izpildītiem šādiem nosacījumiem: pabalsta pieprasītājam jābūt sociāli apdrošinātam pret bezdarbu; pabalsta pieprasītājam jābūt ieguvušam bezdarbnieka statusu, un sociālās apdrošināšanas obligātās iemaksas par pabalsta pieprasītāju pēdējo 12 mēnešu laikā veiktas ne mazāk kā 9 mēnešus.

258. Ja iemaksu veicēji pēdējo 12 mēnešu laikā pirms bezdarbnieka statusa iegūšanas dienas ir izdarījuši iemaksas ne mazāk kā deviņus mēnešus, bezdarbnieka pabalsta apmēru nosaka proporcionāli apdrošināšanas stāžam un atbilstoši ienākumiem, no kuriem tiek veiktas iemaksas bezdarba gadījumam: ar apdrošināšanas stāžu no 1 līdz 9 gadiem – 50% no vidējās apdrošināšanas iemaksu algas, ar apdrošināšanas stāžu no 10 līdz 19 gadiem – 55% no vidējās apdrošināšanas iemaksu algas, ar apdrošināšanas stāžu no 20 līdz 29 gadiem – 60% no vidējās apdrošināšanas iemaksu algas, ar apdrošināšanas stāžu virs 30 gadiem – 65% no vidējās apdrošināšanas iemaksu algas.

259. Pabalsta apmērs tiek noteikts, ņemot vērā bezdarbnieka vidējo apdrošināšanas iemaksu algu par sešu kalendāra mēnešu periodu, šo periodu beidzot divus kalendāra mēnešus pirms mēneša, kurā persona ieguvusi bezdarbnieka statusu.

260. Minēto bezdarbnieka pabalstu izmaksā atkarībā no bezdarba ilguma: pirmos trīs mēnešus pilnā apmērā, nākamos trīs mēnešus - 75 procentus no piešķirtā bezdarbnieka pabalsta apmēra, bet ne vairāk kā 80 procentu apmērā no valstī noteiktās mēneša vidējās apdrošināšanas iemaksu algas (patreiz t.i. 100 Ls); pēdējos trīs mēnešus - 50 procentus no piešķirtā bezdarbnieka pabalsta apmēra, bet ne vairāk 40 procentu apmērā no valstī noteiktās mēneša vidējās apdrošināšanas iemaksu algas (patreiz t.i. 50 Ls). Piešķirtais bezdarbnieka pabalsts mēnesī nedrīkst pārsniegt valstī noteiktās mēneša vidējās apdrošināšanas iemaksu algas divkārtu apmēru (patreiz t.i. 250 Ls).

261. Bezdarbniekiem, par kuriem pēdējo 12 mēnešu laikā iemaksas ir veikusi valsts (ne mazāk kā deviņus mēnešus), bezdarbnieka pabalstu izmaksā 60 procentu apmērā no bezdarbnieka pabalsta pieprasīšanas dienā spēkā esošā valsts sociālā nodrošinājuma pabalsta divkārtā apmēra (patreiz t.i. 35Ls), ja minētajā laikposmā viņi piederējuši pie vienas no šādām kategorijām: mātes un citas personas, kuras audzina bērnu vecumā līdz 1 gada 9 mēnešiem; personas, kuras pēc aktīvā valsts dienesta atvaļinātas rezervē.

262. Bezdarbniekiem, par kuriem pēdējo 12 mēnešu laikā iemaksas nav veiktas vai ir veiktas mazāk nekā deviņus mēnešus, bezdarbnieka pabalstu izmaksā 60 procentu apmērā no bezdarbnieka pabalsta pieprasīšanas dienā spēkā esošā valsts sociālā nodrošinājuma pabalsta divkārtā apmēra (patreiz t.i. 35Ls), ja minētajā laikposmā viņas piederējuši pie vienas no šādām kategorijām: personas, kuras pēc invaliditātes ir atguvušas darbspējas; personas, kuras ir kopušas bērnu ar invaliditāti līdz 16 gadu vecumam.

263. Saskaņā ar Starptautiskās Darba Organizācijas 102. Konvencijas 67.pantu, bezdarbnieka pabalsta apmērs atpaliel no konvencijā noteiktajām minimālajām normām (skat. tabulu).

Pabalsta nosaukums	Pabalsta apmērs saskaņā ar SDO 102. konvencijas minimālajām normām*	Pabalsta apmērs saskaņā ar Latvijas tiesību aktiem Ls/mēnesī**	Novērtējums
Bezdarbnieka pabalsts	54,46 Ls	40,55 Ls	Bezdarbnieka pabalsta apmērs atpaliel no SDO 102.konvencijā noteiktajām sociālās nodrošināšanas minimālajām normām.

* Pabalsta apmērs bezdarba gadījumā tika aprēķināts ņemot vērā Starptautiskās Darba Organizācijas konvencijas Nr.102 67.panta nosacījumus, ka pabalsta apmēram jābūt 45% no tipiska pabalsta saņēmēja (vīrieša ar sievu un diviem bērniem) darba algas. Tipisks pabalsta saņēmējs saskaņā ar 65.panta septīto punktu ir persona, kura nodarbināta ekonomisko aktivitāšu lielākajā grupā ar vislielāko skaitu ekonomiski aktīvām vīriešu kārtas personām. Balstoties uz LR Centrālās statistikas pārvaldes profesiju apsekojuma rezultātiem 2001.gadā, Latvijā šai grupai atbilst apstrādājošā rūpniecībā strādājošie, kuriem vidējā bruto darba alga 2001.gadā bija 148,26 Ls/mēnesī.

** Izmantoti VSAA dati par faktiskajiem pabalstu apmēriem 2001.gadā.

264.2001.gadā bezdarbnieka pabalsta īpatsvars izdevumiem no IKP sastādīja 0,39 procentus. 2001.gadā vidējais bezdarbnieka pabalstu saņēmēju skaits mēnesī bija 45,5 tūkst. personu, vidējā apdrošināšanas iemaksu alga, no kuras aprēķināja bezdarbnieka pabalstu 2001.gadā bija 117,61 Ls un piešķirtā bezdarbnieka pabalsta vidējais apmērs 2001.gadā bija 40,55 Ls (skat. tabulu).

Bezdarba apdrošināšanas kvantitatīvie rādītāji	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
Izdevumi, milj.Ls (faktiskajās cenās)	7,3	9,6	11,4	14,7	27,5	21,5	18,4
Bezdarbnieka pabalsta saņēmēju skaits (vid. mēn., tūkst.)	27,0	28,7	30,9	30,7	47,7	39,8	45,5
Bezdarbnieka pabalsta vidējais apmērs, Ls mēn.	23,20	27,77	30,38	40,08	48,07	45,30	40,55

Atbalsts ģimenēm ar bērniem

265. Lai nodrošinātu atbalsta sniegšanu ģimenēm, kurām radušies papildus izdevumi sakarā ar nepieciešamību audzināt bērnus, 1991.gadā izveidotā valsts sociālo pabalstu ģimenēm ar bērniem sistēma paredz ģimenēm piešķirt ģimenes valsts pabalstu un piemaksu par bērnu ar invaliditāti, bērna kopšanas pabalstu un bērna piedzimšanas pabalstu. Minēto valsts sociālo pabalstu ģimenēm ar bērniem piešķiršanas un izmaksas kārtību regulē 1995. gada 26. oktobra likums "Par sociālo palīdzību".

266.Ģimenes valsts pabalstu saskaņā ar likumu "Par sociālo palīdzību" piešķir ģimenēm, kuras audzina bērnus. Ģimenes valsts pabalstam ir universāls raksturs, to piešķir par katru bērnu. Ģimenes valsts pabalsts ir ikmēneša, un ir tiesības saņemt Latvijas pilsoņiem, nepilsoņiem, ārvalstniekiem un bezvalstniekiem, kuriem piešķirts personas kods un kuru bērniem piešķirts personas kods, izņemot personas, kuras ir saņēmušas termiņuzturēšanās atļauju. Speciāls kvalifikācijas periods nav noteikts.

267. Likums "Par sociālo palīdzību" paredz, ka ģimenes valsts pabalstu piešķir par katru bērnu, kas nav vecāks par 15 gadiem, vai ir vecāks par 15 gadiem, apmeklē vispārizglītojošo skolu un nav stājies laulībā, bet ne ilgāk kā līdz 20 gadiem. Pēdējā gadījumā pabalstu piešķir uz laiku, kamēr bērns apmeklē skolu.

268. Personām, kuras audzina bērnu ar invaliditāti, kas nav sasniegjis 16 gadu vecumu, piešķir piemaksu pie ģimenes valsts pabalsta. Minētās piemaksas mērķis ir sniegt atbalstu ģimenēm, kuras kopj bērnu ar invaliditāti, veicinot bērnu ar invaliditāti integrēšanos sabiedrībā. Piemaksas apmērs pie ģimenes valsts pabalsta par bērnu ar invaliditāti ir 35 Ls/mēn.

269. Par pamatu ņemot 1,5% no 2001.gada iekšzemes kopprodukta un iedzīvotāju ienākuma nodokļa atvieglojuma par apgādājamo bērnu izdevumu summu, kā arī ģimenes valsts pabalsta izdevumu summu 2001.gadā, ģimenes valsts pabalsta apmēram par katru bērnu jā sastāda 10,12 Ls. Pašlaik Latvijā ģimenes valsts pabalsta apmērs ir šāds (skat. tabulu):

bērniem, kas piedzimuši līdz 1999.gada 1.janvārim	bērniem, kas piedzimuši sākot ar 1999.gada 1.janvāri
par 1.bērnu - 4,25 Ls	par 1.bērnu - 6,00 Ls
par 2.bērnu - 5,10 Ls	par 2.bērnu - 7,20 Ls
par 3.bērnu - 6,80 Ls	par 3.bērnu - 9,60 Ls
par 4. un nākamajiem bērniem - 7,65 Ls	par 4. un nākamajiem bērniem - 10,80 Ls

270. Ģimenes valsts pabalsta un iedzīvotāju ienākuma nodokļa atvieglojuma par apgādājamo bērnu izdevumu summas īpatsvars iekšzemes kopproduktā sastādīja (skat.tabulu):

1993	~ 2,49% no IKP
1994	~ 2,20% no IKP
1995	~ 1,89% no IKP
1996	~ 1,61% no IKP
1997	~ 1,43% no IKP
1998	~ 1,27% no IKP
1999	~ 1,18% no IKP
2000	~ 1,12% no IKP
2001	~ 0,73% no IKP

271. Bērna kopšanas pabalsts ir regulārs ikmēneša pabalsts, kas nav atkarīgs no bērnu skaita un ko piešķir personai, kura kopj bērnu līdz 3 gadu vecumam, nav nodarbināta vai nodarbināta nepilnu darba dienu, un nesaņem maternitātes pabalstu. Bērna kopšanas pabalsta apmērs par bērnu vecumā līdz 1,5 gadiem ir 30Ls mēnesī. Personām, kuras kopj bērnu vecumā no 1,5 līdz 3 gadiem, pabalsta apmērs ir 7,50Ls/mēn.

272. Vienam no bērna vecākiem vai personai, kas adoptējusi vai ņēmusi aizbildnībā bērnu līdz 1gada vecumam, piešķir bērna piedzimšanas pabalstu, kas ir vienreiz izmaksājams, universāls pabalsts. Bērna piedzimšanas pabalsta apmērs sastāda 50% no zīdaiņa pūriņa vērtības, patreiz – Ls 98. Ja māte stājas ārstniecības uzskaitē līdz 12.grūtniecības nedēļai un izpilda visus noteiktos ārsta norādījumus, pabalsta apmērs tiek divkāršots – Ls 196.

273. Lai atbalsētu ģimenes, kurām radušies papildus izdevumi sakarā ar bērnu audzināšanu, vienam no apgādniekiem saskaņā ar likumu "Par iedzīvotāju ienākumu nodokli", maksājot iedzīvotāju ienākuma nodokli, paredzēti atvieglojumi puses apmērā no gada neapliekamā minimuma, kas ir visu gada mēnešu neapliekamo minimumu summa (mēneša neapliekamais minimums patlaban ir 21Ls), par nepilngadīgu bērnu; par bērnu, kamēr viņš turpina vispārējās vai speciālās izglītības iegūšanu, bet ne ilgāk kā līdz 24 gadu vecuma sasniegšanai; par mazbērnu vai audzināšanā paņemt u bērnu, ja no viņa vecākiem nav iespējams piedzīt uztur naudu (alimentus), arī tīkmēr, kamēr viņš turpina vispārējās vai speciālās izglītības iegūšanu, bet ne ilgāk kā līdz 24 gadu vecuma sasniegšanai; par brāli, māsu, kas ir jaunāki par 18 gadiem, ja viņiem nav darb spējīgu vecāku; par apgādībā esošu personu apgādājamiem; par personu, kuras labā pēc tiesas sprieduma no maksātāja tiek piedzīta uztur nauda (alimenti); par maksātāju aizbildnībā vai aizgād nībā esošu personu. Par katru no šīm personām atvieglojumi sastāda 10,50Ls.

Apgādnieka zaudējuma pensija

274. Personu tiesības uz apgādnieka zaudējuma pensiju regulē likums "Par valsts pensijām". Saskaņā ar minēto likumu apgādnieka zaudējuma pensiju, ja apgādnieks ir bijis sociāli apdrošinātā persona, var saņemt mirušā apgādnieka darba nespējīgie un viņa apgādībā bijušie ģimenes locekļi: bērni, jaunāki par 18 gadiem, brāļi, māsas, mazbērni, jaunāki par 18 gadiem, ja viņiem nav darbaspējīgu vecāku. Tiesības uz pensiju līdz 24 gadu vecumam pie minētajām kategorijām piederošām personām ir tad, ja viņas mācās vispārējās, profesionālajās izglītības iestādēs vai augstskolās dienas nodaļā. Savukārt tiesības uz pensiju neatkarīgi no vecuma iegūst mirušā apgādnieka bērni, māsas, brāļi, mazbērni, ja viņi kļuvuši par invalīdiem pirms 18 gadu vecuma sasniegšanas. Latvijas tiesību akti neparedz apgādnieka zaudējuma pensiju atraitnei (atraitnim).

275. Apgādnieka zaudējuma pensija tiek izmaksāta ik mēnesi un tās apmērs tiek aprēķināts no apgādnieka iespējamās vecuma pensijas, pieņemot, ka attiecīgā persona būtu turpinājusi strādāt līdz likumā "Par valsts pensijām" noteiktam pensijas vecumam un turpinātu veikt iemaksas vecuma pensijas kapitālām iepriekšējā apmērā. Apgādnieka zaudējuma pensijas apmērs vienam bērnam ir noteikts 50% apmērā no iespējamās vecuma pensijas, diviem bērniem – 75%, trīs un vairāk bērniem – 90% no pensijas.

276. Bērniem, kuri zaudējuši abus vecākus, apgādnieka zaudējuma pensiju aprēķina, ņemot vērā abu vecāku iespējamo vecuma pensiju. Ir noteikts minimālās pensijas apmērs: kopējais pensijas apmērs nedrīkst būt mazāks par valsts sociālā nodrošinājuma pabalsta apmēru (Ls 30), bet katram bērnam ne mazāk par 50% no valsts sociālās nodrošinājuma pabalsta. Piešķirtās pensijas apmērs tiek aizsargāts pret inflāciju, veicot regulāru (reizi gadā) pensijas indeksāciju ņemot vērā patēriņa cenu izmaiņu indeksu, bet ar 2002.gadu arī noteiktu daļu no apdrošināšanas iemaksu algas indeksa.

277. Tā kā apgādnieka zaudējuma pensija tiek aprēķināta uz iespējamās vecuma pensijas bāzes, apdrošināto personu loks ir analogs kā valsts pensiju apdrošināšanai (skat. vecuma pensijas). Apgādnieka zaudējuma pensiju izmaksa tiek finansēta no sociālās apdrošināšanas iemaksām (valsts sociālās apdrošināšanas speciālais budžets).

Pakta 10.pants

278. Saskaņā ar Satversmes 110.pantu "valsts aizsargā un atbalsta laulību, ģimeni, vecāku un bērna tiesības. Valsts īpaši palīdz bērniem ar invaliditāti, bērniem, kas palikuši bez vecāku gādības vai cietuši no varmācības." Šādi konstitucionālā līmenī valsts ir garantējusi ģimenes aizsardzību.

Bērna tiesību aizsardzība

279. 1998.gada 19. jūnijā tika pieņemts Bērnu tiesību aizsardzības likums, kura mērķis ir noteikt bērna tiesības, brīvības un to aizsardzību, ņemot vērā, ka bērnam kā fiziski un intelektuāli nenobriedušai personai vajadzīga īpaša aizsardzība un gādība. Tāpat likumā ietverti pamatnosacījumi, saskaņā ar kuriem tiek kontrolēta bērna uzvedība un tiek noteikta viņa atbildība; likums reglamentē vecāku un citu fizisko un juridisko personu, kā arī valsts un pašvaldību tiesības, pienākumus un atbildību par bērna tiesību ievērošanu.

280. Likuma 3.pantā noteikts, ka bērna tiesības un brīvības valsts nodrošina visiem bērniem bez jebkādas diskriminācijas – neatkarīgi no bērna viņa vecāku, aizbildņu, ģimenes locekļu rases, tautības, dzimuma, valodas, partijas piederības, politiskās un reliģiskās pārliecības, nacionālās, etniskās vai sociālās izcelsmes, mantiskā un veselības stāvokļa, dzimšanas vai citiem apstākļiem.

281. Lai veicinātu bērna tiesību ievērošanu valstī, 1995.gadā Izglītības un zinātnes ministrijas pārraudzībā tika izveidots Valsts bērna tiesību aizsardzības centrs. Šī Centra uzdevums ir uzraudzīt likumu un citu normatīvo aktu ievērošanu bērna tiesību aizsardzības jomā, izstrādāt priekšlikumus par bērna tiesību aizsardzības nodrošināšanai nepieciešamajiem grozījumiem normatīvajos aktos, kā arī koordinēt valsts un pašvaldību iestāžu darbu bērnu tiesību aizsardzības jomā. Tāpat Centra uzdevums ir reizi piecos gados sagatavot ziņojumu par 1989.gada bērna tiesību konvencijas izpildi Latvijā.

282. 2001.gada janvārī ANO Bērnu tiesību komiteja izskatīja Latvijas sākotnējo nacionālo ziņojumu par 1989.gada bērnu tiesību konvencijas izpildi. Savos noslēguma secinājumos Bērnu tiesību komiteja, cita starpā, pozitīvi novērtēja veiktos pasākumus nacionālo tiesību aktu saskaņošanā ar 1989.gada konvencijas principiem, īpaši atzīmējot 1998.gadā tautas nobalsošanā pieņemtos grozījumus Pilsonības likumā. Tai pat laikā Bērnu tiesību komiteja izteica vairākus ieteikumus un rekomendācijas pilnīgākai 1989.gada konvencijas normu ieviešanai, piemēram, turpināt pasākumus bērnu un pusaudžu veselības veicināšanas politikas ietvaros, izvērtēt spēkā esošos likumus un to piemērošanas praksi attiecībā uz nepilngadīgajiem likumpārkāpējiem, kā arī attiecībā uz visiem nepilngadīgajiem, kas jebkādā statusā ir tiesas procesa dalībnieki.

283. Informācija par Bērnu tiesību komitejas rekomendācijām un ieteikumiem tika iesniegta gan Saeimā, gan Ministru kabinetā, kurš 2001.gada 27.martā uzdeva Valsts bērna tiesību aizsardzības centram iesniegt Bērnu tiesību komitejai Latvijas komentārus par atsevišķiem rekomendāciju un ieteikumu punktiem. Tāpat Ministru kabinets uzdeva Valsts bērna tiesību aizsardzības centram, iesniedzot izskatīšanai Ministru kabinetā nākamo Latvijas ziņojumu par 1989.gada bērnu tiesību konvencijas izpildi, sniegt informāciju par minēto Bērnu tiesību komitejas rekomendāciju izpildi.

284. Patlaban tiek gatavots nākamais Latvijas ziņojums par 1989.gada konvencijas izpildi, un šajā ziņojumā tiks iekļauta informācija arī par paveikto Bērnu tiesību komitejas rekomendāciju un ieteikumu izpildē.

285. Latvija ir ratificējusi arī Starptautiskās darba organizācijas 1919.gada konvenciju nr.5 "Par bērnu minimālo vecumu", 1919.gada konvenciju nr.6 "Par bērnu darbu nakts laikā rūpniecībā", 1920.gada konvenciju nr.7 "Par minimālā vecuma noteikšanu bērniem, tos pielaižot darbā uz jūras", 1973.gada konvenciju nr.138 "Par minimālo vecumu pieņemšanai darbā". Kārtējais ziņojums par 1920.gada

konvencijas nr.7 "Par minimālā vecuma noteikšanu bērniem, tos pielaižot darbā uz jūras" un 1973.gada konvencijas nr.138 "Par minimālo vecumu pieņemšanai darbā" izpildi tika nosūtīts Starptautiskajai darba organizācijai 2001.gada septembrī. Kopumā Latvijā spēkā esošie normatīvie akti atbilst konvencijas prasībām.

286. Aktualizējoties jaunai, pasaulē līdz šim vēl maz apzinātai problēmai, kas saistīta ar tīkla "Internet " vides ietekmes uz jaunatnes un bērniem izpēti, valsts programmā seksuālās vardarbības pret bērniem novēršanai 2000.-2004.gadam paredzēti arī uzdevumi samazināt iespējas izplatīt bērnu pornogrāfiju internetā un samazināt bērniem iespējas internetā izmantot vardarbīgus, erotiskus un pornogrāfiskus materiālus. Pamatojoties uz šīs programmas nostādņām 2001. gada 6.decembrī ar Ministru prezidenta rīkojumu Satiksmes ministrijā izveidota darba grupa, kas uzsākusi darbu pie koncepcijas projekta "Par bērnu tiesību aizsardzību internetā" izstrādes.

Vecāku pienākums gādāt par saviem nepilngadīgiem bērniem

287. Atbilstoši pakta prasībām, Civillikuma 179.pants nosaka, ka vecāku pienākums ir rūpēties samērā ar viņu mantas un sabiedrisko stāvokli par viņu varā esošu bērnu dzīvību un labklājību, sagādāt viņiem uzturu, t.i., dot ēdienu, mitekli, apģērbu, viņus kopt, audzināt un skolot. Bērnu apgādāšana līdz tam laikam, kad viņi var sevi paši apgādāt, gulstas uz tēvu un māti samērā ar viņu mantas stāvokli.

288.Tāpat Civillikuma 184.pantā ir noteikts vecāku pienākums rūpēties par nepilngadīgu bērnu sagatavošanu derīgai darbībai, turklāt pēc iespējas ievērojot bērnu individualitāti, spējas un tieksmes.

289. Ja vecāki nelietīgi izlieto vecāku varu un ar bērniem apietas sevišķi slikti, saskaņā ar Civillikuma normām tiesa var vainīgajam no vecākiem atņemt vecāku varu, atstājot bērnus otra varā, kā arī iecelt bērniem aizbildni, ja vara, ko izlieto otrs no vecākiem, nepietiekami aizsargā bērnus no vainīgā kaitīgā iespaida, vai ja vainīgi abi vecāki.

290.Ģimenes, kurā nav pietiekami nodrošināta bērna attīstība vai audzināšana, bērns netiek sagatavots derīgam darbam vai vecāki nelietīgi izmanto savu varu, noskaidrošana ietilpst bāriņtiesas un pagasttiesas kompetencē. Tās lemj par vecāku varas pārtraukšanu.

Bērnu atrašanās vietas sociālās aprūpes iestādēs

(gada beigās)

	Bērnu – bāreņu sociālās aprūpes centri				Bērnu nami – patversmes				Specializētie bērnu sociālās aprūpes centri			
	1998	1999	2000	2001	1998	1999	2000	2001	1998	1999	2000	2001
Bāreņi	2	12	8	5	115	165	195	196	-	-	-	3
Bērna slimības dēļ	259	241	247	...	7	1	19	...	456	462	453	...
Ar bāriņtiesas lēmumu pārtraukta vecāku vara	240	255	223	306	1329	1327	1434	1522	-	-	-	17
Ar tiesas spriedumu izbeigta vecāku vara	20	13	21	15	399	424	467	452	-	-	-	29
Sociālie apstākļi	...	94	...	...	...	436	...	...	-	-	...	...
Pamesti bērni	94	68	84	...	32	41	22	...	-	-	-	...
Citi ievietošanas iemesli	182	36	157	346	504	62	275	308	-	-	-	370

291.2001.gadā bāriņtiesas un pagasttiesas pārtraukušas vecāku varu 1691 personai (1057 – mātes, 234 – tēvi), kas ir par 207 vairāk nekā iepriekšējā gadā. Šo personu aprūpē un audzināšanā atradās 1973 bērni (iepriekšējā gadā 2331). Vecāku vara atjaunota 269 (salīdzinoši iepriekšējā gadā 337) personām (214 – mātēm un 55 – tēviem), kuru aprūpē atrodas 335 bērni (iepriekšējā gadā 413). 2001.gadā no ārstniecības iestādēm aprūpes iestādēs ievietoti 434 bērni, t.sk. bērnu bāreņu sociālās aprūpes centros 330.

Ģimenes, kas rūpējas par nepilngadīgiem bērniem, aizsardzība

292. Lai nodrošinātu iespējami plašāku aizsardzību un palīdzību ģimenei, kuras pienākums ir rūpēties par nepilngadīgiem bērniem, šīm ģimenēm tiek sniegti sociālās apdrošināšanas un sociālās palīdzības pakalpojumi, kā arī attiecībā uz šīm ģimenēm tiek piemērotas darba tiesiskās attiecības regulējošo tiesību aktu speciālās normas.

293. Latvijā pastāv vispārēja ģimenes pabalstu sistēma, kas ir daļa no valsts sociālās drošības sistēmas. Šo pabalstu izmaksas tiek finansētas no valsts budžeta. Tiesības uz šo valsts pabalstu saņemšanu nav saistītas ar personas veiktajiem sociālās apdrošināšanas maksājumiem. Atbilstoši likumam "Par sociālo palīdzību" tiesības saņemt sociālo palīdzību ir Latvijas pilsoņiem, nepilsoņiem, ārvalstniekiem un bezvalstniekiem, kuriem piešķirts personas kods, izņemot personas, kuras ir saņēmušas termiņuzturēšanās atļauju, bez jebkādas diskriminācijas atkarībā no personas dzimuma.

294. Pirms sociālās drošības sistēmas reformas, kas ģimenes pabalstu jomā tiek īstenota no 1996.gada, ģimenes pabalsti tika piešķirti saskaņā ar 1984.gada 23.februāra PSRS Ministru Padomes un Vissavienības arodbiedrību centrālās padomes (VACP) "Pamatnoteikumiem nodrošināšanai ar valsts sociālās apdrošināšanas pabalstiem" un 1995.gada 17.oktobra Ministru kabineta noteikumiem nr.304 "Noteikumi par pabalstiem un stipendijām".

295. Likums "Par sociālo palīdzību", kurš stājās spēkā 1995. gada 28. novembrī, nodrošina šādu valsts sociālo pabalstu ģimenēm piešķiršanu – bērna kopšanas pabalsts, bērna piedzimšanas pabalsts, ģimenes valsts pabalsts.

296. Vispārējā palīdzība ģimenēm ar bērniem ietver vēl arī šādu palīdzību: piemaksa pie ģimenes valsts pabalsta Ministru kabineta noteiktā kārtībā; pabalstu piešķiršana aizbildnim par bērna uzturēšanu un aizbildņa pienākumu pildīšanu; aprūpi institūcijās, adopciju, aizbildnību, audžu ģimenes; pašvaldību trūcīgo ģimeņu sociālās palīdzības pabalstu piešķiršana.

297. Saskaņā ar likumu "Par sociālo palīdzību" ģimenes valsts pabalstu piešķir personām, kuras audzina bērnu. Ģimenes valsts pabalstam ir universāls raksturs, to piešķir par katru bērnu, kas nav vecāks par 15 gadiem, vai ir vecāks par 15 gadiem un apmeklē vispārizglītojošo skolu un nav stājies laulībā, bet ne ilgāk kā līdz 20 gadu vecumam. Ja ģimenes valsts pabalsts piešķirts par bērnu ar invaliditāti, kas nav sasniedzis 16 gadu vecumu, pie pabalsta tiek izmaksāta piemaksa Ministru kabineta noteiktajā apmērā.

298. Latvijā ģimenes valsts pabalsta apmērs bērniem, kas piedzimuši līdz 1999.gada 1.janvārim ir 4,25Ls par pirmo bērnu, 5,10Ls jeb 1,2 reizes lielāks – par otro bērnu, 6,80Ls jeb 1,6 reizes lielāks – par trešo bērnu un 7,65Ls jeb 1,8 reizes lielāks – par ceturto un nākamajiem bērniem. Bērniem, kas dzimuši pēc 1999.gada 1.janvāra ģimenes valsts pabalsta apmērs ir 6Ls par pirmo bērnu, 7,20Ls jeb 1,2 reizes lielāks – par otro bērnu, 9,60Ls jeb 1,6 reizes lielāks – par trešo bērnu un 10,80Ls jeb 1,8 reizes lielāks – par ceturto un nākamajiem bērniem.

299. Likums "Par sociālo palīdzību" nosaka, ka bērna kopšanas pabalsts ir regulārs ikmēneša pabalsts, kas nav atkarīgs no bērnu skaita un ko piešķir personai, kura kopj bērnu līdz 3 gadu vecumam, nav nodarbināta vai nodarbināta nepilnu darba dienu, nesaņem maternitātes pabalstu. Bērna kopšanas pabalsta apmērs par bērnu vecumā līdz 1,5 gadiem ir 30 Ls mēnesī. Personām, kuras kopj bērnu vecumā no 1,5 līdz 3 gadiem, pabalsta apmērs ir 7,50 Ls/mēn.

300.Bērna piedzimšanas pabalstu (vienreiz izsniedzams) piešķir vienam no bērna vecākiem. Saskaņā ar likumu "Par sociālo palīdzību" vienam no bērna vecākiem vai personai, kas adoptējusi vai ņēmusi aizbildnībā bērnu līdz 1 gada vecumam, piešķir bērna piedzimšanas pabalstu, kas ir vienreiz izmaksājams, universāls pabalsts. Bērna piedzimšanas pabalsta apmērs sastāda 50% no zīdaiņa pūriņa vērtības, patreiz – 98 Ls. Ja māte stājas ārstniecības uzskaitē līdz 12.grūtniecības nedēļai un izpilda visus noteiktos ārsta norādījumus, pabalsta apmērs tiek divkārtots – 196 Ls.

301.Ģimenes pabalstu administrēšanu nodrošina Valsts sociālās apdrošināšanas aģentūra.

302. Darba likumu kodeksā ir iekļauta atsevišķa nodaļa, kura regulē sieviešu darbu. Minētās tiesību normas nosaka garantijas darbiniecēm sievietēm: darbus, kuros aizliegts nodarbināt sievietes, ierobežojumus sieviešu darbam nakts laikā, aizliegumu iesaistīt sievietes nakts un virsstundu darbā, kā arī darbā brīvdienās, svētku dienās un sūtīt komandējumos grūtnieces un sievietes, kurām ir bērns līdz triju gadu vecumam, virsstundu darba un komandējumu ierobežošana sievietēm, kurām ir bērns vecumā līdz 14 gadu vecumam, ierobežojumi sieviešu iesaistīšanai dežūrās, grūtnieču un tādu sieviešu pārceļšanu vieglākā darbā, kurām ir bērns līdz triju gadu vecumam, darba samaksu sievietēm, kurām ir bērns līdz triju gadu vecumam un kuras ik dienas strādā saīsinātu darba laiku, grūtniecības un dzemdību atvaļinājumi, kā arī atvaļinājumi bērna kopšanai līdz trīs gadu vecumam, ikgadējā atvaļinājuma pievienošana grūtniecības un dzemdību atvaļinājumam un ikgadējā atvaļinājuma piešķiršanas laiks sievietēm, kurām ir bērns līdz 14 gadu vecumam, atvieglojumi sievietēm papildus likumdošanas aktos paredzētajiem, garantijas personām, kuras audzina bērnus bez mātes, pārtraukumi bērna barošanai, garantijas grūtniecēm un sievietēm, kurām ir mazgadīgs bērns.

303. Patlaban minētās normas ir attiecināmas tikai uz mātēm, tomēr ir izņēmumi, kad šīs privilēģijas var izmantot arī bērna tēvs. Šāda norma ir iekļauta Darba likumu kodeksa 176.panta sesto daļu: "Uz tēviem, kas bez mātes audzina mazgadīgu bērnu vecumā līdz 14 gadiem vai bērnu ar invaliditāti (vecumā līdz 16 gadiem), un uz minētā vecuma bērnu aizbildņiem attiecas arī garantijas un atvieglojumi, kas noteikti šā kodeksa 35.panta 1.punktā, 51., 78.panta pirmās daļas 2.punktā, 170., 171. Un 171.1 pantā, 174.panta otrajā daļā, 175. Un 177.pantā, kā arī 178.panta otrajā daļā."

304. Saskaņā ar šo normu Darba likumu kodeksa 35.pantā noteiktais attiecībā uz darbiniekiem, ar kuriem darba devējs lauž darba līgumu, ir attiecināmas arī uz iepriekš minēto personu loku: "Ja darba ražīgums un kvalifikācija ir vienādi, priekšrocība palikt darbā ir: 1) sievietēm, kurām ir bērns līdz 14 gadu vecumam (bērns ar invaliditāti līdz 16 gadu vecumam), vai darbiniekiem, kuriem ir divi vai vairāk apgādājāmie".

305. Darba likumu kodeksa 170.pantā ir noteikts aizliegums iesaistīšanai darbā nakts laikā, virsstundu darbā, darbā brīvdienās, svētku dienās, kā arī sūtīt komandējumos grūtnieces un sievietes, kurām ir bērns līdz triju gadu vecumam: "Nav atļauts iesaistīt nakts darbā, virsstundu darbā, darbā brīvdienās, svētku dienās un sūtīt komandējumos grūtnieces, kā arī sievietes, kurām ir bērns līdz triju gadu

vecumam". Arī šī norma ir attiecināma uz tēviem un aizbildņiem.

306. Saskaņā ar Darba likumu kodeksa 171.pantu sievietes, kurām ir bērns līdz 14 gadu vecumam vai bērns ar invaliditāti vecumā līdz 16 gadiem, tāpat kā tēvus un aizbildņus, kuri vieni audzina bērnus, nav atļauts iesaistīt virsstundu darbā vai sūtīt komandējumā bez viņu piekrišanas, kā arī iesaistīt dežūrās pēc darba dienas beigām, naktī, brīvdienās un svētku dienās. Tāpat šīm personām ir tiesības uz ikgadējo atvaļinājumu vasarā vai pēc iesnieguma citā darbiniekam izdevīgā laikā. Darba devējs par paša līdzekļiem saskaņā ar darba koplīgumu nosaka strādājošajām sievietēm mātēm, kā arī tēviem un aizbildņiem, kuri vieni audzina bērnus, darba, sociālos un sadzīves pakalpojumus papildus normatīvajos aktos paredzētajiem atvieglojumiem. Šāda norma ietverta Darba likumu kodeksa 175.pantā.

307. Darba likumu kodeksa 177.pants nosaka pārtraukumus bērna barošanai, uz kuriem tiesības ir ne vien bērna mātei, bet, arī tēvam vai aizbildņiem: "Sievietēm, kam ir bērni līdz pusotra gada vecumam, bez parastā pārtraukuma atpūtai un ēšanai piešķir arī papildus pārtraukumus bērna barošanai. Šos pārtraukumus, kas nav mazāki par 30 minūtēm, piešķir ne retāk kā pēc katrām trim stundām. Ja ir divi vai vairāki bērni līdz pusotra gada vecumam, nosakāms vismaz stundu ilgs pārtraukums. Pēc mātes vēlēšanās pārtraukumus bērna barošanai var apvienot, pievienot pusdienu pārtraukumam vai pārcelt uz darbadienas (darba maiņas) beigām, darbadienu (maiņu) attiecīgi saīsinot. Pārtraukumu ilgumu un to piešķiršanas kārtību nosaka darba devējs saskaņā ar darba koplīgumu, ņemot vērā bērna mātes vēlēšanos. Pārtraukumus bērna barošanai ieskaita darba laikā, un par tiem samaksā pēc vidējās izpeļņas."

308. Darba likumu kodeksa 178.panta otrajā daļā noteikts aizliegums pēc darba devēja iniciatīvas atlaist grūtnieces un sievietes, kurām ir bērns līdz triju gadu vecumam. Izņēmuma gadījums ir, kad uzņēmums, iestāde vai organizācija tiek pilnībā likvidēta. Arī šī norma saskaņā ar Darba likumu kodeksa 176.pantu ir attiecināma uz bērna tēvu vai aizbildņiem.

309. Savukārt Darba likumā, kas stājas spēkā 2002.gada 1.jūnijā, ir paredzēts, ka bērna kopšanas atvaļinājumu varēs izmantot gan bērna tēvs, gan māte. Šāda norma likumā ir iestrādāta, lai veicinātu profesionālo un ģimenes pienākumu saskaņošanu, tādējādi tiek veicināta arī sieviešu nodarbinātība. Darba likumā iekļautā norma nosaka: "Ikvienam darbiniekam ir tiesības uz bērna kopšanas atvaļinājumu sakarā ar bērna piedzimšanu vai adopciju. Šādu atvaļinājumu piešķir uz laiku, kas nav ilgāks par pusotru gadu līdz dienai, kad bērns sasniedz astoņu gadu vecumu. Bērna kopšanas atvaļinājumu pēc darbinieka pieprasījuma piešķir uz pilnu laiku vai pa daļām. Darbiniekam ir pienākums vienu mēnesi iepriekš rakstveidā paziņot darba devējam par bērna kopšanas atvaļinājuma vai tā daļas sākumu un ilgumu. Laiku, kuru darbinieks pavada bērna kopšanas atvaļinājumā, ieskaita kopējā darba stāžā. Darbiniekam, kurš izmanto bērna kopšanas atvaļinājumu, tiek saglabāts iepriekšējais darbs. Ja tas nav iespējams, darba devējs nodrošina līdzvērtīgu vai līdzīgu darbu."

Brīvprātīga došanās laulībā

310.Ņemot vērā to, ka saskaņā ar Satversmi Latvijā cilvēktiesības tiek īstenotas bez jebkādas diskriminācijas, konstitucionālā līmenī ir atzīta sievietes un vīrieša vienlīdzība arī tajos jautājumos, kas saistīti ar laulību un ģimenes attiecībām. Tādējādi Latvijā laulības pamatā ir sievietes un vīrieša brīvprātīga vienošanās, kā arī viņu tiesiskā vienlīdzība.

311. Atbilstoši Civillikumam laulībā persona bez dzimumu atšķirības var stāties no 18 gadu vecuma. Izņēmuma gadījumā ar vecāku vai aizbildņu piekrišanu var doties laulībā persona, kas sasniegusi sešpadsmit gadu vecumu, ja laulība tiek noslēgta ar pilngadīgu personu. Ja vecāki vai aizbildņi bez svarīga iemesla liedzas dot atļauju, tad atļauju var dot bāriņtiesa pēc tās vietas, kur dzīvo vecāki vai iecelti aizbildņi. Latvijā par spēkā neesošu tiek atzīta laulība, kura noslēgta, pirms laulātie sasnieguši likumā noteikto vecumu. Šī laulība nav atzīstama par neesošu, ja tai sekojusi sievas grūtniecība vai ja abi laulātie līdz tiesas spriedumam noteikto vecumu ir sasnieguši.

312. Abu dzimumu personām Latvijā ir vienādas tiesības izvēlēties laulāto, un šī izvēle izriet no katras personas brīvas gribas. Šis princips tiek nodrošināts, laulāšanas laikā līgavai un līgavainim apliecinot vēlmi doties laulībā. Par neesošu atzīstama laulība, kuras noslēgšanas laikā viens no laulātajiem bijis atzīts par rīcības nespējīgu gara slimības vai plānprātības dēļ vai arī bijis tādā stāvoklī, ka nav varējis saprast savas darbības nozīmi vai to vadīt, kā arī laulātais var apstrīdēt laulību, ja viņš tajā devies sodāmu draudu ietekmēs.

313. Ja nākamais laulātais tiek izraudzīts otra nākamā laulātā vai citas personas piespiedu rezultātā, šādu laulību var uzskatīt par fiktīvi noslēgtu, t.i. bez nolūka dibināt ģimeni, un to var atzīt par spēkā neesošu.

314. Atbilstoši Latvijas tiesību aktu izpratnei saderināšanās ir savstarpējs solījums doties laulībā. Tas izslēdz bērnu saderināšanu, jo šo solījumu nevar dot ne pilngadīgā aizbildņi, ne citas personas. Saderināšanās nedod tiesību prasīt tiesas ceļā laulības noslēgšanu.

315. Civillikuma 84.pants noteic, ka "Laulība rada vīram un sievietei pienākumu būt savstarpēji uzticīgiem, kopā dzīvot, vienam par otru gādāt un kopīgi rūpēties par ģimenes labklājību.", savukārt 85.pants – "Ģimenes kopdzīves kārtošānā abiem laulātajiem ir vienādas tiesības. Domstarpību gadījumā laulātajiem jācenšas vienoties. Strīda izšķiršanai laulātie var griezties tiesā."

Īpaša aizsardzība mātēm

316. Latvijā tiek piešķirti grūtniecības un dzemdību atvaļinājumi un pabalsti to laikā.

317. Darba likumu kodekss nosaka, ka grūtniecības atvaļinājumu piecdesmit sešas kalendārās dienas un dzemdību atvaļinājumu piecdesmit sešas kalendārās dienas aprēķina kopā un piešķir simts divpadsmit kalendārās dienas neatkarīgi no grūtniecības atvaļinājuma dienu skaita, kas izmantots līdz dzemdībām. Sievietēm, kurām sakarā ar grūtniecību medicīniskā aprūpe uzsākta ārstnieciskā profilaktiskajā iestādē līdz divpadsmitajai grūtniecības nedēļai un turpināta visu grūtniecības laiku, piešķir četrpadsmit kalendāro dienu ilgu papildu grūtniecības atvaļinājumu, pievienojot to grūtniecības atvaļinājumam un aprēķinot kopā septiņdesmit kalendārās dienas. Grūtniecības, dzemdību vai pēcdzemdību sarežģītumu dēļ, kā arī ja dzimuši divi vai vairāk bērni, sievietei piešķir četrpadsmit kalendāro

dienu ilgu papildu dzemdību atvaļinājumu, pievienojot to dzemdību atvaļinājumam un aprēķinot kopā septiņdesmit kalendārās dienas. Sievietēm pēc viņu vēlēšanās piešķir atvaļinājumu bērna kopšanai līdz trīs gadu vecumam, izmaksājot par šo periodu valsts sociālo pabalstu. Laiku bērna kopšanai līdz triju gadu vecumam ieskaita kopējā un nepārtrauktajā darba stāžā.

318. Tāpat šajā likumā ir noteikts, ka pirms grūtniecības un dzemdību atvaļinājuma vai tieši pēc tā sievietei pēc viņas iesnieguma piešķir ikgadējo atvaļinājumu neatkarīgi no darba stāža pie attiecīgā darba devēja.

319. Savukārt Darba likuma normas attiecībā uz grūtniecības un dzemdību atvaļinājuma ilgumu un tā aprēķināšanas kārtību, kā arī papildus grūtniecības un dzemdību atvaļinājumiem sakrīt ar Darba likumu kodeksa normām, kas, ņemot vērā šo normu ilgstošo pastāvēšanu un pašsaprotamību sabiedrības uztverē, novērš masveida kļūdas aprēķinot grūtniecības un dzemdību atvaļinājumu un ļauj sievietēm droši paredzēt šo atvaļinājumu ilgumu.

320. Atbilstoši Darba likumam atvaļinājumus, kas piešķirti sakarā ar grūtniecību un dzemdībām, ikgadējā apmaksātajā atvaļinājumā neieskaita.

321. Darba likumā ir noteikts, ka ikvienam darbiniekam, neatkarīgi no tā dzimuma, ir tiesības uz bērna kopšanas atvaļinājumu sakarā ar bērna dzimšanu vai adopciju. Šādu atvaļinājumu piešķir uz laiku, kas nav ilgāks par pusotru gadu, līdz dienai, kad bērns sasniedz astoņu gadu vecumu. Bērna kopšanas atvaļinājumu pēc darbinieka pieprasījuma piešķir uz pilnu laiku vai pa daļām. Darbiniekam ir pienākums vienu mēnesi iepriekš rakstveidā paziņot darba devējam par bērna kopšanas atvaļinājuma vai tā daļas sākumu un ilgumu. Laiku, kuru darbinieks pavada bērna kopšanas atvaļinājumā, ieskaita kopējā darba stāžā. Darbiniekam, kurš izmanto bērna kopšanas atvaļinājumu, tiek saglabāts iepriekšējais darbs. Ja tas nav iespējams, darba devējs nodrošina līdzvērtīgu vai līdzīgu darbu.

322. Personai, aizejot grūtniecības un dzemdību atvaļinājumā, tiek piešķirts valsts sociālās apdrošināšanas pabalsts – maternitātes pabalsts, ja šīs personas ir sociāli apdrošinātas saskaņā ar likumu "Par valsts sociālo apdrošināšanu".

323. Pirms sociālās drošības sistēmas reformas sociālos pabalstus grūtniecības un dzemdību atvaļinājuma laikā piešķirta saskaņā ar 1984.gada 23.februāra PSRS Ministru Padomes un Vissavienības arodbiedrību centrālās padomes (VACP) "Pamatnoteikumiem nodrošināšanai ar valsts sociālās apdrošināšanas pabalstiem" un VACP 1984.gada 12.novembra "Nolikumu par nodrošināšanas kārtību ar valsts sociālās apdrošināšanas pabalstiem", kas regulēja maternitātes pabalstu aprēķināšanu un piešķiršanu līdz 1997.gada 1.janvārim.

324. Maternitātes apdrošināšanu regulē 1995.gada 6.novembra likums "Par maternitātes un slimības apdrošināšanu" (stājās spēkā 1997.gada 1.janvārī). Ar šā likuma spēkā stāšanos tika nodrošināta ienākumu kompensācija maternitātes gadījumā atbilstoši veiktajām sociālās apdrošināšanas iemaksām.

325. Likums "Par maternitātes un slimības apdrošināšanu" nosaka maternitātes pabalstu piešķiršanu un izmaksāšanu par visu grūtniecības un dzemdību atvaļinājuma laiku, ja sieviete neierodas darbā un tādējādi zaudē algotā darbā gūstamos ienākumus vai ja pašnodarbinātā sieviete zaudē ienākumus. Šī likuma mērķis ir nodrošināt ienākumu kompensāciju, īslaicīgi zaudējot darbības, kas saistīta ar slimību, pirmsdzemdību un pēcdzemdību periodu.

326. Atbilstoši likuma "Par maternitātes un slimības apdrošināšanu" maternitātes pabalstu piešķir 100 procentu apmērā no pabalsta saņēmēja vidējās apdrošināšanas iemaksu algas. Saskaņā ar SDO 102.Konvencijas 67.pantu, maternitātes pabalsta apmērs 2000.gadā vairāk nekā divas reizes pārsniedz konvencijā noteiktās minimālās normas. Vidējo apdrošināšanas iemaksu algu maternitātes pabalsta aprēķināšanai nosaka no apdrošinātās personas apdrošināšanas iemaksu algas - darba ņēmējiem par sešu kalendāro mēnešu periodu, šo periodu beidzot divus kalendāros mēnešus pirms mēneša, kurā iestājies apdrošināšanas gadījums, bet pašnodarbinātajiem – 12 kalendāro mēnešu periodu, kurš beidzas trīs kalendāros mēnešus pirms gada ceturkšņa, kurā iestājies apdrošināšanas gadījums. Kalendārās dienas vidējā apdrošināšanas iemaksu alga pabalstu aprēķināšanai nedrīkst pārsniegt 50 procentus no 1/365 no valsts sociālās apdrošināšanas obligāto iemaksu objekta gada maksimālā apmēra, kāds bija spēkā apdrošināšanas gadījuma iestāšanās dienā.

Maternitātes apdrošināšanas kvantitatīvie rādītāji

[3]

Maternitātes apdrošināšanas kvantitatīvie rādītāji	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
Izdevumi (milj.Ls, faktiskajās cenās)	2,5	2,6	2,7	3,9	4,8	4,9	5,7
Apmaksāto maternitātes dienu skaits (vid.mēn., tūkst.)	70,2	63,7	74,3	95,3	96,0	102,1	106,7

Maternitātes pabalsta vidējais apmērs vienā dienā	2,91	3,35	2,98	3,48	4,00	4,01	4,52
---	------	------	------	------	------	------	------

327. Aprēķini rāda, ka 2000.gadā 47% no visām dzemdējušām māmiņām ir saņēmušas maternitātes pabalstu. Salīdzinoši ar iepriekšējo gadu aptuveni par 7% pieaudzis to personu skaits, kuras pieprasījušas maternitātes pabalstu. Tomēr vēl aizvien vairākums bērnu dzimst māmiņām, kuras nestrādā un neveic obligātās sociālās apdrošināšanas iemaksas un līdz ar to arī nesaņem maternitātes pabalstu (skat.tab.).

	1997	1998	1999	2000	2001
Dzimušo bērnu skaits	18830	18540	19530	20248	19690
Maternitātes pabalsta saņēmēju skaits	6639	8410	8854	9463	11811

328. Latvijas ekonomiskajā situācijā, kur sievietes bieži zaudē darbu tieši grūtniecības laikā vai, gaidot bērnu nevar iekārtoties jaunā darbavietā un ir spiestas kļūt par bezdarbniecēm, svarīga ir likuma "Par maternitātes un slimības apdrošināšanu" norma, kurā ir teikts, ka sievietēm, kuras ir atlaistas no darba sakarā ar iestādes, uzņēmuma vai organizācijas likvidāciju, maternitātes pabalstu piešķir vispārējā kārtībā, ja tiesības uz grūtniecības atvaļinājumu iestājušās ne vēlāk kā 210 dienas pēc atlaišanas no darba.

329. Atbilstoši likumu "Par valsts sociālo apdrošināšanu", "Par sociālo drošību", "Par sociālo nodokli", "Par valsts pensijām", "Par obligāto sociālo apdrošināšanu bezdarba gadījumā", "Par apdrošināšanu pret nelaimes gadījumiem darbā un arodslimībām" normām maternitātes pabalsta saņemšana nerada kādu citu pabalstu vai sociālās apdrošināšanas pakalpojumu saņemšanas ierobežojumus.

330. Atbilstoši likumam "Par valsts sociālo apdrošināšanu" sociālajai apdrošināšanai obligāti ir pakļautas arī personas, kas saņem maternitātes pabalstus. Personai, kas kopj bērnu līdz 1,5 gadu vecumam, ir papildus pakļautas pensiju apdrošināšanai un apdrošināšanai pret bezdarbu. Personai, kas kopj bērnu līdz 1,5 gadu vecumam, iemaksas valsts sociālās apdrošināšanas budžetā tiek veiktas no valsts pamatbudžeta. Personai, kas saņem maternitātes pabalstu tiek papildus pakļautas pensiju apdrošināšanai, šīs iemaksas tiek segtas no invaliditātes, maternitātes un slimības speciālā budžeta.

331. Likuma "Par maternitātes un slimības apdrošināšanu" 6.pants paredz tiesības uz maternitātes pabalstu tēviem vai citām personām, kuras faktiski kopj bērnu mājās, ir pakļautas maternitātes apdrošināšanai un ir zaudējušas darba ienākumus, ja: 1) bērna māte mirusi dzemdību laikā vai līdz pēcdzemdību perioda 42.dienai, 2) māte normatīvajos aktos noteiktajā kārtībā ir atteikusies no bērna kopšanas un audzināšanas 3) māte nevar kopt bērnu laikā līdz pēcdzemdību perioda 42.dienai sakarā ar slimību, traumām vai citu veselības stāvokli saistītu iemeslu dēļ.

332. Maternitātes pabalsta piešķiršanu, aprēķināšanu un izmaksu veic Valsts sociālās apdrošināšanas aģentūra saskaņā ar Ministru kabineta 1998.gada 28.jūlija Ministru kabineta noteikumiem nr.270 "Vidējās apdrošināšanas iemaksu algas aprēķināšanas kārtība un valsts sociālās apdrošināšanas pabalstu piešķiršanas, aprēķināšanas un izmaksas kārtība". Pabalstu piešķir 10 dienu laikā pēc tam, kad Valsts sociālās apdrošināšanas aģentūra saņēmusi pabalsta piešķiršanai nepieciešamos dokumentus.

333. 1999.gada 12.janvāra Ministru kabineta noteikumi Nr.13 "Veselības aprūpes finansēšanas noteikumi" paredz sniegt visām sievietēm bezmaksas medicīnisko palīdzību sakarā ar grūtniecību un dzemdībām t.i. atbrīvo no pacienta iemaksas grūtnieces un sievietes pēcdzemdību periodā līdz 42 dienām, ja tiek saņemti ārstniecības pakalpojumi, kas saistīti ar grūtniecības un pēcdzemdību novērošanu un grūtniecības norisi.

Aizsardzība bērniem un pusaudžiem pret to diskrimināciju pēc ģimenes izcelšanās pazīmes

334. Ņemot vērā to, ka Satversmes 91.pantā ir noteikts, ka visi cilvēki Latvijā ir vienlīdzīgi likuma un tiesas priekšā un cilvēka tiesības tiek īstenotas bez jebkādas diskriminācijas, valsts ir noteikusi diskriminācijas aizliegumu bērniem un pusaudžiem pēc ģimenes izcelšanās pazīmes.

335. Ārlaulībā dzimušo bērnu civiltiesiskā vienlīdzība mantošanas tiesībās ir nodrošināta Civillikuma 400.pantā nosakot, ka bērni, kas cēlušies no vecākiem, kuri nav savstarpējā laulībā, ja izcelšanās no tēva un mātes ir noteikta likumā paredzētajā kārtībā, manto tāpat kā laulībā dzimušie bērni.

336. Kaut gan ārlaulībā dzimušo bērnu paternitāte tiek atzīta labprātīgi, vecākiem par to vienojoties, vīrieša vēlēšanās vai nevēlēšanās atzīt paternitāti ir noteicošā. Sievietei nav tiesību vienpusēji noteikt, kas ir viņas bērna tēvs, ja vīrietis tam nepiekrīt. Tādā gadījumā šis jautājums tiek risināts tikai tiesas ceļā, bērna mātei iesniedzot tiesā prasību par paternitātes noteikšanu. Šī likumdošanas norma ir īpaši nozīmīga, pieaugot to bērnu skaitam, kas dzimuši neregistrētā laulībā (skatīt tabulu).

Neregistrētā laulībā dzimuši bērni

Gads	Neregistrētā laulībā dzimuši bērni, %
1993	23,0
1994	26,4
1995	29,9
1996	33,1
1997	34,8
1998	37,1
1999	39,1
2000	40,3
2001	42,1

Bērnu un pusaudžu aizsardzība no ekonomiskās un sociālās ekspluatācijas

337. Nepilngadīgie (personas, kas jaunākas par 18 gadiem) darba tiesiskajās attiecībās pielīdzināti tiesībās pilngadīgajiem, bet jautājumos par darba aizsardzību, darba laiku, atvaļinājumiem un citiem darba nosacījumiem viņiem paredzēti atvieglojumi, kādus nosaka Darba likumu kodekss, Darba likums, kas stājās spēkā 2002. gada 1. jūnijā, un citi Latvijas tiesību akti.

338. Saskaņā ar Darba likumu kodeksa 1.pantu un Darba likuma 7. pantu, kas paredz darbinieku līdztiesību Latvijas Republikā, bērniem darba tiesiskajās attiecībās tiek nodrošināta līdztiesība neatkarīgi no rases, ādas krāsas, dzimuma, vecuma, reliģiskās, politiskās vai citas pārliecības, nacionālās vai sociālās izcelsšanās, mantiskā vai ģimenes stāvokļa un citiem apstākļiem.

339. Darba likumu kodeksa 180.pantā noteikts aizliegums pieņemt pastāvīgā darbā personas, kas ir jaunākas par 15 gadiem. Izņēmuma gadījumos ar vecāku vai viņus aizvietojošu personu piekrišanu un saskaņā ar medicīnisko pārbaudi bērnus no 13 gadu vecuma var nodarbināt vieglā, veselībai un tikumībai nekaitīgā darbā no mācībām brīvajā laikā. Sarakstu par darbiem, kuros aizliegts nodarbināt skolu audzēkņus vecumā līdz 15 gadiem, apstiprina Ministru kabinets.

340. Līdzīgas normas ietvertas arī Darba likuma 37. pantā, kas aizliedz nodarbināt pastāvīgā darbā personas, kuras ir jaunākas par 15 gadiem vai kuras līdz 18 gadu vecuma sasniegšanai turpina iegūt pamatzglītību. Izņēmuma gadījumos, ja viens no vecākiem (aizbildnis) devis rakstveida piekrišanu un saņemta Valsts darba inspekcijas atļauja, bērnu kā izpildītāju var nodarbināt kultūras, mākslas, sporta un reklāmas pasākumos, ja šāda nodarbināšana nav kaitīga bērna drošībai, veselībai, tikumībai un attīstībai, kā arī nekavē bērna izglītošanos. Kārtību, kādā tiek izsniegtas atļaujas bērnu kā izpildītāju nodarbināšanai kultūras, mākslas, sporta un reklāmas pasākumos, kā arī atļaujā ietveramos ierobežojumus attiecībā uz darba apstākļiem un nodarbinātības noteikumiem nosaka Ministru kabinets. Savukārt bērnus vecumā no 13 gadiem izņēmuma gadījumā un no mācībām brīvajā laikā var nodarbināt vieglā, bērna drošībai, veselībai, tikumībai un attīstībai nekaitīgā darbā, ja viens no vecākiem (aizbildnis) devis rakstveida piekrišanu. Darbus, kuros atļauts nodarbināt bērnus vecumā no 13 gadiem, nosaka Ministru kabinets.

341. Saskaņā ar Darba likumu kodeksa 182.pantu, personas, kas jaunākas par 18 gadiem, aizliegts nodarbināt smagos darbos un darbos ar jauniešu veselībai un tikumībai kaitīgiem un bīstamiem darba apstākļiem. Sarakstu par smagiem darbiem un darbiem ar jauniešu veselībai kaitīgiem un bīstamiem darba apstākļiem, kuros aizliegts nodarbināt personas, kas jaunākas par 18 gadiem, apstiprina Ministru kabinets. Nepilngadīgajiem aizliegts pārnēsāt un pārvietot smagumus, kas pārsniedz viņiem likumdošanas aktos noteiktās maksimālās normas.

342. Savukārt Darba likuma 37. pantā uzsvērts, ka pusaudžus, tas ir, personas vecumā no 15 līdz 18 gadiem, aizliegts nodarbināt darbos īpašos apstākļos, kas saistīti ar paaugstinātu risku viņu drošībai, veselībai, tikumībai un attīstībai. Darbus, kuros aizliegts nodarbināt pusaudžus, un izņēmumus, kad nodarbināšana šajos darbos ir atļauta saistībā ar pusaudža profesionālo apmācību, nosaka Ministru Kabinets.

343. Darba likuma 37. pants arī paredz, ka darba devējam ir pienākums pirms darba līguma noslēgšanas informēt vienu no bērna vai pusaudža vecākiem (aizbildni) par darba vides riska novērtējumu un darba aizsardzības pasākumiem attiecīgajā darba vietā. Turklāt personas, kuras ir jaunākas par 18 gadiem, pieņem darbā tikai pēc iepriekšējas medicīniskas apskates, un tām līdz 18 gadu vecuma sasniegšanai ik gadu jāveic obligāta medicīniskā apskate.

344. Saskaņā ar Darba likumu kodeksa 46. pantu personām, kas jaunākas par 18 gadiem, tiek noteikts saīsināts darba laiks – darbiniekiem no 16 līdz 18 gadu vecumam – 35 stundas nedēļā, bet personām līdz 16 gadu vecumam – 24 stundas nedēļā. Personas, kas nav sasniegušas 18 gadu vecumu, nedrīkst nodarbināt nakts un virsstundu darbā un brīvdienās.

345. Savukārt Darba likuma 132. pants paredz vēl īsāku darba laiku personām, kuras sasniegušas 13 gadu vecumu, nosakot, ka tās nedrīkst nodarbināt ilgāk par divām stundām dienā un vairāk par 10 stundām nedēļā, ja darbs tiek veikts mācību gada laikā, un ilgāk par četrām stundām dienā un vairāk par 20 stundām nedēļā, ja darbs tiek veikts laikā, kad izglītības iestādē ir brīvlaiks. Pusaudžus, tas ir, personas vecumā no 15 līdz 18 gadiem, nedrīkst nodarbināt ilgāk par septiņām stundām dienā un vairāk par 35 stundām nedēļā. Darba likums tāpat aizliedz nodarbināt personas, kuras ir jaunākas par 18 gadiem, nakts un virsstundu darbā, kā arī brīvdienās.

346. Ja darba devējs pārkāpj Darba likumu kodeksā (Darba likumā) ietvertos noteikumus attiecībā uz bērnu nodarbināšanu, tad Valsts darba inspekcijai ir tiesības uzlikt administratīvo sodu saskaņā ar Administratīvo pārkāpumu kodeksa 41.panta pirmo daļu: "Par darba vai darba aizsardzības likuma vai citu šos jautājumus regulējošo normatīvo aktu pārkāpšanu – uzliek naudas sodu darba devējam vai amatpersonai līdz divsimt piecdesmit latiem."

347. Darba aizsardzību bērniem reglamentē Darba likumu kodekss (līdz 2002. gada 31. maijam), Darba likums (stājas spēkā 2002. gada 1. jūnijā), 1992.gada 24.jūlija Ministru Padomes lēmums Nr.291 "Par darbiem, kuros aizliegts nodarbināt skolu audzēkņus vecumā līdz piecpadsmit gadiem", 1992.gada 24.jūlija Ministru Padomes lēmums Nr.289 "Par smaguma pārnēsāšanas vai pārvietošanas normām sievietēm un jauniešiem", 2002. gada 8. janvāra Ministru kabineta noteikumi Nr.10 "Noteikumi par darbiem, kuros atļauts nodarbināt bērnus vecumā no 13 gadiem", 2002. gada 28. maija Ministru kabineta noteikumi Nr.205 "Kārtība, kādā tiek izsniegtas atļaujas bērnu – izpildītāju – nodarbināšanai kultūras, mākslas, sporta un reklāmas pasākumos, kā arī atļaujā ietveramie ierobežojumi", un 2002. gada 28. maija Ministru kabineta noteikumi Nr.206 "Noteikumi par darbiem, kuros aizliegts nodarbināt pusaudžus, un izņēmumi, kad nodarbināšana šajos darbos ir atļauta saistībā ar pusaudža profesionālo apmācību".

348. Atsevišķus bērnu nodarbinātības jautājumus regulē arī Latvijas Republikas 1998.gada 19.jūnija Bērnu tiesību aizsardzības likums. Šī likuma 3.panta otrajā daļā ir ietverts bērna tiesību vienlīdzības princips – bērna tiesības un brīvības valsts nodrošina visiem bērniem bez jebkādas diskriminācijas – neatkarīgi no bērna, viņa vecāku, aizbildņu, ģimenes locekļu rases, tautības, dzimuma, valodas, partijas piederības, politiskās un reliģiskās pārliecības, nacionālās, etniskās vai sociālās izcelsmes, dzīvesvietas valstī, mantiskā un veselības stāvokļa, dzimšanas vai citiem apstākļiem.

349.Bērnu tiesību aizsardzības likuma 15.panta pirmajā daļā bērnam paredzētas tiesības būt pasargātam no ekonomiskās ekspluatācijas, nodarbināšanas bīstamos vai viņa veselībai, fiziskajai, psihiskajai vai tikumiskajai attīstībai kaitīgos apstākļos, nakts darbā vai tādā darba laikā, kas kavē viņa izglītošanos. Paredzēts arī aizliegums bērnu nodarbināt darbos, kuri ir saistīti ar alkoholisko dzērienu vai tabakas izstrādājumu ražošanu, kā arī tirdzniecību vai reklāmu.

Pakta 11.pants

350.Pēc Latvijas neatkarības atjaunošanas 1991.gadā Latvijā kā vairumā valstu, kur agrāk valdīja komunistiskās diktatūras, par savu mērķi izvirzīja tirgus orientētas, demokrātiskas un tiesiskas sabiedrības izveidi. Līdzīgi kā pārējās postkomunistiskajās valstīs šai būtiskajai sabiedrības transformācijai sekoja ekonomiskās krīzes periods, kura laikā strauji samazinājās nacionālais kopprodukts it sevišķi rūpnieciskā ražošanā, uz laiku inflācija tuvojās hiperinflācijai. Reizē ar privatizāciju un īpašumu denacionalizāciju sākās strauja privātā sektora ietekmes palielināšanās.

351. Latvijā, tāpat kā pārējās valstīs komunistiskā režīma sabrukums, demokrātijas un tirgus ekonomikas atdzimšana radikāli paplašināja iedzīvotāju sociālās, ekonomiskās un kultūras izvēles iespējas. Taču šim izvēles iespēju pieaugumam sekoja arī iedzīvotāju sociālās neaizsargātības pieaugums. Padomju varas gados valsts kontrolēja katru indivīda dzīves sēru, neatstājot vietu privātai iniciatīvai. Tā rezultātā valsts arī uzņēmas pilnīgu atbildību par katra iedzīvotāja sadzīves vajadzību apmierināšanu, turklāt visiem tika garantēts viens noteikts sociālās drošības līmenis. Saņemot šīs garantijas, no indivīda netika prasīta personiska iniciatīva vai atbildības par savu dzīves līmeni uzņemšanās. Pēc Padomju Savienības sabrukšanas, Latvijā sāka īstenot pilnīgi atšķirīgas saimniekošanas formas, notika pāreja uz tirgus ekonomiku.

Sociālās drošības sistēmas pārmaiņas

352. Politiskā režīma un saimniekošanas formas maiņu atbalstīja iedzīvotāju vairākums, taču šīs pārmaiņas iedzīvotāju apziņā netika saistītas arī ar sociālās drošības sistēmas un garantiju izmaiņām, tika sagaidīts, ka saglabāsies iepriekšējās sistēmas sniegtās garantijas. Tomēr ekonomikas straujā sabrukšana, inflācija, banku krīze utt. prasīja pārskatīt arī sociālās drošības garantēšanas sistēmu un mehānismu, jo Latvija nebija spējīga sniegt tādas pašas sociālās garantijas kā bijusī PSRS. Valdība bija spiesta meklēt citus risinājumus un atbildības sadales modeļus.

353.Pēc Latvijas neatkarības atjaunošanas valsts deklarējusi pašas personas atbildību par sava stāvokļa uzlabošanu. Iedzīvotāji sastapās ar jauniem sociālajiem riskiem – bezdarbs, nespēja gūt pietiekamus ienākumus, kuru rezultātā personai radās materiāli, morāli vai fiziski zaudējumi. Aktuāls kļuva jautājums par sociālās palīdzības – gan materiālas, gan sociālpsiholoģiskas, sniegšanu tiem iedzīvotājiem, kuri saviem spēkiem nespēja nodrošināt sevi vai pārvarēt īpašas dzīves grūtības un nesaņēma ne no viena cita pietiekamu palīdzību. Šī iemesla dēļ tika uzsākta jaunas sociālās drošības, tai skaitā sociālās palīdzības, sistēmas veidošana.

354. Sociālās drošības sistēma ir ar likumu nodrošināts sociāls institūts, kas aizsargā sabiedrības locekļus sociālā riska gadījumā un nodrošina ar eksistences līdzekļiem darba nespējīgos. Sociālās drošības sistēmas darbības pamatprincipus reglamentē likums "Par sociālo drošību". Ar sociālo palīdzību saistītos jautājumus reglamentē likums "Par sociālo palīdzību" un vairāki tiesību akti, kuri regulē ar dažādām iedzīvotāju grupām saistītos jautājumus. Abi šie likumi tika pieņemti 1995.gadā sociālās drošības reformas projekta ietvaros.

355. 1997.gadā tika pabeigta Latvijas Labklājības sistēmas reformas projekta izstrāde un tā paša gada jūnijā tika parakstīts Aizdevuma līgums starp Latvijas Republiku un Pasaules Banku, kā rezultātā Latvijai tika piešķirts DEM 30 400 000 liels Pasaules Bankas aizdevums apjomīgā projekta veikšanai.

356. No 1997. līdz 2002.gadam tika īstenots Latvijas Labklājības reformas projekts. Tas aptvēra vairākas labklājības nozares ar mērķi izveidot ekonomiskāku un efektīvāku sociālās labklājības sistēmu, kas nodrošinātu iespēju aizsargāt katras personas sociāli ekonomiskās tiesības un veselību.

357. Labklājības reformas rezultātā tika uzlabota: sociālās apdrošināšanas budžeta sabalansētība, sociālās apdrošināšanas fonda administrēšana, sociālās apdrošināšanas klientu apkalpošana, sociālās politikas sagatavošanas un analīzes kvalitāte, parlamenta, valdības un iedzīvotāju informētība par sociālās politikas norisēm valstī. Reformas rezultātā tika ieviesta profesionāla pārraudzība pār privātā pensiju fonda darbību un efektīvāka un ekonomiskāka sociālās palīdzības pakalpojumu sniegšana.

Sociālās apdrošināšanas reforma

358. Sociālās apdrošināšanas reforma, kas tika uzsākta 1990.-to gadu vidū, ir nozīmīgs solis ne vien pabalstu un pensiju nodrošināšanā, bet arī darbaspēka resursu un ar tiem saistīto naudas līdzekļu palielināšanā sociālo garantiju nodrošināšanai iedzīvotājiem, kā arī darba attiecību sakārtošanā, jo līdz ar pensiju un pabalstu apmēra sasaisti ar sociāli apdrošinātās personas veiktajām iemaksām, tiek sekmēta ēnu ekonomikas īpatsvara samazināšanās, ienākumu precīzāka deklarēšana un ieņēmumu palielināšanās valsts budžetos. Tā darba algu fonda (algu summas valstī) pieaugums, no kura veiktas sociālās apdrošināšanas iemaksas, pret iepriekšējo gadu 1998.g. bija 12%, 1999.g. – 11,7%, 2000.g. – 6,8%, 2001.g. – 8,4%, kas visumā pārsniedz vidējās algas pieauguma tempus un liecina par darbaspēka resursu palielināšanos formālajā ekonomikā un deklarētās algas apmēra palielināšanos. Aizvien vairāk apzinoties personisko līdzdalību un atbildību sociālajā drošībā un veicot sociālās apdrošināšanas iemaksas, aizvien lielāka iekšzemes kopprodukta daļa tiek izmantota iedzīvotāju labklājības pieaugumam un līdzekļu uzkrāšanai nākotnes pensiju izmaksu nodrošināšanai.

359. Sociālās apdrošināšanas sistēmas reformas mērķis ir izveidot stabilu un dzīvotspējīgu sociālās apdrošināšanas sistēmu, ka balstās uz šādiem principiem: sociālās apdrošināšanas pakalpojuma apjoms (pensija, bezdarbnieka pabalsts, slimības pabalsts utt.) ir atbilstošs veikto sociālās apdrošināšanas iemaksu lielumam; pastāv solidaritāte starp sociālās apdrošināšanas iemaksu veicējiem un sociālās apdrošināšanas pakalpojumu saņēmējiem – sociālās iemaksas tiek izmaksātas tiem, kam tās nepieciešamas attiecīgajā laika periodā.

360. 1991.gadā tika ieviests sociālais nodoklis. Sociālās apdrošināšanas budžetu veidoja darba devēju, darba ņēmēju, pašnodarbināto personu, valsts budžeta līdzekļi un citi ieņēmumi.

361. 1996.gadā ieviesa sociālā nodokļa maksājumu personificēto uzskati, t.i., katrai sociāli apdrošinātajai personai tika atvērts apdrošināšanas konts, kurā tiek reģistrēti sociālā nodokļa maksājumi.

362. Līdz 1997.gadam strādājošo sociālo apdrošināšanu veica uzņēmumi, iestādes, organizācijas bez jebkādiem atvilkumiem no strādājošo algām, jo izmaksas sociālajai apdrošināšanai bija ietvertas produkcijas pašizmaksā. Līdz ar to katra strādājošā ieguldījums sociālajā apdrošināšanā nebija saistīts ar sociālās apdrošināšanas pakalpojumu apmēru un strādājošais nebija ieinteresēts sava sociālās nodrošinājuma veidošanā. Pāreja uz tirgus ekonomiku prasīja izmaiņas sociālās apdrošināšanas sistēmā, un neatkarīgas sistēmas izveidošanai bija nepieciešams jauns finansējuma avots.

363. 1998.gadā stājas spēkā likums "Par valsts sociālo apdrošināšanu", kas ieviesa izmaiņas sociālās apdrošināšanas finansēšanas jomā. Terminu "sociālais nodoklis" aizstāja "sociālās apdrošināšanas iemaksas", tādējādi uzsverot sociālās apdrošināšanas principus. Sociālās apdrošināšanas iemaksas tika noteiktas kā obligāts maksājums sociālās apdrošināšanas budžetā, vienlaikus noteiktai iedzīvotāju kategorijai tika dotas iespējas brīvprātīgi veikt iemaksas pensiju apdrošināšanai.

364. Šis likums ieviesa vairākas būtiskas izmaiņas sociālās apdrošināšanas finansēšanas jomā. Tika sistematizēts sociāli apdrošināto personu loks, proti, sociālajai apdrošināšanai pakļautās personas tika iedalītas divās kategorijās – obligāti sociāli apdrošināmās personas un personas, kas brīvprātīgi pievienojušās valsts pensiju apdrošināšanai. Tika noteikta diferencēta sociālās apdrošināšanas iemaksu likme, t.i., personas tiek apdrošinātas un veic sociālās apdrošināšanas iemaksas pret tiem riskiem, kas var reāli rasties. darba ņēmēju sociālās apdrošināšanas iemaksu objektu saskaņoja ar iedzīvotāju ienākuma nodokļa objektu. Tika noteikts sociālās apdrošināšanas iemaksu objekts, tā maksimālais apmērs, kā arī minimālais apmērs pašnodarbinātajiem un personām, kuras brīvprātīgi pievienojušās pensiju apdrošināšanai. Valsts sociālās apdrošināšanas budžetā tika izveidoti četri speciālie budžeti – valsts pensiju speciālais budžets, nodarbinātības speciālais budžets, darba negadījumu speciālais budžets un slimības, invaliditātes un maternitātes speciālais budžets.

365. Sociālā nodokļa administrēšanas un sociālo pakalpojumu nodrošināšanai 1994.gadā tika izveidots Valsts sociālās apdrošināšanas fonds, kas 1998.gadā tika pārveidots par bezpeļņas organizāciju valsts akciju sabiedrību "Valsts sociālās apdrošināšanas aģentūra". Jaunās institūcijas izveide bija nepieciešama arī tāpēc, lai nodalītu izpildfunkcijas no nozares politikas veidošanas, ko veic Labklājības ministrijas Sociālās apdrošināšanas departaments.

Sociālās apdrošināšanas sistēma

366. Sociālā apdrošināšana nodrošina sociālo stabilitāti un drošību sabiedrībā, katram sociālo iemaksu veicējam garantējot viņa iemaksām atbilstošu ienākumu aizvietošanu laikā, kad cilvēks zaudē līdzšinējos ienākumus, kļūstot par bezdarbnieku, dodoties pirmsdzemdību un pēcdzemdību atvaļinājumā, saslimstot, iegūstot invaliditāti, aizejot pensijā, ciešot darba negadījumā vai zaudējot apgādnieku. Sīkāk iedzīvotāju tiesības saņemt šos pakalpojumus ir analizētas Konvencijas 9.panta iztirzājumā.

Sociālās palīdzības sistēmas reforma

367. Līdz 1995.gadam sociālās garantijas dažādām iedzīvotāju grupām noteica dažādi, savstarpēji nesaistīti likumi. Šajā laikā sociālā palīdzība izpaudās galvenokārt kā atvieglojumi kāda pakalpojuma saņemšanā vai samaksā par kādu pakalpojumu.

368. Sociālās palīdzības sistēmai pirmsreformas periodā bija raksturīgas sekojošas iezīmes: sociālās palīdzības pakalpojumi bija vērsti galvenokārt uz aprūpi institūcijās, nevis uz cilvēku pakāpenisku reintegrāciju sabiedrībā; mazu ienākumu kompensācijas iespējas galvenokārt tika piedāvātas tām iedzīvotāju grupām, kam nav pastāvīgas darba vietas, vai kam pastāv visaugstākais risks nonākt trūcīnā vai palikt bez darba un ienākumiem; pašvaldības materiālo pabalstu piešķirā, galvenokārt balstoties uz cilvēka piederību kādai no sociālajām grupām (pensionārs, cilvēks ar invaliditāti, vientuļš vecāks utt.), nevis uz viņa līdzekļu un vajadzību izvērtējumu.

369. Pirmais mēģinājums noteikt iedzīvotāju tiesības uz pašvaldību sociālo pabalstu atkarībā no viņa ienākumu līmeņa, nevis balstoties uz viņa piederību kādai noteiktai sociālai grupai, bija 1993. gada 18. novembra Ministru kabineta noteikumi "Par kārtību, kādā ģimenes atzīstamas par trūcīgām" un Ministru Kabineta ieteikumi "Par dzīvokļa pabalstu piešķiršanu trūcīgām ģimenēm".

370. 1995.gadā tika pieņemti vairāki likumi sociālās drošības jomā, veidojot vienotu sociālās drošības sistēmu. Likums "Par sociālo palīdzību" strukturē sociālās palīdzības sistēmu, veido to mērķtiecību un atbilstošu sabiedrības vajadzībām un priekšstatiem par sociālo palīdzību. Likumā ir nodalītas valsts un pašvaldību funkcijas sociālās palīdzības sniegšanā, turpinot jau 1994.gadā iesāktu decentralizācijas procesu sociālās palīdzības pakalpojumu organizēšanā un sniegšanā.

371. Tomēr par sociālās palīdzības sistēmas reformas sākumu ir uzskatāms 1996.gads. Pamatdokuments, kurā ir definēti reformas mērķi un virzieni ir "Sociālās palīdzības sistēmas attīstības Baltā grāmata". Saskaņā ar šo reformu ir jāizveido sociālās palīdzības sistēma, kad garantē personu integrāciju sociālajā un ekonomiskajā dzīvē. Turklāt klientam ir jānodrošina iespēja tā vajadzībām atbilstošāko sociālās palīdzības pakalpojumu un rehabilitāciju saņemt iespējami tuvu savai dzīvesvietai. Lai īstenotu reformas gaitā sociālās palīdzības sistēmai izvirzītos mērķus, tiesiskās bāzes izveide notiek vairākos virzienos. Tie ir sociālo pabalstu sistēmas vienkāršošana, klienta vajadzībām atbilstošu pakalpojumu ieviešana, iedzīvotāju informēšana par viņu tiesībām un pienākumiem.

372. Sociālo pabalstu sistēmas vienkāršošana notiek apvienojot pabalstus ar līdzīgiem mērķiem un panākot, ka pašvaldību sociālos pabalstus saņem trūcīgākie pašvaldības iedzīvotāji. Likumā "Par sociālo palīdzību" noteiktos četrus pašvaldību sociālos pabalstus ir paredzēts aizstāt ar vienu pabalstu – pabalstu minimālā ienākuma nodrošināšanai. Jaunā pabalsta mērķis būtu sniegt atbalstu vistrūcīgākajām ģimenēm, tomēr neveidojot šo ģimeņu atkarību no sociālās palīdzības pabalstiem. Atbilstoši tam ir sagatavoti grozījumi likumā "Par sociālo palīdzību", kuri tiek izskatīti Saeimā.

373. Lai ieviestu klienta vajadzībām atbilstošus, kvalitatīvus sociālās palīdzības pakalpojumus, ir paredzēts izdarīt izmaiņas sociālās palīdzības finansēšanas sistēmā, kas ieinteresētu pašvaldības attīstīt institucionālai aprūpei alternatīvus sociālās palīdzības pakalpojumu veidus pēc iespējas tuvu klienta dzīvesvietai. Viens no prioritārajiem jautājumiem ir alternatīvu aprūpes formu attīstīšana bez vecāku gādības palikušajiem bērniem.

374. Tā kā katram iedzīvotājam ir tiesības būt informētam par palīdzības saņemšanas iespējām grūtās dzīves situācijās un saviem pienākumiem, ir izstrādāta un no 2001.gada decembra līdz 2002.gada jūlijam tiek īstenota "Stratēģija sabiedrības informēšanai par sociālo palīdzību", kuras ietvaros tiek izplatīti informatīvie bukleti, demonstrēti video sižeti, notiek radio pārraides u.c. informatīvie pasākumi

375. Uzsāktās izmaiņas sociālās palīdzības sistēmā darbojošos institūciju maiņu, tādēļ 1996.gadā tika izveidots Sociālās palīdzības fonds, kas veic sociālās palīdzības sniedzēju administratīvo un finansiālo vadību, kā arī apkopo informāciju par sniegtajiem pakalpojumiem. Savukārt par Labklājības ministrijas Sociālās palīdzības departamenta pamatuzdevumu reformas gaitā kļūst sociālās palīdzības politikas izstrāde un tās īstenošanas pārraudzība.

Sociālās palīdzības sistēma

376. Sociālās palīdzības mērķis – personai, kura saviem spēkiem nespēj nodrošināt sevi vai pārvarēt īpašas dzīves grūtības un kura nesaņem ne no viena cita pietiekamu palīdzību, ir tiesības uz personisku un materiālu palīdzību, kas atbilst šīs personas vajadzībām, dod iespēju pašpalīdzībai un veicina tās iesaistīšanos sabiedrības dzīvē. Sociālā palīdzība sniedz atbalstu iedzīvotājiem, palielinot šo personu pašpalīdzības iespējas un veicinot viņu integrāciju sabiedrībā. Sociālās palīdzības sistēma kā Latvijas sociālās drošības sistēmas sastāvdaļai ir jānodrošina šādi galvenie uzdevumi: jāgarantē sociālā drošība un aizsardzība valsts iedzīvotājiem, kuri nesaņem nepieciešamo atbalstu no sociālās apdrošināšanas sistēmas; jāizveido reāls sistēmas modelis, kas savietojams un atbilst Rietumeiropas valstu sociālās drošības mērķiem un standartiem; jāgarantē personām sociālās tiesības un to realizācija dzīvē, sniedzot drošības sajūtu sarežģītās dzīves situācijās, vienlaicīgi sekmējot pašas personas aktivitāti.

377. Tiesības saņemt sociālo palīdzību ir Latvija pilsoņiem, nepilsoņiem, ārvalstniekiem un bezvalstniekiem, kuriem piešķirts personas kods, izņemot personas, kuras ir saņēmušas termiņuzturēšanās atļauju. Tiesības saņemt sociālās palīdzības pakalpojumus nav atkarīgas no personu veiktajām iemaksām.

378. Atbildība par sociālās palīdzības sniegšanu ir sadalīta starp valsti un pašvaldībām, atkarībā no iedzīvotāju grupas un sniedzamā pakalpojuma veida. Sociālās palīdzības sistēmas sastāvdaļa ir dažādu sociālās palīdzības pakalpojumu sniedzēju sniegtie pakalpojumi. Sociālās palīdzības pakalpojumiem ir trīs galvenie virzieni: materiālā palīdzība; sociālā rehabilitācija; sociālā aprūpe.

Materiālā palīdzība

379. Materiālā palīdzība ietver valsts sociālo pabalstu sistēmu un pašvaldību sociālās palīdzības pabalstus. Valsts sociālo pabalstu sistēma ir materiāla atbalsta īstenošanas mehānisms personām, kas nonākušas īpašās, ar neizbēgamu izdevumu palielināšanos vai nespēju iegūt ienākumus saistītās situācijās, un nespēj kompensēt to no sociālās padrošināšanas maksājumiem. Savukārt pašvaldības sociālās palīdzības pabalstu sistēmu veido drošības tīklu personām, kuras nonākušas trūkumā vai citā sociālā riska situācijā, nesaņem pietiekamus ienākumus no darba, sociālās apdrošināšanas maksājumiem vai valsts sociālajiem pabalstiem un kuras pilda līdzdarbības pienākumus. Pašvaldību sociālie pabalsti balstās uz konkrētas personas situācijas un ienākumu izvērtēšanu.

380. Likums "Par sociālo palīdzību" noteic regulāri izmaksājamo valsts sociālo pabalstu veidus: valsts sociālā nodrošinājuma pabalsts; bērna kopšanas pabalsts; ģimenes valsts pabalsts; pabalsts aizbildnim par bērna uzturēšanu; atlīdzība par aizbildņa pienākumu pildīšanu; pabalsts transporta izdevumu kompensēšanai cilvēkiem ar invaliditāti, kuriem ir apgrūtināta pārvietošanās; atlīdzība par audžuģimenes pienākumu pildīšanu.

381. Vienreiz izmaksājami valsts sociālie pabalsti ir šādi: bērna piedzimšanas pabalsts; apbedīšanas pabalsts.

382. Personas tiesības saņemt valsts sociālos pabalstus ir atkarīgas no tā, kādai sociālajai grupai tā pieder, bet nav saistītas ar tās materiālo situāciju pabalsta saņemšanas periodā. Valsts sociālo pabalstu apjoms nav piesaistīts kādam noteiktam ienākumu līmenim. Izdevumi valsts sociālajiem pabalstiem pieaug katru gadu. Valsts budžeta izdevumos sociālajai palīdzībai dominē izdevumi valsts sociālajiem pabalstiem. 1999. gadā šim mērķim tika izlietots 57,23 milj. Ls, jeb 1,5% IKP. Lielākā daļa līdzekļu izlietota ģimenes valsts pabalstam – 30,1 milj. Ls, jeb 0,8% IKP. 1999. gadā veiktais pētījums par sociālās palīdzības pakalpojumu ģimenēm ar bērniem pieejamību pašvaldībās rāda, ka minēto pabalstu, neskatoties uz tā niecīgo summu, ģimenes uzskata par ļoti noderīgu. 2000.gadā valsts sociālajiem pabalstiem izlietots 58,6 milj. Ls, jeb 1,35 % IKP.

383. Likums "Par sociālo palīdzību" nosaka šādus pašvaldību sociālo pabalstu veidus: trūcīgo ģimeņu sociālās palīdzības pabalsts – ģimenes ienākumu stabilizācijai noteiktā līmenī; dzīvokļa pabalsts – palīdzība ģimenei segt ar īri, komunālajiem maksājumiem un kurināmā iegādi saistītos izdevumus pabalsts aprūpei – pensijas vecuma personas, cilvēka ar invaliditāti vai bērna ar invaliditāti aprūpei, ja saskaņā ar ārsta speciālista atzinumu šāda aprūpe viņiem nepieciešama un pašvaldība ar šādu pakalpojumu personu nevar nodrošināt; apbedīšanas pabalsts – minimālo apbedīšanas izdevumu segšana personas nāves gadījumā, ja nav tiesību uz citu apbedīšanas pabalstu; pabalsts pensionāram – vieniniekam (līdz 1999. gada beigām).

384. Papildus likumā uzskaitītajiem, pašvaldības savu budžeta iespēju robežās piešķir pabalstus arī citiem mērķiem. Izplatītākie no tiem: pabalsts pārtikai, ēdināšanai – palīdzība ģimenei, lai nodrošinātu iespēju paēst. Minētajā grupā ietilpst, piemēram, maksas segšana par bērna pusdienām skolā vai bērnudārzā; pabalsts ar bērnu audzināšanu un izglītošanu saistītiem mērķiem – sniedz atbalstu ģimenei apgādāt bērnus ar skolas piederumiem, apģērbus u.c., lai nodrošinātu bērna pilnvērtīgu attīstību; pabalsts izdevumu segšanai par medicīniskajiem pakalpojumiem.

385. Sociālās palīdzības pabalstu uzdevums ir sniegt tūlītīgu atbalstu, un pabalsts ir tikai viena no sociālās palīdzības formām. Tomēr sociālās palīdzības pabalstiem ir vislielākais īpatsvars pašvaldību izdevumos sociālās palīdzības pasākumiem (skatīt tabulu).

Dažādiem pašvaldību sociālās palīdzības pasākumiem izlietotie līdzekļi no pagastu un pilsētu budžetiem, tūkst. Ls

	1996	1997	1998	1999	2000	2001
Aprūpei institūcijās	3564,5	3486,2	4567,9	5175,1	4974,9	6060,2
Aprūpei mājās	646,7	109,2	825,7	838,9	1014	1078
Pabalstiem	14242,5	13533	13693,5	13664,7	14259,9	15410,9

386. Pašvaldību sociālās palīdzības pabalstiem 2001.gadā tika izlietots 15,4 milj. Ls. 2001.gadā, salīdzinot ar 2000.gadu par aptuveni 1,15 milj. Ls pieauguši pašvaldību sociālajiem pabalstiem atvēlēto līdzekļu apjoms. Ja likumā "Par sociālo palīdzību" definētajiem pašvaldību sociālajiem pabalstiem izlietoto līdzekļu daudzums ik gadus nav būtiski pieaudzis, tad vairākiem likumā neminētajiem pabalstiem gadu no gada tiek izlietots arvien vairāk pašvaldību budžeta līdzekļu (skatīt tabulu).

Būtiskākajiem pašvaldību sociālajiem pabalstiem izlietotie līdzekļi, tūkst. Ls

	1996	1997	1998	1999	2000	2001
Trūcīgo ģimeņu sociālās palīdzības pabalsts	4291,5	1229,4	1197,8	1074,9	1065,4	1063,6
Dzīvokļu pabalsti	6199,3	5466,5	5849,7	5015,6	4549,2	4789,8
Pabalsts aprūpei	34,7	40,6	72	99,2	212,3	376,3
Brīvpusdienas skolā, bērnudārzā	2142,5	2342,3	2107,2	1943,1	2256,6	2302,6
Samaksa par medicīnas pakalpojumiem	400,1	1148,1	1168,5	1227,9	1503,6	2061,3
Ar bērna audzināšanu, izglītību saistītie	-	-	993,4	1030,5	1184,7	581,6

387. Lai panāktu rezultātu, ka pašvaldības sociālās palīdzības pabalstu sistēma tiek mērķēta tieši uz trūcīgākajiem pašvaldību iedzīvotājiem, novērstu sabiedrības noslāņošanu, sociālo izstumtību un nabadzības pārmantošanu nākamajās paaudzēs, 1999.gadā tika uzsākts darbs pie izmaiņām pašvaldību sociālās palīdzības pabalstu sistēmā. Tika izstrādāta un 2000.gada 8.februārī apstiprināta koncepcija "Par minimālā ienākumu līmeņa nodrošināšanu trūcīgajiem iedzīvotājiem". 2000.gadā, pamatojoties uz apstiprināto koncepciju, tika izstrādāts projekts grozījumiem likumā "Par sociālo palīdzību". Minētie grozījumi paredz tikai vienu, uz ienākumu testēšanu pamatotu, pašvaldību sociālās palīdzības pabalstu. Pēc garantētā minimālā ienākumu līmeņa pabalsta nodrošināšanas visiem iedzīvotājiem, kuri ir tiesīgi to saņemt, pašvaldībām, tāpat kā iepriekš, atbilstoši savām budžeta iespējām būs tiesības izmaksāt pabalstus dažādiem mērķiem arī citiem iedzīvotājiem. 2000.gadā no 1.jūlija līdz 31.decembrim (sešus mēnešus) 20 pašvaldībās norisinājās izmēģinājuma garantētā minimālā ienākumu līmeņa pabalsta ieviešanas pilotprojekts. Patlaban grozījumi likumā "Par sociālo palīdzību" tiek skatīti Saeimā.

388. Likums "Par sociālo palīdzību" noteic, ka pašvaldībām sociālās palīdzības darba organizēšanai katrā pašvaldībā ir jāizveido Sociālās palīdzības dienesti. Iedzīvotāju iespējas saņemt konkrētajām vajadzībām atbilstošus sociālās palīdzības pakalpojumus ir atkarīgs no vairākiem faktoriem. Tie ir: pašvaldību finansiālās spējas; pašvaldību vadītāju izpratne par sociālo palīdzību; pašvaldību sociālo darbinieku profesionalitāte; informētība par sociālās palīdzības pakalpojumiem.

389. Ministru kabinetā šobrīd jau ir akceptēta visā valstī vienota sociālās palīdzības pakalpojumu saņemšanas kārtība un personas individuālajām vajadzībām atbilstoša pakalpojuma nodrošināšana. Lai nodrošinātu vienādu sniedzamo pakalpojumu kvalitāti visā valsts teritorijā, neatkarīgi no pakalpojumu sniedzēja piederības un izvietojuma, un panāktu vienotu izpratni par sociālās palīdzības pakalpojumu sastāvu un kvalitāti visos pakalpojumu sniedzējos, ir izstrādātas un Ministru kabinetā 2000.gadā akceptētas vienotas prasības sociālo pakalpojumu sniedzējiem. Prasības reglamentē sniedzamo pakalpojumu saturu un definē pakalpojumu sniedzējas institūcijas darbības ideoloģiju dažāda profila sociālās palīdzības pakalpojumu sniedzējiem.

390. Nolūkā uzlabot valsts funkciju administrēšanu sociālās palīdzības jomā, akcentējot orientāciju uz pakalpojumu saņēmēju, ir izveidota valsts civiltēde Sociālās palīdzības fonds, kura katru gadu organizē izsoles juridiskām personām par tiesībām saņemt valsts pasūtījumu sociālās palīdzības pakalpojumu sniegšanai. 2001.gadam tika organizētas izsoles par šādu pakalpojumu sniegšanu: par tiesībām nodrošināt bērnu sociālo aprūpi; par tiesībām nodrošināt personu ar garīga rakstura traucējumiem sociālo aprūpi; par labāko projektu dienas aprūpes centra personām ar garīga rakstura traucējumiem uzturēšanai; par tiesībām veikt vardarbībā cietušo bērnu sociālo rehabilitāciju institūcijās; par tiesībām sniegt sociālās rehabilitācijas pakalpojumus personām ar redzes traucējumiem; par tiesībām veikt sociālās rehabilitācijas pakalpojumus; par tiesībām sniegt profesionālās rehabilitācijas pakalpojumus; par tiesībām sniegt sociālās rehabilitācijas pakalpojumus personām ar dzirdes traucējumiem.

Sociālā aprūpe

391. Sociālās aprūpes pakalpojumi ir palīdzība personām nodrošināt tās pamatvajadzības, kuras persona daļēji vai pilnībā nevar nodrošināt pati. Sociālā aprūpe ietver sevī aprūpi institūcijās un institūcijām alternatīvas aprūpes formas.

392. Sociālās aprūpes pakalpojumus Latvijā finansē gan no valsts budžeta, gan no pašvaldību līdzekļiem. Pēdējos gados sociālās palīdzības sistēma Latvijā strauji attīstās, parādās jauni pakalpojumu veidi – dienas centri, servisa dzīvokļi u.c., kā arī pakalpojumu tirgū iesaistās jauni pakalpojumu sniedzēji – līdzās tradicionālajām valsts un pašvaldību aprūpes iestādēm darbojas nevalstiskās organizācijas, kas piedāvā kvalitatīvus pakalpojumus.

393. Lai veicinātu šos pasākumus, Labklājības ministrija 2000.gadā izstrādāja koncepciju, kuras mērķis ir dot risinājumu, kā nodrošināt klienta vajadzībām atbilstošu un efektīvu sociālās aprūpes pakalpojumu attīstību, nododot visu atbildību pašvaldībām par optimālāko klienta sociālās aprūpes veida izvēli un šī pakalpojuma finansēšanu, izveidot uz tirgus principiem balstītu sociālās aprūpes pakalpojumu sniegšanas sistēmu, kura veicinātu kvalitatīvu un lētāku sociālās aprūpes pakalpojumu attīstību.

Sociālās palīdzības pakalpojumi bērniem

394. Bērniem domātās sociālās palīdzības pakalpojumu pamatuzdevumi ir nodrošināt tādas apstākļus, kas būtu pēc iespējas līdzvērtīgāki mājas apstākļiem, ģimeniskai videi. Šie pakalpojumi tiek sniegti bāreņiem un bez vecāku gādības palikušajiem bērniem, kā arī bērniem ar invaliditāti atkarībā no viņu individuālās situācijas un vajadzībām. Šie pakalpojumi ir bērna ievietošana audžuģimenē, nodošana aizbildņa ģimenē vai ievietošana aprūpes un audzināšanas iestādē.

395. Audžuģimenes ir īpaši apmācītas ģimenes, kuras uz laiku līdz vienam gadam savā ģimenē sniedz aprūpi bērnam, kurš dažādu iemeslu dēļ nevar palikt savā ģimenē. No valsts budžeta audžuģimenes saņem atlīdzību Ls 38 mēnesī par audžuģimenes pienākumu pildīšanu, savukārt pašvaldības sedz bērna uzturēšanas izdevumus no sava budžeta.

396. Bērnam, kurš ir kļuvis bārenis vai palicis bez vecāku gādības, bāriņtiesa vai pagasttiesa ieceļ aizbildni, kurš aizstāj bērna īstos vecākus. Aizbildņa pienākums ir nodrošināt bērnam aprūpi un audzināšanu līdz laikam, kad tiek atjaunota vecāku vara vai bērns sasniedz pilngadību. Aizbildņiem no valsts budžeta tiek maksāta atlīdzība par aizbildņa pienākumu pildīšanu un pabalsts aizbildnībā esošā bērna uzturēšanai. Atlīdzības par aizbildņa pienākumu pildīšanu apmērs ir 38 lati un nav atkarīgs no aizbildnībā esošo bērnu skaita. Pabalstu bērna uzturēšanai aizbildnis saņem par katru aizbildnībā esošu bērnu 32 latus. Ja aizbildnis par aizbildnībā esošu bērnu saņem apgādnieka zaudējuma pensiju, valsts sociālā nodrošinājuma pabalstu, kas piešķirts sakarā ar apgādnieka zaudējumu, vai ģimenes valsts pabalstu, pabalstu bērna uzturēšanai samazina attiecīgi par apgādnieka zaudējuma pensijas, valsts sociālā nodrošinājuma pabalsta, ģimenes valsts pabalsta (izņemot piemaksu par bērnu ar invaliditāti vecumā līdz 16 gadiem) summu.

397. Ja bārenim vai bez vecāku gādības palikušam bērnam bāriņtiesa (vai pagasttiesa) nav atradusi iespēju augt ģimeniskā vidē, tā pieņem lēmumu par bērna ievietošanu aprūpes un audzināšanas iestādē. Bērni atbilstoši savam veselības stāvoklim un vecumam saņem sociālās aprūpes pakalpojumus bāreņu aprūpes centros, specializētajos bērnu sociālās aprūpes centros un bērnunamos – patversmēs. Bāreņu aprūpes centri tiek finansēti no valsts budžeta un tajos aprūpi saņem bērni līdz divu gadu vecumam un bērni ar invaliditāti līdz četrus gadus vecumam. Arī specializētie bērnu sociālās aprūpes centri tiek finansēti no valsts budžeta un tajos tiek nodrošināta aprūpe bērniem ar invaliditāti ar smagiem garīgās attīstības traucējumiem. Bērnunami – patversmes tiek finansēti no pašvaldību budžetiem un tajos tiek aprūpēti bērni no 2 līdz 18 gadu vecumam. (Bērnu sadalījumu dažādās aprūpes iestādēs skatīt tabulā.)

Bērnu sociālās aprūpes institūcijās gada laikā iestājušos un izstājušos personu skaits

		1997	1998	1999	2000	2001
Bāreņu aprūpes centri	iestājušies	482	558	463	382	365
	izstājušies	490	521	541	361	433
Bērnunami - patversmes	iestājušies	625	890	756	646	631
	izstājušies	466	635	644	672	575
Specializēti bērnu aprūpes centri	iestājušies	82	42	80	38	31
	izstājušies	73	34	74	47	65

Sociālās palīdzības pakalpojumi pieaugušajiem

398. Sociālās aprūpes pakalpojumus pieaugušām personām atkarībā no personu grupas, pie kuras pieder pakalpojuma saņēmējs, un atkarībā no pakalpojuma veida, sniedz valsts vai pašvaldības. Valsts pienākums ir sociālās aprūpes pakalpojumu institūcijās nodrošināšana personām ar garīga rakstura traucējumiem un personām ar īpašām vajadzībām.

399. Pašvaldību sniegts sociālās aprūpes pakalpojums ir aprūpe mājās, kas personām, kuru spējas pašām sevi aprūpēt ir ierobežotas, dod iespēju palikt savās mājās un ierastajā režīmā. Šo pakalpojumu ir tiesīgas saņemt personas, kuras vecuma vai veselības traucējumu dēļ nespēj veikt pašaprūpi un ikdienas mājas darbus, kā arī bērni ar invaliditāti un pieaugušas personas ar garīgiem vai fiziskiem traucējumiem, ja ģimenes locekļi objektīvu apstākļu dēļ nespēj viņiem nodrošināt nepieciešamo aprūpi. 2001.gadā aprūpi mājās saņēma 6687 personas (2000.gadā – 6818).

400. Pašvaldības nodrošina arī dienas centru sniegtos pakalpojumus. Dienas centros tiek nodrošināta aprūpe, prasmju attīstība, izglītošanās un brīvā laika pavadīšanas iespējas dažādu grupu iedzīvotājiem (gados veciem cilvēkiem, personām ar garīga rakstura traucējumiem u.c.) vienlaikus sniedzot atbalstu viņu ģimenes locekļiem. 2001.gadā dienas centros personām ar garīga rakstura

traucējumiem (finansēšanā piedalās valsts ar budžeta līdzekļiem) aprūpes pakalpojumus saņēma 281 persona, citos dienas centros – 18238 personas (veci cilvēki, cilvēki ar invaliditāti u.c.).

401. Savukārt aprūpes institūcijām pieaugušiem cilvēkiem ir jānodrošina personas sociālā un medicīniskā aprūpe un/vai rehabilitācija. Arī šie pakalpojumi tiek finansēti kā no valsts, tā arī no pašvaldību budžetiem.

402. Personu ar garīga rakstura traucējumiem un specializēta rakstura sociālās aprūpes iestādes tiek finansētas no valsts budžeta līdzekļiem. 2001.gadā Latvijā bija 27 specializētie sociālās aprūpes centri (pansionāti) personām ar garīga rakstura traucējumiem un viens – redzes invalīdu sociālās aprūpes un rehabilitācijas centrs. Katru gadu šo iestāžu iemītnieku skaits nedaudz palielinās. Valsts finansētā sociālās aprūpe ir ļoti pieprasīta, visas vietas ir aizpildītas un klientiem ir jāgaida rindā, lai nokļūtu šajās sociālās aprūpes institūcijās.

403. Sociālo aprūpi pensijas vecuma personām un personām ar fiziskiem traucējumiem 2001.gadā nodrošināja 60 pašvaldību finansētie veco ļaužu pensionāti, kuros uzturējās 4513 personas, no kurām 24% bija cilvēki ar invaliditāti.

404. Gan pieaugušo, gan bērnu sociālās aprūpes institūcijas pēdējos gados arvien vairāk uzmanības pievērš klientu sadzīves apstākļu uzlabošanai un saturīgu brīvā laika pavadīšanas iespēju nodrošināšanai. Kā galvenie darba uzdevumi ir izvirzīti klientu sadzīves iemaņu nostiprināšana un attīstīšana ar mērķi personu atgriezt pastāvīgā dzīvē ārpus institūcijas.

Sociālā rehabilitācija

405. Sociālā rehabilitācija ir pasākumu komplekss, kas vērsts uz personas sociālās funkcionēšanas spēju atjaunošanu un/vai stabilizēšanu, sociālā statusa atgūšanu un integrāciju sabiedrībā.

406. Atzīmējot, ka lielāka daļa sociālās rehabilitācijas darba noris klienta dzīvesvietā un to nodrošina pašvaldības sociālās palīdzības dienests, jāuzsver, ka arī no valsts budžeta tiek finansēta liela daļa sociālās rehabilitācijas pakalpojumu. Piemēram, 2000.gadā Latvijā tika uzsākta valsts apmaksāta sociālās rehabilitācijas programma no vardarbības cietušiem bērniem. Valsts finansēja arī īpašu apmācības kursu tiem speciālistiem – psihologiem, psihoterapeitiem un sociālajiem darbiniekiem, kas sniegs palīdzību šiem bērniem. Tāpat ir valsts finansētas sociālās rehabilitācijas programmas redzes un dzirdes invalīdu rehabilitācijai, cilvēku ar invaliditāti profesionālajai rehabilitācijai u.c.

407. Labklājības ministrijā ir veikts liels darbs, lai izveidotu tiesisko bāzi personām ar īpašām vajadzībām nozīmīgos jautājumos. Lai veicinātu šo personu integrāciju sabiedrībā, izstrādāta un Ministru kabinetā akceptēta koncepcija "Vienādas iespējas visiem" ar pasākumu plānu līdz 2010.gadam. Izveidota Invalīdu lietu nacionālā padome, kurā ir iesaistītas gan cilvēku ar invaliditāti nevalstiskās organizācijas, gan citu valsts un pašvaldību institūciju pārstāvji. Šī padome uzrauga minētās koncepcijas īstenošanu valstī. Norisinās tehnisko palīgierīču sistēmas attīstība Latvijā, lai nodrošinātu cilvēkiem ar invaliditāti ērtu pieeju kvalitatīvām tehniskām palīgierīcēm.

408. Lai veicinātu personu ar garīga rakstura traucējumiem integrāciju sabiedrībā, valsts finansiāli līdzdarbojas dienas centru uzturēšanā šīm personām. Šādu centru izveidē nozīmīga loma ir nevalstiskajām organizācijām, kuras veiksmīgi sadarbojas gan ar ārzemju donoriem, gan ar vietējām pašvaldībām un spēj piedāvāt kvalitatīvu un precīzi mērķētu pakalpojumu.

Rehabilitācijas pakalpojumi no vardarbības cietušiem bērniem

409. Bērniem, kuri ir prettiesisku darbību upuri, kopš 2000.gada par valsts budžeta līdzekļiem tiek nodrošināta palīdzība, kas ir nepieciešama, lai bērns atgūtu fizisko un psihisko veselību un integrētos sabiedrībā.

410. 2001.gadā sociālo rehabilitāciju dzīvesvietā saņēma 690 bērni, kas cietuši no vardarbības. Sociālo rehabilitāciju institūcijās saņēma 491 bērni. Ja pēc speciālistu atzinuma rehabilitācijas institūcijās ir jāuzturas arī kādam no ģimenes locekļiem vai personai, kas bērnu aprūpē, tad arī pavadona uzturēšanos institūcijā apmaksā no valsts budžeta līdzekļiem. 2001.gadā tika apmaksāta 83 pavadonu uzturēšanās rehabilitācijas iestādēs.

411. 2001.gadā ir apmācīti 60 speciālisti – sociālie darbinieki, psihologi un psihoterapeiti, kuri pašvaldībās sniegs sociālo rehabilitāciju bērniem, kuri cietuši no prettiesiskām darbībām.

Pakta 12.pants

Sabiedrības veselība

412. 2000.gadā vidējais paredzamais mūža ilgums Latvijā bija 64.9 gadi vīriešiem un 76.0 gadi sievietēm. Savukārt 2001. gadā - 65.2 gadi vīriešiem un 76.6 gadi sievietēm. Mūža ilguma atšķirību veidošanā blakus bioloģiskajiem faktoriem stabili vietu ieņem abu dzimumu atšķirīgā saslimstība un tādu riska faktoru nelabvēlīgā iedarbība kā smēķēšana, alkoholisms, aptaukošanās un citi. Pēdējos gados sakarā ar mirstības pakāpenisku samazināšanos, ir stabilizējies arī paredzamais mūža ilgums.

413. Iedzīvotāju nāves cēloņu struktūra Latvijā pēdējos 10 gados praktiski nav mainījies. Visizplatītākais nāves cēlonis ir asinsrites sistēmas slimības, tad seko mirstība no audzējiem. Trešajā vietā ir mirstība no ārējiem nāves cēloņiem: transporta negadījumiem, tīšiem paškaitējumiem, slepkavībām, noslīkšanās.

414. Situācijas analīze Latvijā liecina, ka mirušo skaitam no ārējiem nāves cēloņiem kopumā ir tendence samazināties, taču lielākais mirušo skaits ir darbības vecuma iedzīvotāji vecumā no 15 – 59 gadiem. Šajā vecuma grupā pieaudzis arī mirušo skaits no saindēšanās ar alkoholu.

415. Pastāv mirstības dzimuma atšķirības. Vīriešu mirstība pēdējo trīs gadu laikā ir 1.1 līdz 1.2 reizes augstāka nekā sievietēm. Arī darbības vecumā mirušo vīriešu skaits ir lielāks nekā sievietēm. Ja 2000.gadā uz 1000 iedzīvotājiem darbības vecumā miruši 7.0 vīrieši un 3.2 sievietes, tad 2001. gadā – 8.5 vīrieši un 2.5 sievietes.

416. Joprojām atzīmējams augsts saslimstības līmenis ar atsevišķām infekcijas slimībām (difterija, tuberkuloze, HIV/AIDS), kā arī ar neinfekciju slimībām. 2001. gadā salīdzinot ar 200. gadu saslimstība ar visu formu tuberkulozi ir pieaugusi no 70.5 uz 72.9 uz 100000 iedzīvotājiem. Pieaug HIV/AIDS izplatība. 2001. gadā salīdzinot ar 2000. gadu saslimstība ir pieaugusi gandrīz divas reizes. 2001. gadā ir reģistrēti 806 jauni HIV gadījumi un 42 AIDS gadījumi. 2001. gadā miruši 13 cilvēki, no kuriem 6 miruši AIDS stadijā. Joprojām atzīmējams augsts saslimstības līmenis ar jaundabīgajiem audzējiem. Šī slimību grupa ieņem nemainīgi pirmo vietu pirmreizējās invaliditātes struktūrā.

Vides veselība

417. Vides higiēnas uzlabošanu un kaitīgo vides risku ietekmes samazināšanu uz cilvēka veselību reglamentē 1997.gada 11.decembrī pieņemtais Epidemioloģiskās drošības likums, kas nosaka epidemioloģisko drošību valstī un nosaka valsts institūciju, pašvaldību, fizisko un juridisko personu tiesības un pienākumus epidemioloģiskās drošības jomā, un atbildību par šī likuma pārkāpšanu. Latvijā ir izstrādāta virkne normatīvo aktu, kas regulē cilvēku aizsardzību no kaitīgo vides risku ietekmes (piemēram, kosmētikas, ķīmisko vielu, rotaļlietu drošuma jautājumos).

418. Saskaņā ar Epidemioloģiskās drošības likumu izdoti Ministru kabineta noteikumi, kas nosaka higiēnas prasības drošu un veselībai nekaitīgu pakalpojumu sniegšanai frizētavās

[4], kosmētiskajos kabinetos

[5] pirtīs

[6], viesnīcās

[7], sociālās aprūpes institūcijās

[8], publiskas lietošanas peldbaseinos

[9], kā arī noteiktas prasības, lai nepieļautu kapsētām piegulošo teritoriju sanitāro apstākļu pasliktināšanos

[10].

419. Lai novērstu risku inficēt citas personas ir noteiktas infekcijas slimības, ar kurām saslimušās vai inficējušās personas un personas, par kurām radušās profesionāli pamatotas aizdomas, ka tās inficējušās, nedrīkst tikt nodarbinātas darbos (arī atrasties mācību praksē) [11].

420. Lai aizsargātu patērētāju intereses un veselību, nodrošinot tiesības uz drošu un veselīgu pārtiku, saskaņā ar 1998.gada 19. februāra Pārtikas aprites uzraudzības likumu, izdoti Ministru kabineta noteikumi, kas nosaka higiēnas prasības visos pārtikas aprites posmos, kā arī nekaitīguma prasības pārtikas produktiem, piemēram, minerālūdeņiem, ģenētiski modificētiem organismiem, alkoholiskajiem dzērieniem u.c..

[12].

421. Labklājības ministrijas pakļautības iestāde Valsts sanitārā inspekcija veic higiēnisko un pretepidēmisko prasību izpildes kontroli jebkurā objektā Latvijas Republikas teritorijā

[13].

Sabiedrības veselības politika

422. Labklājības ministrija izstrādā un realizē politiku un stratēģiju vairākās sabiedrības veselības jomās. Sabiedrības veselība ir primārais posms iedzīvotāju veselības aprūpes uzlabošanā. 2000. gadā Latvijā tika izstrādāts dokuments "Sabiedrības veselības stratēģija", kas 2001. gada 6. martā tika apstiprināts Ministru kabinetā. Tajā aprakstīta sabiedrības veselības situācija Latvijā, norādītas galvenās problēmas un to iespējamie risinājuma veidi. 2002. gadā ir izstrādāts sabiedrības veselības stratēģijas rīcības programmas projekts, kurā norādīti mērķu sasniegšanai nepieciešamie līdzekļi un konkrētas institūcijas, kuras atbild par katra mērķa sasniegšanu.

423. Būtiska sabiedrības veselības sastāvdaļa ir veselības aprūpe. Tā ietver sevī gan ārstniecisko, gan farmaceitisko aprūpi un ir vērsta uz veselības nodrošināšanu, uzturēšanu un atjaunošanu. Veselības aprūpē tiek izdalīti trīs posmi. Primārā veselības aprūpe ir valsts veselības aprūpes sistēmas galvenais posms. Tas ir pirmais veselības aprūpes līmenis vairāku pakāpju sistēmā, kurā pakalpojumus pacientiem sniedz primārās veselības aprūpes ārsts – ģimenes ārsts, internists vai pediatrs. Sekundārā veselības aprūpe ir specializēta ambulatoriska un/vai stacionāra veselības aprūpe, kas orientēta uz neatliekamu, akūtu vai plānveida medicīnisku palīdzību – ātru un kvalitatīvu diagnostiku, intensīvu ārstniecību un rehabilitāciju ar mērķi maksimāli ātri un kvalitatīvi panākt pacienta izveseļošanu vai slimības izpaušmju samazināšanos līdz tādai pakāpei, ka tālāk ir iespējams ārstēties primārajā veselības aprūpes līmenī. Terciārajai veselības aprūpei ir jānodrošina augsti specializēti medicīniskie pakalpojumi, ko specializētos ārstniecības centros vai iestādēs sniedz vienas vai vairāku medicīnas nozaru darbinieki ar papildu kvalifikāciju. Tā ir saistīta ar tehniski daudzveidīgu un sarežģītu diagnostikas un ārstniecības iekārtu izmantošanu.

424. Farmaceutiskie pakalpojumi nodrošina profilaksei un ārstniecībai vajadzīgo zāļu izsniegšanu pret ārsta izrakstītām receptēm vai bez tām. Farmaceitiem ir būtiska nozīme pacienta informēšanā par nepieciešamību apmeklēt ārstus.

425. Veselības aprūpes un sociālās aprūpes normatīvos aktos ir iestrādātas normas, kas paredz vienlīdzības principa nodrošināšanu veselības aprūpes pakalpojumu saņemšanā, taču, diemžēl, valsts veselības aprūpes ierobežotais budžets nedod iespējas šos pakalpojumus saņemt pietiekamā apjomā.

Veselības aprūpes finansēšanas kārtība

426. 1997. gada 12. jūnija Ārstniecības likums noteic, ka ikvienam ir tiesības saņemt neatliekamo medicīnisko palīdzību. Valsts garantētais medicīniskās palīdzības apjoms Ministru kabineta noteiktajā kārtībā tiek sniegts Latvijas pilsoņiem, nepilsoņiem, ārvalstniekiem un bezvalstniekiem, kuru pasē ir personas kods un kuri reģistrēti ledzīvotāju reģistrā, kā arī aizturētajām, apcietinātajām un ar brīvības atņemšanu notiesātajām personām. Šāda palīdzība tiek sniegta tajā laikā un vietā, kur tā ir nepieciešama. Ārvalstnieki un bezvalstnieki, kuru pasē nav personas koda un kuri nav reģistrējušies ledzīvotāju reģistrā, bet legāli uzturas Latvijā, medicīnisko palīdzību saņem par maksu.

427. Saskaņā ar Ārstniecības likumu tika izdoti 1999. gada 12. janvāra Ministru kabineta noteikumi Nr.13 "Veselības aprūpes finansēšanas noteikumi". Šie noteikumi nosaka veselības aprūpes finansēšanas kārtību, valsts obligātās veselības apdrošināšanas līdzekļu un citos normatīvajos aktos veselības aprūpei paredzēto līdzekļu saņemšanas un izlietošanas kārtību, kā arī ārstniecības pakalpojumu apjomu, kas tiek apmaksāts no valsts pamatbudžeta līdzekļiem, speciālā budžeta līdzekļiem un pakalpojumu saņēmēju līdzekļiem. Noteikumi nosaka arī veselības aprūpes pakalpojumus, ar kuriem saistītos izdevumus valsts nesedz.

428. Izdevumus par veselības aprūpes un tiesu medicīniskās ekspertīzes pakalpojumiem, ko Latvijas Republikas teritorijā saņēmuši ārvalstnieki un bezvalstnieki, kuri nav saņēmuši termiņuzturēšanās atļauju un nav maksājuši ienākuma nodokli vismaz pusgadu, sedz paši ārvalstnieki un bezvalstnieki vai attiecīgā apdrošināšanas sabiedrība, ja starpvalstu līgumos nav noteikts citādi, vai tā fiziskā vai juridiskā persona, kura, parakstot ielūgumu vai izsaukumu, lai attiecīgais ārvalstnieks saņemtu iecelšanas vīzu vai uzturēšanās atļauju, galvojusi, ka segs nepieciešamos ārvalstnieka vai bezvalstnieka veselības aprūpes izdevumus.

429. Ārstniecības iestāde iekasē pacienta iemaksu (pacienta iemaksa – valstī noteikts vienots tiešs pacienta maksājums par ārstniecības pakalpojumu ārstniecības iestādei, kuru ārstniecības iestāde iekasē no pacienta veselības aprūpes pakalpojumu minimuma ietvaros). Pacienta iemaksu kopsumma kalendāra gadā nedrīkst pārsniegt 80 latus. No pacienta iemaksas atbrīvojami: bērni vecumā līdz 18 gadiem; visi iedzīvotāji, ja tiek veiktas profilaktiskās apskates Labklājības ministrijas noteiktajā kārtībā; grūtnieces un sievietes pēcdzemdību periodā līdz 42 dienām, ja tiek saņemti ārstniecības pakalpojumi, kas saistīti ar grūtniecības un pēcdzemdību sarežģītību novērošanu un grūtniecības norisi; visi iedzīvotāji, ja tiek veikta vakcinācija normatīvajos aktos noteiktajā kārtībā vai pasīvā imunoterapija Labklājības ministrijas noteiktajā kārtībā; politiski represētās personas un Černobiļas atomelektrostācijas avārijas seku likvidācijā cietušās personas; trūcīgās personas, kas par tādām atzītas Ministru kabineta noteiktajā kārtībā; tuberkulozes slimnieki un pacienti, kuriem veic izmeklējumus tuberkulozes noteikšanai; personas, kas saņem veselības aprūpes pakalpojumus to infekciju slimību gadījumos, kuras ir laboratoriski apstiprinātas un pakļautas reģistrācijai saskaņā ar Ministru kabineta noteikumiem par infekcijas slimību reģistrācijas kārtību; personas, kas saņem neatliekamo medicīnisko palīdzību (primāro neatliekamo medicīnisko palīdzību pirmsslimnīcas posmā; primāro un sekundāro neatliekamo medicīnisko palīdzību stacionārā pirmajās divās dienās pēc hospitalizācijas; ārstējas stacionāra intensīvās terapijas gultasvietā); valsts specializēto sociālās aprūpes centru un pašvaldību pansionātu (centru) aprūpē esošās personas.

430. Veselības aprūpes finansēšanai pēdējā desmitgadē tiek atvēlēti 3 – 6 % no iekšzemes kopprodukta.

Valdības finansējums veselības aprūpei % no IKP*, 1995. - 2001.g.

*Centrālā statistikas pārvalde

Veselības aprūpes sistēmas reforma

431. 1993. gadā Latvijā tika uzsākta veselības aprūpes reforma. Šīs reformas galvenais mērķis ir uz iedzīvotāju vērsta, racionālas un pieejamas veselības aprūpes sistēmas ieviešana Latvijā, decentralizējot veselības aprūpes pakalpojumu sniedzēju sistēmu. Šī mērķa sasniegšanai reformas sākumposmā tika izvirzīti sekojoši pamatuzdevumi:

- 1) veselības aprūpes finansēšanas reforma;
- 2) efektīvas veselības aprūpes pakalpojumu sniedzēju struktūras izveidošana;
- 3) sabiedrības veselības politikas izstrāde un realizācija.

432. 1997. gadā Latvijas valdība sadarbībā ar Pasaules Banku izstrādāja "Veselības aprūpes reformas" projektu un noslēdza līgumu, kurš paredz Pasaules Bankas kredītu šī projekta realizācijai. Līdz 2002. gada 31. decembrim paredzēts veikt nepieciešamās izmaiņas veselības aprūpes sistēmas struktūrā, speciālistu apmācību un reformas pamatshēmas izveidošanu, izstrādājot politikas modeļus, stratēģijas un koncepcijas, to realizācijas un kontroles mehānismus.

Zīdaiņu mirstība

433. Lai gan kopš 1996. gada bija novērojama zīdaiņu mirstības samazināšanās, 2001. gadā, salīdzinot ar 2000. gadu, tā ir nedaudz pieaugusi (skatīt tabulu, Veselības statistikas un medicīnas tehnoloģiju aģentūras dati).

Zīdaiņu mirstība

	1996	1997	1998	1999	2000	2001
Zīdaiņu mirstības gadījumu skaits	315	289	276	219	210	217
uz 1000 dzīvi dzimušajiem	15,8	15,2	14,9	11,4	10,4	11,0

434. 2000.gadā mirušo zīdaiņu procentuālais sadalījums pēc nāves cēloņiem bija šāds: 46,2% miruši no perinatālā stāvokļa patoloģiskiem stāvokļiem, 32% - no iedzimtām anomālijām, 5,2% no ievainojumiem, saindēšanās un ārējās iedarbības sekām, 1,9% - no infekcijas un parazitārām slimībām, 1,4% - no elpošanas sistēmas slimībām. Šos rādītājus salīdzinot ar 1999.gada rādītājiem ir jāatzīmē, ka uzlabojoties veselības aprūpes kvalitātei un tehnoloģijām ir samazinājies perinatālā perioda patoloģisko stāvokļu īpatsvars zīdaiņu mirstībā, infekcijas, parazitāro slimību un elpošanas sistēmu slimību īpatsvars. Savukārt palielinājies zīdaiņu mirstība no iedzimtām anomālijām. Augsts ir tā sauktais novēršamās nāves īpatsvars (nāve no ievainojumiem, saindēšanās un ārējās iedarbības sekām). 2001. gadā mirušo zīdaiņu procentuālais sadalījums pēc nāves cēloņiem bija šāds: 41,5% miruši no perinatālā stāvokļa patoloģiskiem stāvokļiem, 34,5% - no iedzimtām anomālijām, 5,1% no ievainojumiem, saindēšanās un ārējās iedarbības sekām, 2,3% - no infekcijas un parazitārām slimībām, 3,2% - no elpošanas sistēmas slimībām. Šos rādītājus salīdzinot ar 2000.gada rādītājiem ir jāatzīmē, ka perinatālā perioda patoloģisko stāvokļu īpatsvars zīdaiņu mirstībā turpina samazināties. Savukārt palielinājies zīdaiņu mirstība no iedzimtām anomālijām, infekcijas un parazitārām slimībām un elpošanas sistēmas slimībām. Vēl jāpajām augsts ir tā sauktais novēršamās nāves īpatsvars (nāve no ievainojumiem, saindēšanās un ārējās iedarbības sekām). Savukārt pozitīvas izmaiņas zīdaiņu mirstības samazināšanā veicina jau iepriekšējos gados uzsāktie pasākumi, kas tiek veikti, lai sievieti stimulētu uzsākt medicīnisko aprūpi ārstniecības iestādē vēl līdz 12. grūtniecības nedēļai.

435. Ar 2001.gadu ir beigusies perinatālās mirstības rādītāju samazināšanās tendence, kas bija iesākusies 1995. gadā un turpinājās līdz 2000. gadam. Salīdzinot ar 2000. gadu ir samazinājies dzīvi dzimušo skaits un pieaudzis mirušo skaits 0-6 dienās. Tendence samazināties ir tikai nedzīvi dzimušo skaitam (skatīt tabulu, Veselības statistikas un medicīnas tehnoloģiju aģentūras dati).

Dzīvi un nedzīvi dzimušo un mirušo zīdaiņu sadalījums pēc dzimšanas svara

Svars gramos	Dzīvi dzimuši				Nedzīvi dzimuši				Miruši 0-6 dienās			
	absolūtos skaitļos		īpatsvars		absolūtos skaitļos		īpatsvars		absolūtos skaitļos		īpatsvars	
	2000	2001	2000	2001	2000	2001	2000	2001	2000	2001	2000	2001
< 500	2	1	0,01	0,01	2	2	1,3	1,4	2	1	2,2	1,0
500-999	53	51	0,3	0,3	34	39	21,5	28,3	21	28	22,6	26,7
1000-1499	109	88	0,5	0,4	23	14	14,6	10,1	14	8	15,1	7,6
1500-1999	230	221	1,1	1,1	20	17	12,7	12,3	6	8	6,5	7,6
2000-2499	687	651	3,4	3,3	20	22	12,7	15,9	4	9	4,3	8,6
2500-2999	2634	2565	13,0	13,0	18	17	11,4	12,3	6	12	6,5	11,4
3000-3499	6889	6836	34,1	34,8	19	12	12,0	8,7	15	25	16,1	23,8
3500-3999	6891	6625	34,1	33,7	15	12	9,5	8,7	17	9	18,3	8,6
4000 un >	2691	2620	13,3	13,3	5	3	3,2	2,2	8	5	8,6	4,8

Kopā	20186	19658	100	100	158	138	100	100	93	105	100	100
------	-------	-------	-----	-----	-----	-----	-----	-----	----	-----	-----	-----

Dzeramā ūdens kvalitāte

436. Dzeramā ūdens kvalitātes uzraudzību veic Sabiedrības veselības aģentūra. Dzeramā ūdens kvalitātes uzraudzības mērķis iz savlaicīgi konstatēt dzeramā ūdens piesārņojuma gadījumus un aizsargāt cilvēku veselību no nevēlamām sekām, ko var radīt ūdens piesārņojums, kā arī informēt sabiedrību par dzeramā ūdens kvalitāti.

437. Latvijā dzeramo ūdeni galvenokārt iegūst no pazemes avotiem, kuru ūdens kvalitāte ir laba un nemainīga, bet novecojušie ūdens piegādes tīkli šo kvalitāti jūtami pazemina.

438. 2000.gadā dzeramā ūdens kvalitātes neatbilstība pēc ķīmiskajiem rādītājiem vidēji valstī bija 58,3% (1999.gadā – 51%). Tas izskaidrojams ar augsto dzelzs saturu dzeramajā ūdenī un tiešus draudus cilvēku veselībai nerada. Salīdzinot pa reģioniem labākā ūdens ķīmiskā kvalitāte ir Rīgas reģionā, bet sliktākā – Rēzeknes reģionā.

439. 2000.gadā dzeramā ūdens kvalitātes neatbilstība pēc mikrobioloģiskiem rādītājiem vidēji valstī bija 6,4% (1999.gadā – 14,1%). Lielākā neatbilstība pēc mikrobioloģiskajiem rādītājiem ir Tukuma reģionā, Ventspils reģionā, Gulbenes reģionā un Jēkabpils reģionā. Pazemes avotos Rīgas reģionā un Jelgavas reģionā mikrobioloģiskais piesārņojums nav konstatēts.

Infekcijas slimību apkarošana

440. Pateicoties ilgus gadus veiktai bērnu plānveida imunizācijai, salīdzinājumā ar pirmsvakcinācijas periodu, Latvijā vairāk nekā par 99% samazinājusies saslimstība ar vairākām vakcīnregulējamām infekciju slimībām, kā arī tika likvidēts poliomiēlīts. Tomēr saglabājas vairākas problēmas, viena no tām ir saslimstība ar difteriju, kas ir saistīta ar pieaugušo imunizāciju. 2000.gadā aktuāla kļuva arī saslimstība ar epidēmisko parotītu bērnu un pusaudžu vidū. 2001. gadā saslimstība ar epidēmisko parotītu ir pieaugusi 3.5 reizes salīdzinot ar 2000. gadu, sasniedzot 288,8 gadījumus uz 100000 iedzīvotājiem. 72% no epidēmiskā parotīta slimnieku skaita ir bērni. Vakcinācijas kalendāra izpildi bērnu vidū traucē tas, ka visās skolās nav nodrošināta bērnu sistemātiska vakcinācija, kā rezultātā 2001. gadā pret epidēmisko parotītu ir vakcinēti 95,0%, bet difteriju – 93,8% skolēnu.

441. Pieaugušo imunizācijas kampaņa 1994. – 1995. gadā Latvijā novērsa nopietnu difterijas epidēmijas uzliesmojumu. Saslimšanas gadījumu skaits saruka no 369 gadījumiem 1995. gadā līdz 42 – 1997. gadā. 1998. gadā saslimstības līmenis atkal sāka pieaugt un sasniedza 67 slimības gadījumus. 1999. gadā ar difteriju saslima jau 81 iedzīvotājs. 2000. gadā reģistrēts vēl lielāks saslimstības līmenis – 264 gadījumi (tai skaitā 10 letāli), kas ir 3,2 reizes vairāk nekā 1999. gadā. Tomēr 2001. gadā ir izdevies saslimstību ar difteriju samazināt līdz 91 gadījumam. 82% no difterijas slimniekiem bija pieaugušie. Letāls slimības iznākums bija 5 gadījumos, kas ir 2 reizes mazāk nekā 2000. gadā. Analizējot saslimstību pa vecuma grupām jāatzīmē, ka lielākais difterijas slimnieku īpatsvars 2000. gadā reģistrēts vecumā no 18 – 29 gadiem un no 50 gadiem un vecākiem. Saslimstība ar difteriju Latvijā ir aktuāla arī tādēļ, ka ir liels smagu gadījumu īpatsvars. 2000. gadā saslimstība ar difteriju reģistrēta 12 Latvijas administratīvajās teritorijās, savukārt 2001. gadā tikai 5. Visaugstākā saslimstība ar difteriju 2000. gadā bija Rīgā – 28.1 gadījums uz 100000 iedzīvotājiem un Liepājā – 25.7 gadījumi uz 100000 iedzīvotājiem. PVO rekomendētais imunizācijas līmenis pret difteriju – 90% tika sasniegts tikai Alūksnes, Ludzas un Rēzeknes rajonos. Tuvu rekomendētajam imunizācijas līmenim atrodas Saldus, Valkas un Ventspils rajoni.

442. Lai gan kopš 1997. gada tika novērota pozitīva tendence – saslimstība ar garo klepu samazinājās, pēdējos divus gadus saslimstībai ir tendence pieaugt, 2001. gadā sasniedzot 6,8 gadījumus uz 100000 iedzīvotājiem. Tāpat kā 2000. gadā arī 2001. gadā augstākā saslimstība ar garo klepu, ievērojami pārsniedzot vidējo rādītāju Latvijā, ir reģistrēta Daugavpilī, pieaugot no 34,9 gadījumiem uz 100000 iedzīvotājiem 2000. gadā līdz 35,9 gadījumiem uz 100000 iedzīvotājiem 2001. gadā.

443. Lai gan 1999. un 2000. gadā nav konstatēts neviens saslimšanas gadījums ar masalām, tomēr 2001. gadā ir reģistrēts viens saslimšanas gadījums vecuma grupā no 1 – 6 gadiem. Saslimstība strauji samazinājusies kopš 1992.gada, kad saslimstība ar masalām bija 9.3 gadījumi uz 100 000 iedzīvotājiem. Kopš 1997.gada imunizācijas līmenis pārsniedz Pasaules veselības organizācijas ieteikto 95% līmeni.

444. Sākot ar 1999.gada novembri vairākās Latvijas administratīvajās teritorijās strauji pieauga epidēmiskā parotīta saslimstības līmenis, kas bija saistīts ar infekcijas uzliesmojumiem skolās un citos organizētajos kolektīvos. Pēdējo 10 gadu laikā lielākais epidēmiskā parotīta uzliesmojums tika reģistrēts 1996. – 1997.gados, kad Daugavpils pilsētā bija konstatēti 330 saslimšanas gadījumi, galvenokārt skolēnu vidū.

445. 2000.gadā salīdzinājumā ar 1999.gadu, saslimstība ar epidēmisko parotītu pieaugusi 47.2 reizes (2000.gadā – 80.4 gadījumi uz 100 000 iedzīvotājiem, 1999.gadā – 1.7 gadījumi uz 100 000 iedzīvotājiem). Arī 2001. gadā ir vērojama epidēmiskā parotīta palielināšanās (3.5 reizes vairāk nekā 2000. gadā). 72% no epidēmiskā parotīta slimnieku skaita ir bērni. Visvairāk epidēmiskā parotīta saslimšanas gadījumi

tika reģistrēti skolēnu un karavīru vidū. Vislielākais saslimušo skaits tika reģistrēts vecuma grupās, kurās pagājis 10 un vairāk gadu ilgs laika periods kopš vakcinācijas 15 mēnešu vecumā. Tā vecumgrupā no 7-15 gadiem saslimušo skaits bija –32% no visiem saslimušajiem ar epidēmisko parotītu, no 15-18gadiem – 34% un vecumgrupā no 18 – 30 gadiem – 23% no kopējā saslimušo skaita.

446. Epidēmiskā parotīta saslimstības pieauguma iemesli ir vairāki: nepietiekamā imunitāte tiem skolas vecuma bērniem, kuriem pēc vakcinācijas pagājis vairāk nekā 10 gadu ilgs periods, imunitātes trūkums jauniešiem, kuri dzimuši pirms vakcinācijas uzsākšanas (vakcinācija pret epidēmisko parotītu uzsākta 1983.gadā), kā arī zems imunizācijas līmenis bērniem, kuriem vakcinācija tikusi veikta. Tā 2000. gadā 8 gadu vecumā 2.poti ir saņēmuši tikai 92% no vakcinācijai pakļautajiem bērniem, sasniedzot Pasaules veselības organizācijas rekomendēto līmeni tikai 2001. gadā. Pasaules veselības organizācijas rekomendācijās teikts, ka lai nodrošinātu "kollektīvo imunitāti" un pārtrauktu vīrusa cirkulāciju, ir jāizvakcinē vismaz 95% bērnu.

447. Analizējot saslimstību ar masaliņām jāatzīmē, ka kopš 1993. gada, kad uzsākta bērnu vakcinācija pret masaliņām, bija vērojama tās saslimstības stabila samazināšanās. Taču 2001. gadā par gandrīz 6 reizēm ir palielinājies saslimstības līmenis ar šo infekcijas slimību – no 2.6 gadījumiem 2000. gadā līdz 15.1 saslimšanas gadījumam uz 100000 iedzīvotājiem 2001. gadā.

448. Ja saslimstība ar masaliņām 2000.gadā Latvijā reģistrēta 12 administratīvajās teritorijās, no kurām visaugstākais saslimstības līmenis ir bijis Tukuma (21.9 gadījumi uz 100 000 iedzīvotājiem) un Valkas rajonos (20.3 gadījumi uz 100 000 iedzīvotājiem), tad 2001. gadā saslimstība tika reģistrēta jau 17 Latvijas administratīvajās teritorijās, no kurām augstākā saslimstība tika reģistrēta Rēzeknē (307.0 gadījumi uz 100 000 iedzīvotājiem), Alūksnes rajonā (125.3 gadījumi uz 100 000 iedzīvotājiem) un Rēzeknes rajonā (123.5 gadījumi uz 100 000 iedzīvotājiem). Lai gan visaugstākā saslimstība ar masaliņām parasti tiek reģistrēta bērniem pirmajā dzīves gadā, kad vēl nav sasniegts nepieciešamās vakcinācijas vecums, 2001. gadā visvairāk saslimšanas gadījumi reģistrēti vecuma grupā no 18 līdz 29 gadiem, un nedaudz mazāk vecumā no 7 līdz 14 gadiem.

449. Līdz 2 gadu vecumam bērnu imunizācijas līmenis sasniedzis Pasaules veselības organizācijas ieteikto 95% līmeni. Nepietiekams ir 12 gadus vecu meiteņu imunizācijas līmenis, tam būtu jāpievērš īpaša uzmanība, lai samazinātu iedzimto masaliņu izplatības rādītāju.

Bērnu imunizācija

450. Latvijā epidemioloģiskās drošības jomu regulē 1997. gada 11. decembra Epidemioloģiskās drošības likums, kurš stājās spēkā 1998. gada 13. janvārī, Valsts uzdevums ir nodrošināt, lai vismaz 95% bērnu visās vecuma grupās būtu imunizēti pret vakcīnatkarīgajām infekcijas slimībām. Pateicoties ilgus gadus veiktai bērnu plānveida imunizācijai, salīdzinājumā ar pirmsvakcinācijas periodu, Latvijā vairāk nekā par 99% samazinājusies saslimstība ar vairākām vakcīnregulējamām infekciju slimībām, kā arī tika likvidēts poliomiēlīts. Tomēr saglabājas vairākas problēmas, viena no tām – nav nodrošināta sistemātiska bērnu vakcinācija skolās, kas traucē vakcinācijas kalendāra izpildi. Bez tam, saslimstības mazināšanai ar vakcīnatkarīgajām infekcijas slimībām nepieciešama aktīva ārstniecības personu un epidemiologu sadarbība, lai nodrošinātu pietiekamu iedzīvotāju, tai skaitā bērnu imunizācijas līmeni.

Imunizācijas stāvoklis Latvijā (Sabiedrības veselības aģentūras dati)

Infekcijas slimība	Vecums	Potes	Imunizācijas līmenis					
			1996	1997	1998	1999	2000	2001
Difterija	1g.v.	3.pote	92,8	91,7	93,6	95,3	95,9	97,2
	2g.v.	4.pote	85,7	87,3	87,7	90,6	91,5	92,6
Stingumkrampji	7g.v.	5.pote	89,9	94,7	94,7	90,5	85,7	86,9
	8g.v.	5.pote					92,3	93,9
	14g.v.	6.pote					82,2	85,1
	15g.v.	6.pote	83,9	89,1	94,5	90,9	91,6	93,8
Garais klepus	1g.v.	3.pote	79,8	89,1	90,8	94,1	95,6	96,9
	2g.v.	4.pote	82,3	85,5	85,7	89,3	89,7	92,3
Poliomiēlīts	1g.v.	3.pote	92,8	91,6	94,0	95,2	95,8	97,3

Infekcijas slimība	Vecums	Potes	Imunizācijas līmenis					
			1996	1997	1998	1999	2000	2001
	2g.v.	4.pote	85,9	88,1	88,4	91,1	91,6	92,7
	7g.v.	5.pote	89,5	93,5	91,2	92,4	85,1	87,4
	8g.v.	5.pote					93,0	94,0
	14g.v.	6.pote					84,1	87,4
	15g.v.	6.pote	91,9	94,8	96,4	93,9	93,2	95,5
Masalas	2g.v.	1.pote	95,7	96,6	96,9	97,2	96,9	97,9
	7g.v.	2.pote	-	-	84,2	91,6	86,7	88,5
	8g.v.	2.pote					93,1	94,8
	12g.v.	2.pote	84,0	86,9	95,0	96,4		
Masaliņas	2g.v.	1.pote	94,6	96,0	96,5	95,6	96,6	97,9
	12g.v.*	2.pote	78,2	96,6	88,5	89,0	93,0	95,0
Epidēmiskais parotīts	2g.v.	1.pote	95,6	96,3	96,9	94,2	96,9	97,9
	7g.v.	2.pote	-	-	69,5	88,4	89,8	88,3
	8g.v.	2.pote					92,1	95,0
Tuberkuloze	1g.v.	1.pote	99,7	99,6	99,9	99,8	99,9	99,9
B hepatīts	1g.v.	3.pote	-	-	-	94,2	95,0	96,1

* meitenes

Saslimstība ar tuberkulozi

451. Dažādu sociāli ekonomisko un politisko pārmaiņu dēļ, saslimstība ar tuberkulozi Latvijā sāka pieaugt kopš 1990. gada. Laikā līdz 1998. gadam tā pieauga 2.5 reizes. Nākamajos gados situācija saslimstībā ar tuberkulozi stabilizējās.

452. Tuberkulozes uzliesmojums vairumā gadījumu saistīts ar nabadzību, sliktiem dzīves apstākļiem, ar dzīvesveidu un paradumiem saistītiem riska faktoriem. Apmēram puse no tuberkulozes slimniekiem ir sociāli nelabvēlīgais kontingents jeb t.s. sociāli dezadaptētie (bezpajumtnieki, alkoholiķi, narkomāni, no apcietinājuma atbrīvotie). Patlaban par sociāli dezadaptētiem var uzskatīt arī pensionārus un bezdarbniekus. Pēdējo gadu laikā Latvijā 4,3 reizes palielinājies to saslimušo ar tuberkulozi cilvēku skaits, kas darbības spējas vecumā nestrādā.

453. Tuberkulozes slimnieku sastāvu valstī pēdējo 4 gadu laikā var iedalīt sekojošās grupās:

- 1) saslimuši apcietinājumā 13,6-10,6 % (saslimstība ar tuberkulozi ieslodzījuma vietās pēdējos 2 gados mazinās);
- 2) bezdarbnieki 45 – 37 %;
- 3) ļaunprātīgi alkohola lietotāji 36 – 31 %;

4) ilgstoši nav pārbaudījuši veselību 32 – 34 %;

5) anamnēzē kontakts ar TM+ slimniekiem 22-20 %

454. 2001. gadā saslimstības rādītājs ar visu formu tuberkulozi bija 72.9 uz 100 000 iedzīvotājiem (skatīt tabulu).

Saslimstība ar visu formu tuberkulozi dažādās vecuma grupās uz 100 000 iedzīvotājiem

	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
Kopā	28,7	29,0	33,3	44,1	50,4	59,0	68,4	74,0	68,3	70,5	72,9
t. sk.	34,3	34,5	41,2	55,4	62,9	72,6	83,6	88,6	80,8	81,9	82,9
pieaugušiem											
pusaudžiem	5,7	14,4	6,9	12,0	11,2	15,0	22,7	23,1	23,6	28,1	34,1
bērniem	7,5	6,1	7,8	9,5	12,0	16,9	18,1	26,4	27,9	32,6	38,9

455. Saslimstības pieaugums ar tuberkulozi vērojams gan sieviešu, gan vīriešu vidū. Tomēr biežāk ar tuberkulozi slimo vīrieši (skatīt tabulu). Biežāk ar tuberkulozi slimo darbspējīgā vecumā (18 – 54 gadi). Palielinās bērnu saslimstība ar tuberkulozi. Pirmo reizi deviņdesmitajos gados samazinājies ar tuberkulozi pirmreizēji saslimušo skaits un 1998.gadā tas bija 74 gadījumi uz 100000 iedzīvotājiem, 2001. gadā – 72,9 gadījumi. 2001. gadā ar visām tuberkulozes formām saslimušo bērnu skaits sasniedza 162 gadījumus, salīdzinot ar 129 gadījumiem 1999. gadā. Slimojošie bērni, galvenokārt, ir no sociālās riska grupas, kur tuberkulozes izplatība ir vislielākā.

Saslimstība ar tuberkulozi vīriešu un sieviešu vidū

	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
vīriešiem	42,1	42,3	47,7	65,7	72,2	84,5	103,8	113,6	104,2	108,1	110,2
sievietēm	17,2	18,6	20,8	25,4	31,5	37,0	37,3	39,9	37,3	38,1	41,0

456. Satraukumu rada apstākļi, ka slimnieki joprojām novēloti apmeklē ārstu un daudziem tuberkuloze ir ielaistās stadijās. Par to liecina samērā lielā mirstība no tuberkulozes jau pirmajā gadā, kopš konstatēta saslimšana. Tā 2000.gadā miruši 80 slimnieki (38,5%) (2000. gadā 92 slimnieki (30,5%)). Jāatzīmē, ka katrs otrais plaušu tuberkulozes slimnieks, kas izdala mikrobaktērijas, ir multirezistents pret diviem un vairāk preparātiem, kas ir viens no galvenajiem iemesliem nelabvēlīgam ārstēšanas iznākumam.

457. Kā pozitīvs jāatzīmē fakts, ka pēdējos gados samazinās to slimnieku skaits, kas izvairās no ārstēšanās.

458. Būtiski palielinās tuberkulozes diagnostikai profilaktiski izmeklēto skaits – 1999.gadā tika izmeklēti vidēji 292 no katriem 1000 iedzīvotājiem, 2001.gadā – jau 481.

459. 1994.gadā Latvija par pamatu nacionālai tuberkulozes apkarošanas programmai pieņēma PVO ieteikto tuberkulozes apkarošanas stratēģiju un politiku, kas deva iespēju nodrošināt pasaules standartiem atbilstošu tuberkulozes agrīnas atklāšanas, ārstēšanas un profilakses pasākumus. 1995. gadā Latvijā tika uzsākta DOTS (directly observed short-course therapy) stratēģija, kas nodrošina medikamentu lietošanu stingrā un tiešā medicīnas darbinieka uzraudzībā. 1997. gadā DOTS tika pilnībā ieviesta visā valstī, tai skaitā ieslodzījuma vietās. Epidemioloģiski bīstamu – bacilāru tuberkulozes slimnieku ārstēšana notiek stacionāra apstākļos, pēc abacilēšanas ambulatori. Valstī patreiz ir 1204 pieaugušo un 53 bērnu stacionāra gultas tuberkulozes slimnieku ārstēšanai (1972.gadā ar līdzīgu epidemioloģisko situāciju – 5535 gultas).

460. Pilnveidojot administrācijas sistēmu multirezistentās tuberkulozes slimnieku aprūpē:

- 1) veikta precīza multirezistentu tuberkulozes slimnieku uzskaitē;
- 2) izveidota ārstu konsultatīvā komisija multirezistentu tuberkulozes slimnieku ārstēšanas uzraudzībai;
- 3) notiek visu slimnieku ar multirezistenci uzraudzība, tiek analizēta slimības gaita, noteikts ārstēšanas plāns, medikamenti.

461. Visā valstī ir nodrošināta bezmaksas tuberkulozes diagnostika un tuberkulozes pacientu tieši novērojama ārstēšana, dažādas iespējas ārstēšanas saņemšanai:

1) infekcioziem pacientiem intensīvā ārstēšanas fāze stacionārā, turpinot DOTS ambulatori;

2) pēc īsas (2-3 nedēļas līdz abacilēšanai) hospitalizācijas turpina DOTS ambulatori;

3) pilns ārstēšanas kurss stacionārā tikai nepieciešamības gadījumā.

462. Sociālais dienests sniedz sociālo palīdzību tuberkulozes slimniekiem ambulatorās tieši novērojamās ārstēšanas laikā.

463. Ārstēšanas rezultātu kohorta analīzi veic kopš 1997.gada un ir pieejami salīdzināmi dati:

1) ārstēšanas pārtraukumu īpatsvars pirmreizēji saslimušo vidū ir samazinājies no 10,5% līdz 4,5%;

2) pēdējo 3 gadu laikā izārstēšanas procents pirmreizēji diagnosticētiem pacientiem ir pieaudzis no 70% līdz 77,9%, taču tuberkulozes recidīviem samazinājies no 50,5% līdz 42,2% augstās mirstības un MR-TB dēļ.

Ārsta aprūpes pieejamība grūtniecēm

464. Summārais grūtniecību skaits (apaugļotība) uz 1000 fertīlā vecuma sievietēm jau vairākus gadus saglabājies nemainīgs, bet 2001. gadā tas samazinājies – 79,8 pret 84,5 2000. gadā -, galvenokārt uz abortu skaita samazināšanās rēķina. Dzemdību skaits 2000.gadā salīdzinot ar 1999.gadu palielinājies par 4,5%, bet - 2001. gadā salīdzinot ar 2000. gadu samazinājies par 2,7%. Mākslīgo abortu skaits 2001. gadā salīdzinot ar 2000. gadu ir samazinājies par 9,2% (savukārt 2000. gadā salīdzinot ar 1999. gadu samazināšanās bija 4,4%), kas liecina par kontracepcijas līdzekļu lietošanas pieaugumu. 2001. gadā, jau trešo gadu pēc kārtas, mākslīgo abortu skaits nepārsniedz dzemdību skaitu. Tas ir uz 100 dzīvi dzimušiem 80 – 2001. gadā (85 - 2000.gadā un 93 – 1999.gadā). 2001. gadā salīdzinot ar 2000. gadu pirmās grūtniecības pārtraukšanas gadījumu skaits ir mazāks - 2289 pret 2372 – 2000. gadā.

465. 2000.gadā reģistrētas 692 ārpusdzemdes grūtniecības, t.i. uz 1000 dzīvi dzimušiem – 34,3. Savukārt 2001. gadā ārpusdzemdes grūtniecību skaits samazinājies līdz 615, t.i., uz 1000 dzīvi dzimušiem – 31,3. Kaut arī pēdējos gados ārpusdzemdes grūtniecību īpatsvars samazinās, šis rādītājs joprojām ir augsts un liecina par iegurņa iekaisuma slimību izplatību.

466. Dzemdētāju skaits līdz 14 gadu vecumam 2001. gadā ir palielinājies un ir 0,02% no visām dzemdībām pret 0,005% 2000. gadā, taču tā īpatsvars dzemdību kopskaitā ir neliels un pēdējos gados – svārstīgs (0,02% 1999. gadā un 0,04% 1998. gadā). Turpinās tendence pieaugt to dzemdētāju skaitam, kuras vecākas par 35 gadiem - 2001. gadā – 10,3% no visām dzemdībām (2000. gadā - 9,8% un 1999. gadā – 9,0%).

467. Latvijā pēdējos gados ir veikti pasākumi, lai stimulētu sievieti uzsākt grūtniecības medicīnisko aprūpi līdz 12. grūtniecības nedēļai. 2001. gadā antenatālā aprūpe līdz 12. grūtniecības nedēļai uzsāka 91,3% grūtnieču, kas ir nedaudz vairāk salīdzinājumā ar iepriekšējiem gadiem – 2000. gadā 90,9%, 1999. gadā 89,3% no uzskaitē ņemto grūtnieču skaita, taču pirmreizējās ultrasonogrāfijas – līdz 22. grūtniecības nedēļai – īpatsvars ir samazinājies – 86,4% no visām grūtniecēm 2001. gadā pret 89,5% 2000. gadā. Antenatāli neaprūpēto dzemdētāju īpatsvars ir 3,3% - 2001. gadā, 3,2% - 2000. gadā pret 4,15% - 1999. gadā.

468. Grūtniecības sarežģījumi un ekstraģenitālās patoloģijas kopumā 2001. gadā bija 44,97% no visām aprūpētajām grūtniecēm pret 45,8% 2000. gadā (47,1% - 1999. gadā). To skaitā grūtniecības pārtraukšanās draudi – 17,6% pret 17,5% 2000. gadā (17,7% - 1999. gadā); infekciju un parazitārās slimības – 5,7% pret 7,2% 2000. gadā (6,4% - 1999. gadā); tajā skaitā STS – 5,0% pret 6,1% 2000. gadā (5,2% - 1999. gadā). Kaut arī infekciju un parazitāro slimību īpatsvars 2001. gadā ir samazinājies, tomēr saslimstība ar sifilisu (0,9% no visām grūtniecēm) un gonoreju (0,19% no visām grūtniecēm) saglabājas iepriekšējā gada līmenī.

469. Summārais dzimstības koeficients (vidējais bērnu skaits, kuri, saglabājoties attiecīgā gada dzimstības līmenim, varētu piedzimt sievietei viņas dzīves laikā) 1999. – 2000. gadā nedaudz pieauga (1,18 – 1999. gadā un 1,24 – 2000. gadā pret 1,11 – 1998. gadā), bet 2001. gadā tas samazinājās līdz 1,21, kas nozīmē, ka 2001. gadā piedzima par 584 bērniem mazāk nekā 2000. gadā. 1999. gadā mātes mirstības rādītājs samazinājās – 41,5 uz 10000 dzīvi dzimušiem pret 43,2 1998.gadā. Savukārt 24,8 mātes mirstības gadījumi uz 10000 dzīvi dzimušiem 2000.gadā liecina par situācijas uzlabojumu. Kaut arī 2001. gadā tāpat kā 2000. gadā mirušas 5 sievietes saistībā ar grūtniecību vai pēcdzemdību sarežģījumiem, mātes mirstības rādītājs 2001. gadā ir palielinājies uz 25,4 uz 10000 dzīvi dzimušiem, jo samazinājusies dzimstība.

470. Nav statistikas datu, kas liecinātu par medicīnisko pakalpojumu pieejamības atšķirībām sievietēm ar dažādu dzīves līmeni un laukos/pilsētās. 1999.-2000.gadā atsevišķu pētījumu dati liecina, ka lauku sievietes ir vairāk atteikušās no medicīniskiem pakalpojumiem sakarā ar naudas trūkumu pacientu iemaksām vai bažām par galīgām ārstēšanās izmaksām, nekā pilsētās dzīvojošās.

Saslimstība ar onkoloģiskām slimībām

471. Latvijā joprojām saglabājas augsta saslimstība ar ļaundabīgiem audzējiem, bet salīdzinoši maz no diagnosticētajiem gadījumiem tiek atklāti profilaktiskajās apskatēs (skatīt tabulu). Kopumā onkoloģijas rādītāji liecina, ka ārstnieciskā procesa kvalitāte nenodrošina savlaicīgu slimības diagnosticēšanu. Lai gan kopš 1998. gada ir vērojama saslimstības ar ļaundabīgiem audzējiem samazināšanās – 2001. gadā reģistrēti 8567 slimnieki ar pirmo reizi dzīvē uzstādītu diagnozi pret 8685 gadījumiem 2000. gadā – tomēr 10 gadu laikā saslimstība ir pieaugusi par 9,6% (skatīt tabulu). 2001. gadā rādītāju pieaugums ir saistīts ar iedzīvotāju skaita samazināšanos pēc tautas skaitīšanas.

472. Izvērtējot ļaundabīgo audzēju saslimstības struktūru, jāatzīmē, ka pēdējo gadu laikā tajā nav vērojamas būtiskas izmaiņas. Visvairāk ir saslimšanu ar plaušu vēzi, tad seko saslimšanas ar krūts vēzi, ādas vēzi, kuņģa vēzi un prostatas vēzi.

Onkoloģijas galvenie rādītāji

(Veselības statistikas un medicīnas tehnoloģiju aģentūras dati)

	1996	1997	1998	1999	2000	2001
Saslimstība ar ļaundabīgiem audzējiem uz 100 000 iedzīvotājiem	334,5	342,2	372,2	368,9	358,3	362,1
Mirstība no ļaundabīgiem audzējiem uz 100 000 iedzīvotājiem	213,8	210,5	209,7	215,5	213,1	246,4
Piecu gadu dzīvildze (%)	56,9	57,6	56,6	56,5	56,9	57,9
Letalitāte pirmajā gadā kopš izvirzīta onkoloģiska diagnoze (attiecīgā gada 1. janvārī)	40,1	34,8	37,1	37,1	36,2	36,5
IV stadijas onkoloģisko slimnieku īpatsvars onkoloģisko slimnieku vidū (%)	26,9	26,2	25,3	24,2	24,4	26,0
Onkopatoloģiskās atrades profilaktisko apskašu laikā (%)	3,1	1,9	2,0	1,5	1,5	1,2

473. Latvija ir veikusi virkni pasākumu onkoloģiskās saslimšanas samazināšanai. Tiek ieviestas jaunas diagnostiskās metodes, piemēram, 1997.gadā Latvijā pirmo reizi uzsākts mammogrāfijas skrīnings. Latvijas Onkoloģijas centra staru diagnostikas nodaļā ar mammogrāfijas skrīninga metodi izmeklētas sievietes, vecākas par 40 gadiem:

Gads	1997	1998	1999	2000	2001
Izmeklēto sieviešu skaits	2408	7747	5439	4384	5969

474. Savukārt 1998. gadā uzsākts prostatas specifiskā antigēna (PSA) skrīnings.

Gads	1998	1999	2000	2001
Izmeklēto vīriešu skaits	5177	6544	2411	2469
Atrasta patoloģija % gadījumu	27%	23,3%	30,5%	nav datu

475. 2001.gadā pēc Pierīgas un Viduslatvijas slimokasu uzaicinājuma Latvijas Onkoloģijas centra ārsti ir uzstājušies ar lekcijām par krūts labdabīgiem un ļaundabīgiem audzējiem, onkoginekoloģiskām saslimšanām, galvas un kakla slimībām, riska saslimšanām, onkoloģiskās palīdzības stāvokli ģimenes ārstiem un rajonu slimnīcu ārstiem. Atsevišķu rajonu onkologi aktīvi piedalās rajona iedzīvotāju izglītošanā onkoloģijā – uzstājas televīzijas un radio pārraidēs, publicē rakstus vietējā presē.

476. Tāpat turpinās medicīnas darbinieku izglītošana specialitātē: piemēram, norisinās semināri un kongresi ārstiem; semināri ārstniecības personālam ar vidējo medicīnisko izglītību.

477. Jāpiezīmē, ka Starptautiskā Atomenerģijas aģentūra (SAEA) ir izvirzījusi Latvijas Onkoloģijas centru par kandidātu Eiropas nozīmes reģionālajam kompetences centram radioterapijā (Latvijas Onkoloģijas centrs pašreiz ir vienīgā ārstniecības iestāde Latvijā un Baltijas valstīs ar šādām iespējām).

Iedzīvotāju paredzamais mūža ilgums

478. Tabulā sniegta informācija par jaundzimušo paredzamo mūža ilgumu (Centrālās statistikas pārvaldes dati).

Gads	Latvijā	Pilsētās	Laukos
------	---------	----------	--------

	Kopā	Vīrieši	Sievietes	Kopā	Vīrieši	Sievietes	Kopā	Vīrieši	Sievietes
1991	69.45	63.85	74.75	70.06	65.05	75.12	67.99	62.12	73.12
1992	68.74	63.25	74.83	69.46	63.87	74.95	67.97	60.95	74.17
1993	67.24	61.61	73.84	68.35	60.23	74.17	65.96	59.82	73.20
1994	66.38	60.72	72.87	66.17	60.15	73.35	65.03	59.51	72.87
1995	66.72	60.76	73.10	67.21	60.99	73.82	65.85	59.57	72.74
1996	69.29	63.94	75.62	70.26	64.25	75.97	67.73	61.42	74.93
1997	69.99	64.21	75.88	70.64	65.21	76.05	68.67	62.85	75.36
1998	69.90	64.08	75.54	70.75	65.17	75.88	68.06	62.16	74.87
1999	70.41	64.89	76.20	71.01	65.70	76.24	69.13	63.67	75.93
2000	70.74	64.93	75.98	71.53	65.99	76.64	69.17	63.46	75.76
2001	70,71	65,18	76,62	71,01	65,60	77,89	69,97	64,24	75,85

479. Paredzamais mūža ilgums 60 gadus veciem iedzīvotājiem Latvijā (Centrālās statistikas pārvaldes dati):

	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
Vīrieši	14.75	14.83	14.49	18.24	14.19	14.83	14.17	14.30	14.12	14.82	15.4
Sievietes	20.00	20.57	20.11	19.71	19.33	21.22	21.27	20.92	21.49	21.30	21.5

Medicīniskās izglītības pieejamība

480. Latvijā medicīniska rakstura izglītību var iegūt šādās izglītības iestādēs:

- 1) Latvijas Universitāte;
- 2) Latvijas Medicīnas akadēmija;
- 3) Daugavpils Universitāte;
- 4) Rīgas 1. medicīnas skola;
- 5) Paula Stradiņa Rīgas 2. medicīnas skola;
- 6) Sarkanā Krusta Rīgas medicīnas skola;
- 7) Rīgas 5. medicīnas skola;
- 8) Liepājas medicīnas skola;
- 9) Daugavpils medicīnas skola;
- 10) Rīgas kosmētikas skola;
- 11) Medicīnas profesionālās izglītības centrs.

481. Tabulā sniegta informācija par dažādās medicīniskās izglītības iestādēs uzņemto personu un izglītību ieguvušo personu skaitu.

		Rīgas 1.medicīnas skola	Rīgas 2.medicīnas skola	Sarkanā Krusta medicīnas skola	Rīgas 5.medicīnas skola	Liepājas medicīnas skola	Daugavpils medicīnas skola	Vidēji valstī
1994./95.	uzņemtas	54	52	81	124	50	24	
1997.	beigušas	25	53	24	56	34	12	
	praktizē	9	27	11	34	10	4	
	Beigušo/uzņemto audzēkņu proporcija	46,3%	101,9%	29,6%	45,2%	68,0%	50,0%	56,8%
	Praktizējošo/uzņemto māsu proporcija	16,7%	51,9%	13,6%	27,4%	20,0%	16,7%	24,4%
	Praktizējošo māsu proporcija no beigušo māsu skaita	36,0%	50,9%	45,8%	60,7%	29,4%	33,3%	42,7%
1995./96.	uzņemtas	45	54	85	97	50	18	
1998.	beigušas	24	36	38	78	24	13	
	praktizē	14	15	19	34	10	5	
	Beigušo/uzņemto audzēkņu proporcija	53,3%	66,7%	44,7%	80,4%	48,0%	72,2%	60,9%
	Praktizējošo māsu proporcija no beigušo māsu skaita	31,1%	27,8%	22,4%	35,1%	20,0%	27,8%	27,3%
	Praktizējošo/uzņemto māsu proporcija	58,3%	41,7%	50,0%	43,6%	41,7%	38,5%	45,6%
1996./97.	uzņemtas	–	76	148	161	52	28	
1999.	beigušas	–	22	65	77	19	16	
	praktizē	–	3	33	26	8	6	
	Beigušo/uzņemto audzēkņu proporcija	–	28,9%	43,9%	47,8%	36,5%	57,1%	42,9%
	Praktizējošo māsu proporcija no beigušo māsu skaita	–	3,9%	22,3%	16,1%	15,4%	21,4%	15,8%
	Praktizējošo/uzņemto māsu proporcija	–	13,6%	50,8%	33,8%	42,1%	37,5%	35,6%

1997./98.	uzņemtas	–	63	150	125	51	31	
2000.	beigušas	–	28	44	52	20	20	
	praktizē	–	10	12	31	1	3	
Beigušo/uzņemto		–	44,4%	29,3%	41,6%	39,2%	64,5%	43,8%
audzēkņu proporcija								
Praktizējošo māsu		–	15,9%	8,0%	24,8%	2,0%	9,7%	12,1%
proporcija no beigušo māsu skaita								
Praktizējošo/uzņemto		–	35,7%	27,3%	59,6%	5,0%	15,0%	28,5%
māsu proporcija								
1998./99.	uzņemtas	–	55	109	136	67	31	
2001.	beigušas	–	19	33	55	36	19	
Beigušo/uzņemto		–	34,5%	30,3%	40,4%	53,7%	61,3%	44,0%
audzēkņu proporcija								

482. Akadēmiskās informācijas centra – Latvijas Nacionālā observatorija 1999.gadā veiktā pētījuma projekts "Latvijas profesionālās izglītības sistēmas atbilstība jaunajiem ekonomiskiem apstākļiem analīze" parādīja, ka medicīnu profesija ieņem 5 - 9 vietu popularitātes ziņā vidējās izglītības iestāžu absolventu vidū.

483. Augstākās izglītības padomes noteiktajā valsts budžeta finansēto studentu skaitā 2001./2002.mācību gadā izglītības tematiskajā grupā "Veselība, veselības un sociālā aprūpe" bija paredzētas 405 studējošo budžeta vietas, kas sastāda 5,6% no kopējā par valsts budžeta līdzekļiem studējošo skaita (7182).

Veselības aprūpes pieejamība

484. 1996. gadā tika uzsākta primārās un sekundārās veselības aprūpes pakalpojumu sniedzēju sistēmas pārstrukturizācija ar mērķi uzlabot sabiedrības veselību, nodrošināt iedzīvotājiem pieejamus un izmaksu efektīvus veselības aprūpes pakalpojumus pēc iespējas tuvāk dzīves vietai. Primārā veselības aprūpe Latvijā ir balstīta uz ģimenes ārsta institūtu. 1997.gadā tika uzsākta iedzīvotāju reģistrācija pie ģimenes ārstiem. Ģimenes ārsti atšķirībā no ierastajiem terapeitiem un pediatriem, veic visu ģimenes locekļu veselības aprūpi, veselības profilaksi, sīkos ķirurģiskos pakalpojumus, konsultē ģimenes plānošanas jautājumos un novēro normāli noritošu grūtniecību. Ģimenes ārsta galvenais uzdevums ir panākt, lai cilvēki neslimotu, novērtēt viņu veselības stāvokli un ieteikt veselības profilakses pasākumus. Saslimšanas gadījumā ārsta pienākums ir rūpēties, lai pacients saņemtu pēc iespējas efektīvāku medicīnisko palīdzību un pēcslimības rehabilitāciju. Ģimenes ārsts, nepieciešamības gadījumā, nozīmē pacientu tālākai medicīniskai izmeklēšanai vai pie ārstiem – speciālistiem. Šobrīd pie ģimenes ārstiem ir reģistrējušies 88,65% Latvijas iedzīvotāju. Lai uzlabotu iedzīvotājiem veselības aprūpes pakalpojumu pieejamību, vienlaikus ar primārās veselības aprūpes sistēmas reformu, norit darbs pie sekundārās veselības aprūpes sistēmas pilnveidošanas, optimizējot pakalpojumu sniedzēju struktūru un īpašu uzmanību pievēršot savstarpējās koordinācijas uzlabošanai starp primāro un sekundāro veselības aprūpi, nodrošinot pēctecību pakalpojumu sniegšanā. Neatliekamās medicīniskās palīdzības sistēmas attīstība veselības reformas ietvaros arī ir viens no pakalpojumu pieejamības uzlabošanas faktoriem.

Ģimenes ārstu skaits

(Veselības statistikas un medicīnas tehnoloģiju aģentūras dati)

	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
Ģimenes ārstu skaits	45	68	141	302	391	488	801	966	970
uz 10 000 iedzīvotājiem	0.2	0.3	0.6	1.2	1.6	2.0	3.3	4.1	4.1

485. Primārās aprūpes ārstu skaits (internisti, ģimenes ārsti, pediatri) kopš 1996. gada ir stabilizējies (apmēram 24% no kopējā ārstu skaita). Tas liecina par primārās veselības aprūpes nostiprināšanos. Joprojām norit primārās aprūpes ārstu pārkvalificēšanās par ģimenes ārstiem. Ja 1999. gadā ģimenes ārstu īpatsvars bija 42%, tad 2000.gada beigās jau 49%, bet 2001. gada beigās jau 51, 6% no visiem primārās aprūpes ārstiem bija tieši ģimenes ārsti.

Ambulatorās palīdzības darba apjoms

(Veselības statistikas un medicīnas tehnoloģiju aģentūras dati)

	1997	1998	1999	2000	2001
Ārstu apmeklējumu skaits (miljonos)*	11.0	11.3	11.8	11.4	11.3
uz 1 iedzīvotāju	4.5	4.6	4.8	4.8	4.8
Apmeklējumu skaits feldšeru – vecmāšu un feldšeru veselības punktos (tūkstošos)	920.2	823.4	610.2	748.6	552.5
uz 1 iedzīvotāju	0.4	0.3	0.25	0.3	0.23
Neatliekamās medicīniskās palīdzības staciju, nodaļu, slimnīcu apkalpoto personu skaits (tūkstošos)	545.0	542.3	514.3	505.8	505.7
uz 1 iedzīvotāju	0.2	0.2	0.2	0.2	0.2
Neatliekamās medicīniskās palīdzības ambulatori apkalpoto personu skaits (tūkstošos)	39.2	41.9	38.4	35.7	28.4
uz 1 iedzīvotāju	0.02	0.02	0.02	0.02	0.012
Ambulatori veikto operāciju skaits	131980	113238	111069	111285	115557
Ambulatori operēto slimnieku skaits	107060	104122	100102	103854	108202

* neieskaitot apmeklējumus pie zobārsta

486. Daudz feldšeru – vecmāšu punktu tiek reorganizēti par doktorātiem, to skaits salīdzinājumā ar 1999.gadu 2001. gadā ir samazinājies par 69, sasniedzot kopējo skaitu 303.. Veselības aprūpes tīkla izvietojums joprojām nav adekvāts, jo atsevišķos rajonos un pagastos, sakarā ar ārstu un ārstniecības personu ar vidējo medicīnisko izglītību trūkumu, medicīniskie pakalpojumi iedzīvotājiem nav pieejami. Savukārt tas nozīmē, ka pieaug personu skaits ar ielaistām hroniskām slimībām, kuru ārstēšanas izmaksas pieaug proporcionāli slimības ielaistības pakāpei.

487. Ambulatoro operāciju skaits turpina pieaugt. Ja 1999. gadā tika veiktas 111069 ambulatorās operācijas, tad 2000. gadā to skaits ir 111285, kas ir par 0,2% vairāk. Savukārt salīdzinot 2001. gadā ambulatoro operāciju skaits ir pieaudzis līdz 108202. Salīdzinot ar 1999. gadu, 2000. gadā ir pieaudzis ambulatoro redzes orgānu, kaulu - muskuļu sistēmas, asinsvadu, ausu, kakla un deguna un vēdera dobuma operāciju skaits, bet samazinājies abortu un sievietu dzimumorgānu operāciju skaits. Savukārt 2001. gadā ir pieaudzis redzes orgānu, asinsvadu, vēderā dobuma orgānu un ādas un zemādas audu (veido lielāko ambulatoro operāciju īpatsvaru) operācijas. Tāpat kā pagājušajā gadā samazinājies ir abortu un sievietu dzimumorgānu operāciju skaits, kā arī ausu, kakla un deguna, kaulu – muskuļu sistēmas un krūts dziedzera operācijas.

488. 2000. gadā dienas stacionāros bija ārstējušies 23368 slimnieki, no kuriem 4142 jeb 17,7% bija narkoloģiskie slimnieki. 2001. gadā dienas stacionāros bija ārstējušies 28172 slimnieki, no kuriem 3833 jeb 13,6% bija narkoloģiskie slimnieki. Salīdzinājumā ar 1999. gadu 2000. gadā ir vērojama specializēto (narkoloģijas un psihiatrijas) dienas stacionāru darbības sašaurināšanās. Samazinājies dienas stacionāros ārstēto narkoloģiskā un psihiatriskā profila slimnieku skaits, atbilstoši palielinājies slimnieku īpatsvars vispārēja profila dienas stacionāros, slimnīcās un ambulatorās aprūpes iestādēs. Līdzīga tendence ir vērojama arī 2001. gadā, ar atšķirību, ka ir pieaudzis psihiatriskā profila dienas stacionāros ārstēto slimnieku skaits.

489. Kā visā veselības aprūpes sistēmā kopumā, tā arī primārajā veselības aprūpē ir nepietiekams ārstniecības personu ar vidējo medicīnisko izglītību skaits, un tam joprojām ir tendence samazināties. Ja 1999. gadā to skaits bija 15344, tad 2000. gadā ārstniecības personu ar vidējo medicīnisko izglītību bija jau 14934, kas ir par 2,7% mazāk, un 2001. gadā šo personu skaits ir samazinājies līdz 14663.

2000. gadā par 93 jeb par 0,9% samazinājies ir arī medicīnas māsu skaits. 2001. gadā salīdzinot ar 2000. gadu par 247 (2,5%) ir samazinājies medicīnas māsu skaits. 2000. gadā no visām medicīnas māsām 25,1% jeb 2487 bija ambulatorās medicīnas māsas, no kurām tikai 1597 bija sertificētas. 2001. gadā no visām medicīnas māsām 26,9% jeb 2607 bija ambulatorās medicīnas māsas, no kurām tikai 1627 bija sertificētas (skatīt tabulu, Veselības statistikas un medicīnas tehnoloģiju aģentūras dati).

	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
Ārstniecības personu ar vidējo medicīnisko izglītību skaits uz 1 ārstu	2.2	2.2	2.4	2.2	2.2	2.1	2.0	2.0	1.9	1.8	1.9
Iedzīvotāju skaits uz 1 ārstu	219	248	276	296	304	290	300	306	301	298	303
Iedzīvotāju skaits uz 1 ārstniecības personu ar vidējo medicīnisko izglītību	97	112	118	132	135	140	147	156	159	159	161

Latvijas veselības aprūpes resursi

490. Veselības aprūpes pakalpojumus iedzīvotāji Latvijā 2001.gadā varēja saņemt 140 slimnīcās, 2083 ambulatorās palīdzības iestādēs un 303 feldšeru – vecmāšu un feldšeru punktos.

491. Atbilstoši primārās veselības aprūpes politikai, samazinās feldšeru – vecmāšu punktu skaits, vienlaicīgi palielinoties pastāvīgo doktorātu (ambulanču) skaitam. Uz doktorātu rēķina ir palielinājies arī kopējais ambulatorās aprūpes iestāžu skaits. 2001. gadā salīdzinot ar 2000. gadu ārstu prakšu skaits ir pieaudzis par 548.

492. Ārstu skaits 2001. gadā, salīdzinot ar 2000. gadu, ir samazinājies par 390. Primārās aprūpes ārstu skaits (internisti, ģimenes ārsti, pediatri) pēdējos gados būtiski nemainās. 2001. gadā tie sastādīja 20% no kopējā ārstu skaita.

493. Vidējo medicīnisko izglītību ieguvušo ārstniecības personu skaits turpina samazināties kopš 1997. gada. Tendence palielināties ir tikai divām vidējo medicīnisko izglītību ieguvušo ārstniecības personu grupām – zobārstniecības māsām un zobu higiēnistiem.

494. Medicīnas māsu profesija Latvijā, tāpat kā citās Eiropas valstīs, ir skaitliski lielākās ārstniecības personu profesija, kas nodrošina iedzīvotāju veselības aprūpi visos tās līmeņos: 2000.gadā māsas ir 38,1% no visām veselības aprūpes sistēmā strādājošajām ārstniecības personām.

Pakta 13.pants

495. Ikvienam tiesības bez diskriminācijas iegūt izglītību Latvijā ir garantētas konstitucionālā līmenī. Satversmē ir noteikts, ka ikvienam ir tiesības uz izglītību un valsts nodrošina tiesības ikvienam bez maksas iegūt pamata un vidējo izglītību. Atbilstoši Satversmei pamata izglītība ir obligāta.

496. 1998. gada 29. oktobra Latvijas Izglītības likumā, kurš stājās spēkā 1999. gada 1. jūlijā, ir noteikts, ka katram Latvijas pilsonim un personai, kurai ir tiesības uz Latvijas Republikas izdoto nepilsoņu pasi vai kurai ir izsniegta pastāvīgās uzturēšanās atļauja, kā arī Eiropas Savienības valstu pilsoņiem, kam izsniegta termiņuzturēšanās atļauja un viņu bērniem ir vienlīdzīgas tiesības iegūt izglītību neatkarīgi no mantiskā un sociālā stāvokļa, rases, tautības, dzimuma, reliģiskās un politiskās pārliecības, veselības stāvokļa, nodarbošanās un dzīves vietas. Savukārt likuma 17.pants noteic, ka katrai pašvaldībai ir pienākums savā administratīvajā teritorijā dzīvojošajiem bērniem nodrošināt iespēju iegūt pirmsskolas izglītību un pamatizglītību bērna dzīvesvietai tuvākajā mācību iestādē, nodrošināt jauniešiem iespēju iegūt vidējo izglītību, kā arī nodrošināt iespēju īstenot interešu izglītību un atbalstīt ārpusstundu pasākumus, kā arī bērnu nometnes

497. Izglītības likuma mērķis "ir nodrošināt katram Latvijas iedzīvotājam iespēju attīstīt savu garīgo un fizisko potenciālu, lai veidotos par patstāvīgu un attīstītu personību, demokrātiskas Latvijas valsts un sabiedrības locekli."

Izglītības sistēmas reforma

498. Kopš 19.gadsimta beigām Latvijā ir bijis augsts izglītības līmenis, un iedzīvotāji izglītību allaž ir uzskatījuši par vienu no vissvarīgākajiem sociālā progresā rādītājiem. Pirms padomju okupācijas Latvija augstskolu beigušo iedzīvotāju skaita ziņā bija starp pirmajām valstīm Eiropā.

499. Līdz valstiskās neatkarības atjaunošanai Latvijas izglītības sistēma bija daļa no PSRS vienotās izglītības sistēmas. Pateicoties kvalitatīvai mācību metodikai, Latvijā bija augsts zināšanu līmenis, it sevišķi eksaktajos priekšmetos – matemātikā, ķīmijā, fizikā. Taču tādi priekšmeti kā vēsture, sabiedriskās zinības un arī svešvalodas bija politizēti. Augstskolās obligāti kursi bija PSKP vēsture, marksistiski ļeņinskā filozofija, politekonomija un zinātniskais komunisms. Arī mācību metodes pārsvarā bija unificētas un dogmatiskas: visās skolās bija jāstrādā pēc vienādas priekšmeta programmas, katrā priekšmetā bija viena oficiāli apstiprināta mācību grāmata. Savukārt augstskolu izglītības programmas tika apstiprinātas Maskavā.

500. Pārmaiņas izglītībā Latvijā sākās jau 80.gadu beigās, kad no skolu un augstskolu mācību plāniem tika izslēgta padomju militārā mācība.

501. 1991.gada jūnijā pieņemtais Izglītības likums radīja priekšnosacījumus tālākajai izglītības sistēmas reformu gaitai. Likums paredzēja visiem Latvijas iedzīvotājiem vienādas tiesības iegūt izglītību, skolu brīvību mācību procesa organizēšanā, augstskolu autonomiju. Šis likums ar labojumiem un grozījumiem bija spēkā līdz 1999.gada 1.jūnijam, kad stājās spēkā jaunais izglītības likums.

502. Veicot reformas Latvijas izglītības sistēmā, īpaša uzmanība tiek veltīta izglītības sistēmas strukturālai sakārtošanai, tās saskaņošanai ar pasaules izglītības attīstības tendencēm un Latvijai saistošiem starptautiskiem nolīgumiem, izglītības kvalitātes paaugstināšanai, kas nodrošinātu konkurētspējas palielināšanos.

Izglītības sistēmas juridiskā bāze

503. Saeima pieņem likumus izglītības jomā un apstiprina valsts budžetu izglītībai. Ministru kabinets pieņem ar izglītību saistītos normatīvos aktus – Ministru kabineta noteikumus. Pamatojoties uz Izglītības likumā noteikto pilnvarojumu, Izglītības un zinātnes ministrija izstrādā normatīvos aktus un to grozījumus izglītības jomā.

504. 1991.gadā Latvijā pieņēma Izglītības likumu. 1995.gada Latvijas izglītības koncepcija noteica stratēģiju turpmākām pārmaiņām izglītības jomā. 1998.gada 29. oktobrī tika pieņemts jauns Izglītības likums, kas regulē izglītības sistēmu kopumā, kā arī nosaka izglītības veidus, līmeņus un iestādes.

505. Augstskolu likums tika pieņemts 1995.gadā. Augstākās izglītības mācību iestādēm ir diezgan liela autonomija gan pārvaldē, gan finansēšanā, valsts finansējums tiek piešķirts no valsts budžeta.

506. 1999.gada 10. jūnijā Saeima pieņēma Vispārējās izglītības likumu un Profesionālās izglītības likumu. Vispārējās izglītības likuma mērķis ir reglamentēt valsts, pašvaldību izglītības iestāžu un citu vispārējās izglītības īstenošanas procesā iesaistīto personu darbību, noteikt to tiesības un pienākumus. Profesionālās izglītības likums regulē profesionālo pamatizglītību, profesionālo vidējo un pirmā līmeņa profesionālo augstāko izglītību, kā arī attiecīgās profesionālās kvalifikācijas piešķiršanu. Augstskolu likums un citi normatīvie akti regulē otrā līmeņa augstāko profesionālo izglītību un attiecīgās kvalifikācijas piešķiršanu.

Izglītības politika, pārvalde un kontrole

507. Saskaņā ar 1998. gada 29. oktobra Izglītības likumu, Izglītības un zinātnes ministrija īsteno vienotu valsts politiku un attīstības stratēģiju izglītībā.

508. Valsts līmenī Ministru kabinets nosaka finansu resursu sadalījumu visām izglītības iestādēm, kā arī minimālās darba algas un darba algu noteikumus šo iestāžu darbiniekiem. Ministru kabinets apstiprina izglītības iestāžu licencēšanas un akreditēšanas dokumentu paraugus un to ieguves procedūru, kā arī izdodamo sertifikātu paraugus, pieņem lēmumus, kas saistīti ar augstākās izglītības iestāžu, pētījumu centru un citu valsts pakļautības iestāžu reorganizāciju un slēgšanu. Izglītības un zinātnes ministrija izsniedz licences un akreditācijas rakstus, kas nepieciešami, lai atvērtu izglītības iestādi vai mainītu tās statusu. Ministrija izstrādā arī izglītības standartus, kā arī skolotāju izglītības saturu un procedūru un slēdz starptautiskos sadarbības līgumus izglītības jomā.

509. Arī citas ministrijas un departamenti, piemēram Zemkopības ministrija, Labklājības ministrija, Kultūras ministrija var izveidot izglītības iestādes. Saskaņā ar noteikumiem tās izstrādā un apstiprina izglītības saturu, kā arī pārvalda un finansē šīs izglītības iestādes. Sadarbībā ar Izglītības un zinātnes ministriju tās organizē iestāžu licencēšanu un izglītības programmu akreditācijas iestādēs, kas ir to pakļautībā.

510. Pašvaldību līmenī pilsētu un rajonu pašvaldības dibina pirmskolas un vispārējās izglītības iestādes – pamatskolas un vidusskolas (izņemot privātās un valsts skolas) un ir par tām atbildīgas. Atbildīgajām pārvaldes iestādēm jānodrošina, lai viņu pakļautībā tiktu vadīts un uzturēts Izglītības un zinātnes ministrijas noteiktais minimālais skolu skaits. Pašvaldības reģistrē bērnus, kas sasnieguši obligāto skolas vecumu, pirms viņi dodas uz izglītības iestādēm. Pašvaldības ir atbildīgas par visām internātskolām un speciālajām skolām, bērnu namiem un ārpuskolas nodarbību centriem, kas nav valsts vai privātā iestādes. Tādējādi šo iestāžu izveide, reorganizācija un slēgšana sadarbībā ar Izglītības un zinātnes ministriju (vai citu ministriju), kā arī likumu ievērošana šajās iestādēs un to uzturēšana ir pašvaldību ziņā. Pašvaldības piedāvā pakalpojumus arī viena otrai, lai uzlabotu sadarbību skolu tīklā. Izglītības un zinātnes ministrija apstiprina pašvaldību ieceltos vai no amata atbrīvotos skolu direktorus, kā arī nodrošina organizatorisku atbalstu ar metodisko literatūru, kā arī citādi.

511. Izglītības iestādes vada to vadītājs (direktors, rektors utt.) un administratīvais personāls saskaņā ar normatīvajiem aktiem izglītības jomā. Iestādes ir relatīvi neatkarīgas organizatoriskajā darbā, iekšējo noteikumu izstrādē, pedagogu pieņemšanā darbā un savu resursu izmantošanā.

512. Izglītības iestādes dibinātājs var būt valsts, pašvaldība vai jebkura cita juridiska vai fiziska persona. Dibinātājs piešķir iestādes vadībai finansu resursus, iekļaujot tajos pedagogu darba algas saskaņā ar Ministru kabineta noteikumiem. Saskaņā ar iestādes noteikumiem tiek izveidotas padomes, kas palīdz mācību procesa un arī finansu resursu pārvaldē.

513. Augstākās izglītības iestādes rektors tiek ievēlēts saskaņā ar tās statūtiem, taču iecelšanu amatā vispirms ir jāapstiprina Saeimai un pēc tam Ministru kabinetam.

514. Privāto izglītības iestāžu vadītājus ieceļ un atbrīvo no amata to dibinātāji (juridiskas vai fiziskas personas) saskaņā ar iestādes statūtiem vai nolikumu.

515. Valsts kontrolē izglītības sistēmas kvalitāti divējādi: ar izglītības iestāžu licencēšanu un izglītības programmu akreditāciju, un ar mācību procesa rezultātu novērtēšanu.

Pašreizējā izglītības sistēma

516. Spēkā esošais Izglītības likums nosaka šādas izglītības pakāpes: pirmsskolas izglītība; pamatizglītība; vidējā izglītība; augstākā izglītība. Izglītojamam ir tiesības iegūt izglītību katrā nākamajā pakāpē, secīgi pārejot no vienas izglītības pakāpes uz otru.

517. Latvijā ir noteikti trīs izglītības veidi – vispārējā, profesionālā un akadēmiskā izglītība. Izglītības ieguvei ir iespējams izvēlēties vairākas formas – klātieni, neklātieni (neklātienes formas veids ir arī tālmācība), pašizglītību un izglītību ģimenē.

518. Universitātēm (augstskolām) ir piešķirta ievērojama autonomija no valsts attiecībā uz standartu un kvalitātes nodrošināšanas sistēmas izveidošanu un ieviešanu, nodarbinātības politiku un finansu darbību. Augstākās izglītības attīstības padome kalpo kā augstākās izglītības koordinēšanas un kvalitātes nodrošināšanas institūcija. Tai galvenokārt ir padomdevēja tiesības.

519. Tabulā sniegta statistiska informācija par Latvijas izglītības iestādēm.

Vispārējā izglītība – pirmsskolas izglītības iestādes

(Centrālās statistikas pārvaldes informācija)

	2001.gads	2000.gads	1999.gads
Pirmsskolas izglītības iestādes – skaits	552	561	573
no tām valsts un pašvaldību pirmsskolas iestādes	540	549	561
privātās pirmsskolas iestādes	12	12	12
Kopējais bērnu skaits pirmsskolas iestādēs un grupās	61451	61759	65097
no tiem valsts un pašvaldību pirmsskolas iestādēs	60578	60901	64461
privātās pirmsskolas iestādes	873	858	636
Pirmsskolas iestāžu bērnu skaita sadalījums % pēc apmācības valodas			
grupās ar latviešu apmācības valodu	72,5	72,5	72,4
grupās ar krievu apmācības valodu	22,7	22,8	23,4
grupās ar poļu un citu apmācības valodu	0,3	0,2	0,2
grupās ar jauktu latviešu/krievu apmācības valodu	4,5	4,5	4,0
Pirmsskolas iestāžu pedagoģiskais personāls	8157	8245	8460

Vispārējā izglītība – pamatizglītības iestādes, vispārējās vidējās izglītības iestādes, speciālās izglītības iestādes

(Izglītības un zinātnes ministrijas informācija)

	2001./2002. mācību gads	2000./2001. mācību gads	1999/2000. mācību gads
Vispārējās izglītības iestādes	1066	1074	1095
no tām vispārizglītojošās dienas skolas	965	973	1001
vispārizglītojošās vakara (maiņu) skolas	37	37	38
speciālās skolas	64	64	56
Izglītojamo skaits vispārējās izglītības iestādēs	351989	359818	361432
no tiem vispārizglītojošajās dienas skolās	326772	334572	338577
vispārizglītojošajās vakara (maiņu) skolās	15048	14996	14380
speciālajās skolās un klasēs	10169	10250	8475
Izglītojamo sadalījums pa izglītības līmeņiem:			
pamata izglītības pakāpes 1.posmā : 1.-4.kl. grupā	113923	125634	134919
5.-6.kl. grupā	70236	71781	73075
pamata izglītības pakāpes 2.posmā: 7.-9.kl.grupā	106596	99172	91027
vidējās izglītības pakāpē : 10.-12.kl.grupā	61234	63231	62411
Vispārizglītojošo un speciālo skolu sadalījums pēc apmācības valodas:			
latviešu skolas	735	734	737
divplūsmu: latviešu/krievu skolas	149	154	160
krievu skolas	175	179	190
poļu skolas	5	5	5
ukraiņu skola	1	1	1
baltkrievu skola/*t.sk. 1 lietuviešu skola	1	1	*2
Izglītojamo skaits vispārizglītojošajās un speciālajās skolās pēc apmācības valodas:			
latviešu valodā	242183	242475	239163
krievu valodā	108454	116009	120925
poļu valodā	978	951	905

u.c. valodās: ukraiņu, baltkrievu, lietuvi	374	383	439
Pedagoģisko darbinieku skaits, kuri strādā vispārējās izglītības iestādēs	33739	34042	34761
no tiem skolotāju skaits	28819	29262	30208

Profesionālā izglītība – profesionālās izglītības mācību iestādes

(Centrālās statistikas pārvaldes informācija)

	2000./2001. mācību gads	1999./2000. mācību gads
Profesionālās izglītības mācību iestāžu skaits	124	121
no tām Izglītības un zinātnes ministrijas pakļautībā	49	52
Zemkopības ministrijas	36	38
Labklājības ministrijas	7	6
Kultūras ministrijas	15	15
Iekšlietu ministrijas	1	
pašvaldību pakļautībā	7	5
privātās	9	5
Izglītojamo skaits profesionālajās izglītības mācību iestādēs	48625	47703
No tiem atbilstoši Latvijas Izglītības klasifikācijai % mācās:		
vispārējās izglītības apmācības nozarē	1,4	1,5
humanitārās zinātnēs un mākslā	6,0	6,2
sociālās zinātnēs, uzņēmējdarbībā, tiesībās	17,5	16,5
dabas zinātnēs un matemātikā	2,2	1,7
inženierzinātnēs un tehnoloģijā	43,0	43,8
lauksaimniecībā	3,5	4,9
veselība un sociālā aprūpē	4,5	4,0
pakalpojumu nozarē	21,9	21,4
Pedagoģisko darbinieku skaits, kuri strādā profesionālajās izglītības mācību iestādēs	5439	5380

Augstākā izglītība – augstskolas

(Izglītības un zinātnes ministrijas informācija)

	2000./2001. mācību gads	1999./2000. mācību gads
Latvijas augstskolu skaits	34	33
no tām valsts augstskolas	20	19
juridisko personu dibinātās augstskolas	14	14
Studentu skaits augstskolās	101270	89509
no tiem valsts augstskolās	87207	78156
juridisko personu dibinātajās augstskolās	14063	11353

Pirmsskolas izglītība

520. Atbilstoši Izglītības likumam pirmsskolas izglītība ir izglītības pakāpe, kurā notiek bērna personības daudzpusīga veidošanās, veselības stiprināšana, sagatavošanās pamatizglītības ieguvei. Pirmsskolas izglītības programma nodrošina izglītojamā sagatavošanu pamatizglītības ieguvei, aptverot: individualitātes veidošanos; garīgo, fizisko un sociālo attīstību; iniciatīvas, zinātkāres, patstāvības un radošās darbības attīstību; veselības nostiprināšanu; psiholoģisko sagatavošanu pamatizglītības ieguves uzsākšanai; valsts valodas lietošanas pamatiemaņu apguvi.

521. 1999. gada 10. jūnija Vispārējās izglītības likums nosaka, ka pirmsskolas izglītības programmu apgūst bērni līdz septiņu gadu vecumam. No 2002.gada 1.septembra noteikta obligāta piecgadīgo un sešgadīgo bērnu sagatavošana skolai. To var īstenot pirmsskolas izglītības iestādē, skolā vai ģimenē. Valsts nosaka piecgadīgo un sešgadīgo bērnu sagatavošanās skolai programmas saturu un garantē pedagogu darba samaksu, ja tā tiek īstenota pirmsskolas izglītības iestādē. Atkarībā no veselības stāvokļa un psiholoģiskās sagatavotības pirmsskolas izglītības programmas apguvi var pagarināt vai saīsināt par vienu gadu saskaņā ar vecāku vēlmēm un ārstu komisijas atzinumu.

522. Audzēkņu uzņemšana pašvaldību vispārējās pirmsskolas izglītības iestādēs notiek pieteikumu iesniegšanas secībā, ievērojot Izglītības likuma noteikumus. Savukārt privātajās pirmsskolas izglītības iestādēs izglītojamo uzņemšanas kārtību nosaka dibinātājs. Pirmsskolas izglītības iestādes nedrīkst rīkot iestājpārbaudījumus. Savukārt speciālā pirmsskolas izglītības grupā speciālas pirmsskolas izglītības īstenošanai bērnu uzņem pamatojoties uz vecāku (aizbildņu) iesniegumu un valsts vai pašvaldības pedagoģiski medicīniskās komisijas atzinumu.

Pamatizglītība

523. Latvijā pamatizglītība vai tās ieguves turpināšana līdz 18 gadu vecumam ir obligāta.

Iedzīvotāju skaits, kuri apgūst sākumskolas izglītības vai pamatizglītības (1. līmenis) un pamatizglītības 2. pakāpes (2. līmenis) mācību programmu, % pret iedzīvotāju skaitu vecumā no 7 – 15 gadiem (Centrālās statistikas pārvaldes dati)

1993	89,3
1994	88,8
1995	89,3
1996	90,9
1997	91,7
1998	92,4
1999	93,3

2000	96,5
2001	99,4

524. Latvijā strauji sarūk skolas vecuma iedzīvotāju skaits: no 1990. līdz 1998.gadam vienā gadā dzimušo bērnu skaits samazinājās par 52% - no 37918 jaundzimušajiem 1990.gadā līdz 18410 jaundzimušajiem 1998.gadā. Skolās uzņemto audzēkņu skaits sāk atspoguļot šo rezultātu, un uzņemto audzēkņu skaits pirmajās klasēs turpinās samazināties vismaz līdz 2003.gadam, kad tas būs mazāks par pusi (48%) no 1998.gada līmeņa.

525. Saskaņā ar 1999. gada 10. jūnija Vispārējās izglītības likumu pamatizglītību Latvijā var iegūt izglītības iestādē (pamatizglītības, vidējās izglītības, profesionālās izglītības vai speciālās izglītības iestādē, vakara (maiņu) skolā, internātskolā, sociālās vai pedagoģiskās korekcijas izglītības iestādē vai klasē), kas īsteno pamatizglītības mācību programmas. Pamatizglītības mācību programmu īstenojošas izglītības iestādes nedrīkst rīkot iestājpārbaudījumus nevienai no pamatizglītības klasēm.

526. Vispārējās izglītības likums nosaka, ka pamatizglītības ieguvu sāk tajā kalendārajā gadā, kurā izglītojamajam aprit 7 gadi. Atkarībā no veselības stāvokļa un psiholoģiskās sagatavotības izglītojamais var sākt pamatizglītības ieguvu vienu gadu agrāk vai vēlāk saskaņā ar vecāku vēlmēm un ārstu komisijas atzinumu. Iestādes (bērnu nami, medicīnas iestādes, ieslodzījuma vietas), kurās pastāvīgi uzturas izglītojamie līdz 18 gadu vecumam, nodrošina pamatizglītības programmas apguves iespējas. Izglītojamo, kas apgūst pamatizglītības programmu valsts vai pašvaldības izglītības iestādē, drīkst atskaitīt no šīs iestādes tikai pēc saskaņošanas ar to pašvaldību, kuras administratīvajā teritorijā izglītojamais dzīvo, nodrošinot izglītības turpināšanu citā izglītības iestādē.

527. Ikvienai pašvaldībai, t. sk. 26 rajoniem, 483 pagastiem un septiņām republikas nozīmes pilsētām, ir obligāti jānodrošina tās teritorijā dzīvojošajiem bērniem iespēja apgūt pirmsskolas un pamata izglītību mācību iestādē, kas atrodas vistuvāk viņa dzīves vietai.

Vispārējā vidējā izglītība

528. Saskaņā ar 1999. gada 10. jūnija Vispārējās izglītības likumu atkarībā no izglītības iestādes struktūras un mācību procesa organizācijas ir šādas vispārējās vidējās izglītības iestādes: vidusskolas, vakara (maiņu) vidusskolas, ģimnāzijas.

529. Atbilstoši Vispārējās izglītības likumam vispārējās vidējās izglītības apguvi uzsākt ir tiesīga uzsākt ikviena persona bez vecuma ierobežojuma, ja tā ir ieguvusi apliecību par pamatizglītību. Valsts un pašvaldību vispārējās izglītības iestādes, uzņemot audzēkņus 10.klasē, ir tiesīgas rīkot iestājpārbaudījumus atbilstoši valsts pamatizglītības standartam. Mācību priekšmetos, kuros izglītojamie saņēmuši pamatizglītības sertifikātu, vispārējās vidējās izglītības iestādes nav tiesīgas rīkot iestājpārbaudījumus.

Iedzīvotāju skaits, kuri apgūst vidējās izglītības (3. līmenis) mācību programmu, % pret iedzīvotāju skaitu vecumā no 16 – 18 gadiem (Centrālās statistikas pārvaldes dati)

1993	82,9
1994	82,2
1995	82,6
1996	84,5
1997	85,9
1998	89,0
1999	94,8
2000	93,5
2001	90,3

530. Izglītības iestādes ir tiesīgas izstrādāt vispārējās vidējās izglītības programmas šādos virzienos: vispārīgā izglītības virziens, kuru nosaka izglītības programmu grupa bez īpaši akcentētiem mācību priekšmetiem; humanitārais un sociālais virziens, kuru nosaka izglītības programmu grupa ar īpaši akcentētiem humanitāro un sociālo zinību mācību priekšmetiem; matemātikas, dabaszinību un tehnikas virziens, kuru nosaka izglītības programmu grupa ar īpaši akcentētiem matemātikas, dabaszinību un tehnisko zinību mācību priekšmetiem;

profesionālais virziens, kuru nosaka izglītības programmu grupa ar īpaši akcentētu profesionālo ievirzi. Vispārējās vidējās izglītības programmu attiecīgajā virzienā var apvienot ar mazākumtautību izglītības programmu, iekļaujot tajā mazākumtautības dzimto valodu, ar mazākumtautību identitāti un integrāciju Latvijas sabiedrībā saistītu mācību saturu.

Speciālā izglītība

531. Latvijā tiek realizētas speciālās izglītības programmas, kuras nodrošina vispārējo darba praktisko iemaņu un profesionālās ievirzes izglītību izglītojamajiem ar garīgās un fiziskās attīstības traucējumiem un citām speciālām vajadzībām. Speciālā izglītība rada iespējas un apstākļus izglītojamajiem ar speciālām vajadzībām iegūt savam veselības stāvoklim, spējām un attīstības līmenim atbilstošu izglītību jebkurā izglītības iestādē, vienlaikus nodrošinot izglītojamā pedagoģiski psiholoģisko un medicīnisko korekciju, sagatavotību darbam un dzīvei sabiedrībā.

532. Speciālās izglītības programmas īsteno atbilstoši izglītojamo attīstības traucējuma veidam, viņu spējām un veselības stāvoklim, ko nosaka pedagoģiski medicīniskā komisija. Individuālās speciālās izglītības programmas izglītojamajiem ar smagu garīgo atpalcību vai vairākiem smagiem attīstības traucējumiem ir paredzētas 9 gadiem. Atkarībā no izglītojamo veselības stāvokļa un izglītības iestādes iespējām individuālo izglītības programmu īstenošana darba iemaņu veidošanā var ilgt līdz 12 gadiem. Speciālās izglītības programmas izglītojamajiem ar garīgās attīstības traucējumiem ir paredzētas 9 gadiem. Ja programmas īstenoatājs nodrošina iespēju iegūt vispārējo vai profesionālo izglītību, programmu var īstenot ilgākā laika posmā, bet ne ilgāk par 12 gadiem. Speciālās izglītības programmas vājdzirdīgiem, vājredzīgiem un neredzīgiem izglītojamajiem vispārējās pamatizglītības iegūšanai ir paredzētas 10 gadiem, bet vispārējās vidējās izglītības iegūšanai – 3 gadiem. Speciālās izglītības programmas nedzirdīgiem izglītojamajiem vispārējās pamatizglītības iegūšanai ir paredzētas 11 gadiem, bet vispārējās vidējās izglītības iegūšanai – 3 gadiem. Speciālās izglītības programmas izglītojamajiem ar psihiskās attīstības aizturi un grūtībām mācībās vai smagiem logopēdiskiem traucējumiem vispārējās pamatizglītības iegūšanai ir paredzētas 10 gadiem.

533. Valstī ir uzsākta izglītojamo ar speciālām vajadzībām integrācija vispārējās izglītības iestādēs un klasēs, nodrošinot speciālās izglītības programmas apguvi un veicinot integrāciju sabiedrībā.

Profesionālā izglītība

534. Līdz neatkarības atjaunošanai 1990.-1991.gadā profesionālās izglītības iestāžu un programmu konfigurācija Latvijā veidojās saskaņā ar ļoti centralizēto Padomju Savienības politiku. Arodskolas bija cieši piesaistītas lieliem rūpnieciskiem uzņēmumiem un kolektīvajai lauksaimniecībai. Mācību iestāžu tīklam bija raksturīgs ļoti augsts specializācijas līmenis un liels skaits mazu, viena profila skolu.

535. Centralizētās ekonomikas sabrukums un citas pārmaiņas, kas notika pēc 1990.gada, pašos pamatos ietekmēja profesionālo izglītību. Profesiju un specializāciju skaits samazinājās no 1000 padomju laikos līdz 329 daudz plašāk definētām profesijām. Programmās un audzēkņu uzņemšanā ir notikusi un vēl joprojām notiek akcentu nomaiņa no iepriekšējai ekonomikai raksturīgajām iezīmēm uz atbilstību darba tirgus izvirzītajām prasībām, ieskaitot biznesa/komerciālo sfēru, pakalpojumus, transporta un sakaru jomas.

536. Kopš 1990./91. mācību gada arodskolu un vidējo speciālo mācību iestāžu skaits ir samazinājies par 14%. Šīs pārmaiņas ir radušās pēc 1993.gadā īstenotās reorganizācijas, kad vidējās speciālās pedagoģiskās skolas tika pārveidotas par augstākās izglītības mācību iestādēm, kā arī apvienojot mazās atsevišķu profilu skolas un veidojot privātas mācību iestādes.

537. Centralizēti vadītās padomju ekonomikas apstākļos profesionālo izglītību (arodizglītību) kontrolēja valsts rūpniecības nozares un nozaru ministrijas. Turpretī tirgus ekonomikas apstākļos profesionālo izglītību (mācību kursu un apgūstamo prasmju izvēli) nosaka pieprasījums privātajā sektorā.

538. Latvijas izglītības sistēmā ir noteiktas šādas profesionālās izglītības pakāpes: profesionālā pamatizglītība; profesionālā vidējā izglītība; profesionālā augstākā izglītība.

539. Profesionālās izglītības iegūšanas iespējas Latvijā regulē 1999. gada 10. jūnija Profesionālās izglītības likums.

540. Profesionālās pamatizglītības un arodizglītības programmās persona tiek uzņemta bez iepriekšējās izglītības ierobežojuma un ne agrāk kā tajā kalendārajā gadā, kurā tai aprit 15 gadi. Profesionālās vidējās izglītības programmās persona tiek uzņemta pēc vispārējās pamatizglītības vai profesionālās pamatizglītības ieguves. Pirmā līmeņa profesionālās augstākās izglītības programmās persona tiek uzņemta pēc vispārējās vidējās izglītības vai profesionālās vidējās izglītības ieguves. Uzņemšana profesionālās pilnveides izglītības programmās netiek reglamentēta. Kārtību, kādā darbinieki (praktikanti) apgūst profesionālās izglītības programmas, nosaka minētais Profesionālās izglītības likums, 1993. gada 2. februāra likums "Par amatniecību" un citi normatīvie akti. Profesionālās tālākizglītības programmās, kuru apguve dod iespēju iegūt otro profesionālās kvalifikācijas līmeni, persona tiek uzņemta bez iepriekšējās izglītības ierobežojuma. Profesionālās tālākizglītības programmās, kuru apguve dod iespēju iegūt trešo profesionālās kvalifikācijas līmeni, persona tiek uzņemta pēc arodizglītības vai vidējās izglītības ieguves. Profesionālās tālākizglītības programmās, kuru apguve dod iespēju iegūt ceturto profesionālās kvalifikācijas līmeni un kuras tiek īstenotas koledžā vai augstskolā, persona tiek uzņemta, ja tai ir vismaz pirmā līmeņa profesionālā augstākā izglītība. Uzņemšanas noteikumus profesionālās ievirzes izglītības programmā nosaka attiecīgā izglītības programma.

Augstākā izglītība

541. Izglītības likums un 1995.gada 2. novembrī pieņemtais Augstskolu likums nodrošina augstākās izglītības mācību iestādēm ievērojamu neatkarību no valsts. Šī autonomija ietver tiesības noteikt mācību saturu un formu, studentu uzņemšanas papildus nosacījumus, pamatvirzienu zinātniskajam un pētnieciskajam darbam, kā arī organizatorisko un administratīvo struktūru. Augstskolu likuma ietvaros augstākās izglītības mācību iestādēm ir tiesības nolīgt darbiniekus un noteikt to atalgojumu.

542. Augstākās izglītības iestādes ir juridiskas personas un nodrošina sev pašpārvaldi saskaņā ar konkrētās mācību iestādes Satversmi. Universitāšu satversmes apstiprina Saeimā, bet pārējo augstākās izglītības mācību iestāžu konstitūcijas apstiprina Ministru kabinetā.

543. Lēmums par augstākās izglītības iestādes slēgšanu var pieņemt Ministru kabinets.

544. Augstākās izglītības iestādes Latvijā tiek dalītas universitātes tipa un neuniversitātes tipa augstskolās. Universitātes tiek definētas kā augstākās izglītības mācību iestādes, kas aptver vienu vai vairākas zinātniskas jomas un kam ir tiesības piešķirt zinātniskos grādus līdz doktora grādam. Latvijā ir piecas valsts augstskolas, kam ir iešķirts universitātes statuss. Pastāv 14 citas valsts augstākās izglītības mācību iestādes, kurām nav universitātes statusa un kuras pamatā specializējas vienā vai nedaudzās jomās. Sešas no tām piešķir grādus līdz pirmā līmeņa doktora grādam.

545. Pēdējā laikā ir nodibinātas vairākas privātās augstākās mācību iestādes. Saskaņā ar likumu tās var tikt iedalītas licencētajās un akreditētajās augstākajās mācību iestādēs. Izglītības un zinātnes ministrija atbild par augstākās izglītības mācību iestāžu licencēšanas un akreditācijas procesa veikšanu saskaņā ar Ministru kabineta noteikumiem. Mācību iestādes tiek akreditētas, balstoties uz sistemātisku kvalitātes vērtēšanas procedūru. Akreditācija ļauj mācību iestādei izdot valsts atzītus diplomus un valsts atzītus grādus.

546. Augstskolu likums ļauj augstākās izglītības mācību iestāžu pārraudzībā esošajām koledžām sniegt profesionālo izglītību laika posmā, kas ir tsāks par četriem gadiem.

547. Augstākās izglītības ieguvu Latvijā reglamentē Augstskolu likums, kurā ir noteikts, ka tiesības studēt augstskolā ir katram Latvijas pilsonim un personām, kurām ir Latvijas Republikas izdota nepilsoņa pase, kā arī personām, kurām ir pastāvīgās uzturēšanās atļaujas. Uzņemšana augstskolās notiek konkursa kārtībā, pamatojoties uz centralizēto eksāmenu rezultātiem. Augstskolu likums arī noteic, ka studiju uzsākšana vēlākajos studiju posmos ir iespējama, ja nokārtoti attiecīgās studiju programmas iepriekšējo posmu pārbaudījumi citā augstskolā vai tos attiecīgajā augstskolā nokārto papildus. Ārvalstniekus var uzņemt Latvijas augstskolās ar noteikumu, ka viņu vidējās izglītības dokumentiem jāatbilst Latvijas standartiem, viņu zināšanām, tās pārbaudot vispārējā kārtībā, jāatbilst attiecīgās augstskolas uzņemšanas noteikumu prasībām un viņiem pietiekami labi jāprot valodas, kurās notiek mācības. Ārvalstnieki, kuriem nav izsniegta pastāvīgās uzturēšanās atļauja, var apgūt daļu studiju programmas Latvijas augstskolās saskaņā ar starptautiskajiem (starpaugstskolu) apmaiņas līgumiem vai starptautiskās augstskolu sadarbības programmu ietvaros atbilstoši uzņemšanas noteikumiem.

548. 2000/2001.m.g. augstskolās kopā tika īstenotas 464 dažādas studiju programmas un 166 akadēmiskās, 247 profesionālās studiju programmas un 51 doktora līmeņa studiju programmas. Ņemot vērā vienādās studiju programmas, kas tiek īstenotas vairākās augstskolās, studiju programmu kopējais skaits ir 556, 499 no šīm programmām tiek īstenotas valsts augstskolās, 57 – juridisko personu dibinātajās augstskolās.

549. Pēdējo gadu laikā augstskolā uzņemto studentu skaits ir ievērojami pieaudzis salīdzinājumā ar studentu skaita kritumu tūlīt pēc neatkarības atjaunošanas. Šo studentu skaita pieaugumu lielā mērā ir finansējuši paši studenti. Studentu skaita pieaugums, pirmkārt, saistās ar krasajām izmaiņām darba tirgū un atspoguļo arī izmaiņas vērtību sistēmā. Tāpat kā citās valstīs šajā reģionā, augstākā izglītība diezgan ievērojamai iedzīvotāju daļai – jauniešiem, kas nespēj atrast darbu, piedāvā risinājuma iespējas. Augstākās izglītības grāds dod labākas iespējas atrast darbu, kā arī labāk sagatavo aktīvai iesaistei sabiedriskajā, profesionālajā, kā arī personīgajā dzīvē. Šobrīd gandrīz 40% jauniešu vecumā no 19 līdz 23 gadiem apgūst kādu no terciārās izglītības formām.

550. Pieaug arī to studentu skaits (34%), kuri nemācās dienas nodaļā, un lielākā daļa no tiem ir neklātienes studenti. Mācības vakara un neklātienes nodaļās gados vecākiem studentiem sniedz "otro izdevību", kā arī iespēju iegūt izglītību tiem, kas vēlas uzlabot savas izredzes darba tirgū.

551. Pēdējos gados ir vērojama tendence – palielinās profesionālajās studiju programmās studējošo skaits. Profesionālo kvalifikāciju 2000.gadā ir ieguvuši 44% no grādu vai kvalifikāciju ieguvušo kopskaita. Pieaug maģistra grādu ieguvušo skaits un profesionālo kvalifikāciju ieguvušo skaits pēc augstākā līmeņa studijām.

552. Latvijā, tāpat kā citās bijušajās komunisma valstīs, galvenā izglītības joma bija inženierzinātnes (50% bijušajā PSRS), bet studentu skaits sociālajās zinātnēs bija mazāks par 10%. Deviņdesmito gadu pirmajā pusē ekonomikas izmaiņas deva savu ieguldījumu studentu skaita izmaiņās, kas pamatā izvērtās inženierzinātņu studijās. 1998.gadā tas sasniedz industrializētajām valstīm raksturīgu līmeni (18%). Izmaiņas ir redzamas arī citās studiju jomās. Proporcioniāli strauji ir krities arī studējošo skaits lauksaimniecībā, dabas zinātnēs, veselības aprūpē. Jau tā augstais pedagoģiskās izglītības studentu skaits ir vēl vairāk palielinājies.

Pieaugušo izglītība

553. Pieaugušo izglītībā izšķiramas formālās un neformālās izglītības programmas. Pieaugušo formālās izglītības programmu īstenošanas kārtību nosaka Profesionālās izglītības likums, Augstskolu likums un citi normatīvie akti. Pieaugušo neformālās izglītības programmas nosaka šīs izglītības saturu un to atbilstību valsts un darba devēju, kā arī personības izaugsmes interesēm, un šīs programmas pieaugušajiem ir tiesības apgūt visa mūža garumā neatkarīgi no iepriekš iegūtās izglītības. Pieaugušo neformālās izglītības programmas

un mācību kursus izstrādā un īsteno izglītības iestādes, kā arī citas juridiskās vai fiziskās personas patstāvīgi vai sadarbībā ar pasūtītājiem. Valsts un pašvaldību dibinātās izglītības iestādes ir tiesīgas īstenot pieaugušo neformālās izglītības programmas bez licences saņemšanas, citas juridiskās un fiziskās personas — pēc licences saņemšanas vietējā pašvaldībā.

554. Pieaugušo izglītību var finansēt no valsts un pašvaldību budžeta, darba devēju līdzekļiem, izglītojamo līdzekļiem; ziedojumiem un dāvinājumiem, kā arī no citiem līdzekļiem.

Privātās izglītības iestādes

555. Latvijā juridiskās un fiziskās personām ir tiesības dibināt, reorganizēt un likvidēt privātās izglītības iestādes. To dibināšana, reģistrācija un akreditācija notiek tādā pašā kārtībā, kā valsts un pašvaldību izglītības iestādēm, t.i., kārtībā, kādu nosaka Izglītības likums.

556. Privātās izglītības iestādes var īstenot pirmsskolas, pamata, vidējās un augstākās izglītības programmas.

557. Privātās izglītības iestādes ir tiesīgas noteikt maksu par izglītības ieguvu tajās.

Izglītības finansējums.

558. Saskaņā ar Satversmes 112.pantu un Vispārējās izglītības likumu valsts nodrošina iespēju bez maksas apgūt pamata un vidējo izglītību.

559. Saskaņā ar Izglītības likumu maksu par pirmsskolas izglītības, pamatizglītības un vidējās izglītības ieguvu valsts vai pašvaldību dibinātā izglītības iestādē sedz no valsts budžeta vai pašvaldību budžetiem Ministru kabineta noteiktajā kārtībā. Valsts un pašvaldības piedalās privāto pamatizglītības un vidējās izglītības iestāžu finansēšanā.

560. Šīs iedzīvotāju tiesības ir nostiprinātas arī Vispārējās izglītības likumā, kas noteic, ka valsts un pašvaldību pamatizglītības un vispārējās vidējās izglītības iestādes nedrīkst noteikt mācību maksu par pamatizglītības programmu apguvi. Privātās pamatizglītības un vispārējās vidējās izglītības iestādes ir tiesīgas noteikt mācību maksu.

561. Saskaņā ar Izglītības likumu maksu par pirmsskolas izglītības, pamatizglītības un vidējās izglītības ieguvu valsts vai pašvaldību dibinātā izglītības iestādē sedz no valsts budžeta vai pašvaldību budžetiem Ministru kabineta noteiktajā kārtībā.

562. Augstākās izglītības programmās valsts sedz maksu par izglītības ieguvu noteiktam studiju vietu skaitam atbilstoši attiecīgajā gadā noteiktajam valsts pasūtījumam; pārējām studiju vietām katra augstākās izglītības iestāde var noteikt maksu par izglītības ieguvu. Studijām augstākās izglītības programmās studējošais var saņemt valsts kredītu. Saņemtais kredīts atmaksājams vai dzēšams Ministru kabineta noteiktajā kārtībā.

563. Studijas par valsts budžeta līdzekļiem fiziska persona var izmantot tikai vienu reizi. Latvijā 2000/2001 akadēmiskajā gadā par valsts budžeta līdzekļiem studēja 33% no kopējā studējošo skaita, par fizisko vai juridisko personu līdzekļiem – 67% no kopējā studējošo skaita. Par maksu studējošo skaitam ir tendence palielināties.

564. 1999.gadā studiju maksa sastādīja 21 % no valsts augstskolu finansējuma. Studiju maksa ir atkarīga no konkrētās augstskolas un programmas.

Studiju maksa Latvijas augstskolās 2000/2001 akadēmiskajā gadā (Ls)

	Bakalaura studiju programma	Maģistra studiju programma	Profesionālo studiju programma
Dienas nodaļa (studiju pirmais gads)	100-1802	200 - 1200	50-1802
Vakara nodaļa	380-413	60-900	160-990
Neklātienes nodaļa	120-600	200-600	50-600

565. Ārvalstnieks vai bezvalstnieks maksā par izglītības ieguvu saskaņā ar noslēgto līgumu ar attiecīgo izglītības iestādi. Eiropas Savienības valstu pilsoņiem un viņu bērniem, kas izglītību iegūst Latvijā, maksa par izglītību tiek noteikta un segta tādā pašā kārtībā kā Latvijas pilsoņiem un pastāvīgajiem iedzīvotājiem.

566. Gan valsts, gan vietējās pašvaldības nodrošina finansējumu pirmsskolas mācību iestādēm, pamatizglītībai un vidējai vispārējai izglītībai. Valsts tieši pārrauga un nodrošina finansējumu arodskolām, vidējās profesionālās izglītības mācību iestādēm, speciālajām skolām, kā arī nacionālās izglītības, speciālās izglītības un "sociālās korekcijas" izglītības programmām. 1997.gadā Valsts investīciju programmas ietvaros uzsākts Latvijas izglītības informatizācijas sistēmas projekts (LIIS), kura princips ir: "tehniku kopā ar lietojumu – apmācībitam lietotājam." LIIS projekta ietvaros notiek Latvijas mācību iestāžu informatizācija, metodisko materiālu izstrāde, skolotāju apmācība, tehnoloģiju instalācija, kā arī augstskolu studiju programmu pilnveidošana un tālmācības programmu ieviešana. 2000.gadā ir

iesniegts viens no projekta mērķiem – katrā vidusskolā nodrošināta pieeja internetam. 2001.gada 29.novembrī pieņemtajā likumā "Par valsts budžetu 2002.gadam" Valsts investīciju programmas ietvaros 2002.gada budžetā LIIS projekta realizācijai valsts ir iedalījusi 3 miljonus latu.

567. Pedagoģu darba samaksa tiek segta no valsts budžeta mērķdotācijām Ministru kabineta noteiktajā kārtībā. Valsts nodrošina arī finansējumu mācību grāmatām. Šis finansējums tiek iekļauts Izglītības un zinātnes ministrijas budžetā kā atsevišķa pozīcija un tālāk tiek piešķirts skolu valdēm, balstoties uz normām, kas noteiktas uz vienu audzēkni.

568. Pašvaldības nodrošina finansējumu mācību materiāliem, skolu ēku uzturēšanai un remontam, tehniskajam skolu personālam, audzēkņu ēdināšanai un komunālajiem pakalpojumiem. Ministru kabinets nosaka minimālo pašvaldību finansējuma līmeni.

Studiju kreditēšana

569. Padomju varas gados augstākā izglītība bija bez maksas, bet studentu vietu skaits tika strikti plānots un bija ierobežots. Budžeta resursu nepietiekamība un arvien pieaugošais studētgrībētāju skaits patlaban ir radījis neparastu valsts finansēto un maksas studiju apvienojumu. Studējošajiem Latvijā ir iespējams saņemt studiju un studējošā kredītos.

570. Studējošo kredīts ir paredzēts studējošā sociālo vajadzību nodrošināšanai, savukārt studiju kredīts – studiju maksas segšanai. To piešķiršanas kārtību nosaka Ministru kabineta noteikumi "Kārtība, kādā tiek piešķirts, atmaksāts un dzēsts studiju kredīts un studējošā kredīts no kredītiestādes līdzekļiem ar valsts vārdā sniegto galvojumu". Šie kredīti tiek sniegti pēc divu fizisku personu galvojumiem, studējošajiem no trūcīgām ģimenēm kredītiestāde izsniedz kredītu pēc tam, kad saņemts attiecīgās pašvaldības galvojums.

571. Saskaņā ar 2001. gada 29. maija Ministru kabineta noteikumiem Nr. 220 "Kārtība, kādā tiek piešķirts, atmaksāts un dzēsts studiju kredīts un studējošā kredīts no kredītiestādes līdzekļiem ar valsts vārdā sniegto galvojumu", kuri stājās spēkā 2001. gada 11. jūlijā, uz kredīta saņemšanu var pretendēt studējošie – Latvijas Republikas pilsoņi un personas, kurām ir Latvijas Republikas nepilsoņa pase – kuri sekmīgi apgūst valsts akreditētas studiju programmas.

572. Kredīta apmērs vienam studējošajam nepārsniedz noteikto maksu par studijām. Izglītības un zinātnes ministrija nosaka kredīta maksimālo apmēru katrai studiju programmai. Studiju laikā ir bezprocentu kredīts. Kredīta procentus sāk aprēķināt ar divpadsmito mēnesi pēc studiju beigšanas vai ar trešo mēnesi pēc studiju pārtraukšanas, piemērojot piecu procentu likmi gadā. Kredīta procentus aprēķina katru mēnesi no kopējās kredīta summas atlikuma.

Mazākumtautību izglītība

573. Latvijā ir iespējams izglītoties, apgūstot mazākumtautību izglītības programmas. Saskaņā ar Izglītības likumu Mazākumtautību izglītības programmas atbilstoši valsts izglītības standartiem izstrādā izglītības iestādes, par pamatu izmantojot Izglītības un zinātnes ministrijas apstiprinātos vispārējās izglītības programmu paraugus. Mazākumtautību izglītības programmās papildus iekļauj attiecīgās etniskās kultūras apguvei un mazākumtautību integrācijai Latvijā nepieciešamo saturu. Izglītības un zinātnes ministrija nosaka mazākumtautību izglītības programmās mācību priekšmetus, kuri apgūstami valsts valodā. Patlaban Latvijā darbojas vairāk nekā 200 mazākumtautību skolas – 179 krievu skolas, 6 poļu skolas, 2 ebreju skolas, viena ukraiņu, viena igauņu, viena lietuviešu un viena baltkrievu skola, kā arī čigāņu klases vairākās skolās.

574. Atbilstoši Vispārējās izglītības likuma pamatizglītības programmu var apvienot ar mazākumtautību izglītības programmu, iekļaujot tajā mazākumtautības dzimto valodu, ar mazākumtautību identitāti un integrāciju Latvijas sabiedrībā saistītu mācību saturu. Šie paši nosacījumi attiecas arī uz vispārējās vidējās izglītības programmām attiecīgajā virzienā.

Mācību valoda

575. Valstī tiek veicināta izglītības sistēmas sakārtošana atbilstoši Valsts valodas likumam, kas nosaka, ka valsts valoda ir latviešu valoda. Šāda situācija ir izveidojusies tāpēc, ka padomju okupācijas laikā Latvijā tika izveidotas divas autonomas izglītības sistēmas – latviešu un krievu – katra ar saviem mācību plāniem, mācību ilgumu un mācību valodu.

576. Jau tūlīt pēc Latvijas iekļaušanas Padomju Savienībā 1945.gadā visās augstskolu fakultātēs tika ieviestas krievu valodas plūsmas un katrā skolā, kurā iestājās Latvijā iebraukušie krievu bērni, tika atvērtas krievu apmācības valodas klases.

577. Izglītības iestādes ar latviešu un krievu mācību valodu atšķīrās pirmkārt ar dažādām mācību programmām un ar dažādu apmācības ilgumu – krievu mācību valodas skolās mācījās pēc 10 gadus gara mācību plāna, bet latviešu – pēc 11 gadus gara mācību plāna, kas tika pamatots ar to, ka latviešu mācību valodas skolās ir jāapgūst krievu valoda. Mācību plāni skolām ar latviešu mācību valodu paredzēja, ka krievu valoda ir jāmācās obligāti 10 gadu 4 stundas nedēļā, turpretī krievu mācību valodas skolās latviešu valodu mācījās 9 gadus un 2 stundas nedēļā. Nepietiekama uzmanība tika pievērsta arī latviešu valodas stundu kvalitātei krievu mācību valodas skolās, kas ir skaidrojams ar politisko situāciju valstī.

578. Mācību plāni sāka mainīties tikai 1988./89. mācību gadā, kad krievu mācību valodas skolās sāka pamazām palielināt latviešu valodas mācību stundu skaitu.

579. Pašlaik spēkā esošajā Izglītības likumā ir noteikts, ka valsts un pašvaldību izglītības iestādēs izglītību iegūst valsts valodā. Izglītību citā valodā var iegūt privātajās izglītības iestādēs, kā arī valsts un pašvaldību izglītības iestādēs, kurās tiek īstenotas mazākumtautību izglītības programmas, resp. kurās izglītību var iegūt bilingvāli. Kopš 1999.gada 1.septembra augstākajās izglītības iestādēs studijas notiek valsts, resp. latviešu valodā. Izglītības likums nosaka, ka ar 2004.gada 1.septembri valsts un pašvaldību vispārējās vidējās izglītības iestāžu desmitajās klasēs un valsts un pašvaldību profesionālās izglītības iestāžu pirmajosursos mācības tiks uzsāktas tikai valsts valodā.

580. Ikviens izglītojamaais, lai iegūtu pamatzglītību vai vidējo izglītību, apgūst valsts valodu un kārto valsts valodas zināšanu pārbaudes eksāmenus Izglītības un zinātnes ministrijas noteiktajā apjomā un kārtībā. Profesionālās kvalifikācijas eksāmeni kārtojami valsts valodā. Akadēmiskā (bakalaura, maģistra) un zinātniskā (doktora) grāda ieguvei nepieciešamie darbi izstrādājami un aizstāvami valsts valodā, izņemot citos likumos paredzētos gadījumus. Kvalifikācijas paaugstināšana un pārkvalificēšanās, kas tiek finansēta no valsts budžeta un pašvaldību budžetiem, notiek valsts valodā.

Vecāku tiesības izvēlēties savu bērnu mācību iestādes

581. Latvijā atbilstoši Izglītības likuma nosacījumiem bērnu vecākiem, vai personām, kuras īsteno vecāku varu, ir tiesības izvēlēties pirmsskolas izglītības un pamatzglītības iestādi, kurā bērns iegūst izglītību, ņemot vērā bērna vēlmes.

Dzimumu vienlīdzība izglītības iegūšanā

582. Saskaņā ar Satversmi un Izglītības likumu Latvijā personas tiesības iegūt izglītību nekādā ziņā netiek ierobežotas vadoties pēc to dzimuma.

583. Latvijā nepastāv dalīta meiteņu un zēnu izglītība, un spēkā esošie tiesību akti to neparedz. Šī iemesla dēļ Latvijā nepastāv dažādas kvalitātes skolas; skolu telpu, iekārtu un pedagogu pieejamība zēniem un meitenēm ir vienlīdzīga. Tā kā uzņemšanas noteikumi mācību iestādēs neparedz nekādus uzņemšanas ierobežojumus atkarībā no dzimuma un uzņemšana mācību iestādēs norisinās konkursa kārtībā vai vadoties pēc audzētāja dzīves vietas, meitenēm ir pieejamas jebkuras specialitātes apgūšana, gan profesionālās izglītības mācību centros, koledžās un augstskolās.

584. Latvijā iespējas aktīvi piedalīties sporta un fiziskās sagatavošanas nodarbībās ir visiem vienādas, kā to paredz izglītības iestādes realizētā izglītības programma. Atbilstoši Ministru kabineta noteikumiem valsts pamatzglītības, valsts vispārējās vidējās izglītības un visu līmeņu valsts profesionālās izglītības standartu obligātajā saturā ir iekļauts sports. 2001.gada 5.jūnijā Ministru kabinetā apstiprinātais Sporta likuma projekts neparedz jebkādus ierobežojumus attiecībā uz dzimumiem.

585. Personām, kas priekšlaicīgi atstājušas skolu vai no tās izstājušās, ir iespēja iegūt vai pabeigt pamatzglītību, vai iegūt vidējo izglītību vakarskolās.

Izglītības iestāžu darbinieki

586. Strādāt par pedagogu saskaņā ar Izglītības likumu tiesības ir personai, kurai ir pedagoģiskā izglītība vai kura apgūst pedagoģisko izglītību, kas atbilst Ministru kabineta noteiktajām profesionālās kvalifikācijas prasībām. Pedagoga privātprakses uzsākšanai ir jāsaņem sertifikāts Izglītības un zinātnes ministrijā. Visi izglītības iestādēs un privātp praksē strādājošie pedagogi tiek reģistrēti Pedagogu reģistrā.

587. Pedagoga darbam nepieciešamo izglītību iegūst izglītības iestādēs, kuras īsteno attiecīgas akreditētas profesionālās un akadēmiskās studiju programmas. Pedagoga profesionālo kvalifikāciju apliecina diploms par augstāko pedagoģisko izglītību vai attiecīgs sertifikāts. Pedagogu profesionālās kvalifikācijas pilnveide notiek pašizglītības formā un iestādēs, kas īsteno attiecīgas tālākizglītības programmas.

588. Latvijā par pedagogu nedrīkst strādāt persona, kas sodīta par tīšu noziegumu un nav reabilitēta; persona, kuras rīcībspēja ierobežota normatīvajos aktos noteiktajā kārtībā; valsts vai pašvaldību dibinātās izglītības iestādēs – persona, kurai nav Ministru kabineta noteiktajā kārtībā izsniegta dokumenta, kas apliecina valsts valodas prasmi augstākajā pakāpē, izņemot augstskolu akadēmisko personālu – citu valstu pilsoņus un bezvalstniekus, kuri piedalās noteiktu izglītības programmu īstenošanā uz starptautiska līguma pamata, kā arī ārvalstu dibinātās izglītības iestādēs vai to filiālēs strādājošos pedagogus; persona, kurai ar tiesas lēmumu atņemta vecāku vara.

589. Pedagogam ir tiesības piedalīties izglītības iestādes pašpārvaldē; saņemt valsts garantētu apmaksātu ikgadējo atvaļinājumu nedēļu atvaļinājumu; pamatojoties uz līgumu par mācību līdzekļu izstrādāšanu, saņemt apmaksātu līdz trijiem mēnešiem ilgu radošā darba atvaļinājumu vai līdz sešiem mēnešiem ilgu bezalgas atvaļinājumu Ministru kabineta noteiktajā kārtībā; saglabājot pamatalgu izglītības iestādē, kurā pedagogs strādā pamatdarbā, 30 kalendārās dienas triju gadu laikā izmantot savas izglītības un profesionālās meistarības pilnveidei; saņemt pedagoģiskajam darbam nepieciešamo materiālo nodrošinājumu.

Pedagogu atalgojums

590. Atbilstoši Izglītības likumam pedagoga darba samaksu nosaka atbilstoši pedagoga profesionālajai kvalifikācijai, darba stāžam un darba slodzei. Pedagogam ar zemāko profesionālo kvalifikāciju minimālā darba samaksa par vienu slodzi nedrīkst būt zemāka par divām minimālajām mēnešalgām.

591. Pedagogu darba samaksa valsts un pašvaldību izglītības iestādēs, tajā skaitā, sākot ar 2002. gada 1. septembri, piecgadīgo un sešgadīgo apmācībai, tiek nodrošināta no valsts budžeta līdzekļiem un mērķdotācijām. Pārējo pašvaldību pirmsskolas izglītības iestāžu pedagogu darba samaksa tiek nodrošināta no pašvaldību budžeta.

592. Dažu pilsētu pašvaldības ir ieviesušas savas pedagogu algu piemaksu shēmas. Piemēram, Rīgas skolu valde ir apstiprinājusi algu paaugstinājumu par apmēram 25% 1998.gadā un par 30% 1999.gadā. Šādi skolu direktoriem tiek dota iespēja piesaistīt labus darbiniekus, tomēr tā tiek veicināta atšķirība starp vietējām pašvaldībām, kas var dot papildus finansējumu skolotāju algām, un tām, kurām šādu līdzekļu nav. Pilsētās situācija ar finansiālajiem resursiem parasti ir labāka, un tās piesaista skolotājus no nabadzīgākām pašvaldībām.

593. Pamatskolu un vidusskolu pedagogi saņem apmēra 75% no vidējās mēnešalgas valstī. Augstākās izglītības mācību iestādēs pedagogi saņem tikai nedaudz augstākas algas. Ņemot vērā dzīves izmaksas dārdzību, it īpaši pilsētu centros, pedagogiem ir jāmeklē papildus ienākumu avots bez skolas vai jāuzņemas lielākas darba slodzes savās skolās.

594. Pedagogu faktisko atalgojumu nosaka formula, kurā ir noteikta pamata alga darba slodzei par 21 mācību nodarbību nedēļā. Atkarībā no profesionālās kvalifikācijas un darba pieredzes, mēnešalga ir robežās no Ls 90 līdz Ls 130. Ja mācību slodze pārsniedz 21 stundu, alga proporcionāli pieaug. Latvijas pedagogu vidējā darba slodze ir 1,3 pamatslodzes. Tas nozīmē, ka, matemātiski rēķinot, strādā apmēram 41 000 pedagogu, bet faktiskais skaits ir tikai 37 000. Līdz ar to pedagogs sev algu paaugstina mākslīgi, palielinot savu darba slodzi no 21 uz 27 mācību nodarbībām nedēļā.

595. Nepietiekamais pedagogu algu līmenis ietekmē izglītības sistēmu un ir viens no svarīgākajiem izglītības politikas jautājumiem Latvijā, veicot izglītības reformas.

596. Zemais pedagogu algu līmenis Latvijā ietekmē izglītības kvalitāti. Tas kavē jaunus cilvēkus izvēlēties pedagoga profesiju; tas nemudina jaunus pedagoģisko izglītību ieguvušos pedagogus doties strādāt izglītības iestādēs, īpaši tos, kuri ir apguvuši svešvalodas vai jaunās tehnoloģijas; turklāt tas ietekmē profesijas statusu un morāli. Jaunie skolotāji labprātāk izvēlas labāk apmaksātas darba vietas, savukārt tiem, kas paliek strādāt skolā, bieži vien ir nepieciešams strādāt vēl otrā darba vietā, līdz ar to viņi nespēj vai nevēlas iesaistīties nepieciešamajā kvalifikācijas celšanas vai ārpusklases darbā.

597. Pedagogu sastāvs noveco; daudzi strādājošie pedagogi ir tuvu pensijas vecumam, bet nav pietiekami jauno pedagogu, kas guvuši apmācību modernās mācību metodēs un varētu ieņemt viņu vietu.

598. Latvijā privātais sektors absorbē apmēram pusi no pedagoģisko augstskolu absolventiem. Darba tirgū pedagogu saņemtā profesionālā izglītība tiek augstu novērtēta, un izglītības sistēma bieži vien zaudē cilvēkus ar labām vadītāju īpašībām, novatorisku pieeju un radošām spējām. Īpaši grūti ir piesaistīt skolām angļu, vācu un datorapmācības pedagogus, jo biznesa sektorā tiem tiek piedāvātas divas līdz četras reizes lielākas algas, labākas karjeras iespējas un augstāks sociālais statuss.

599. Lai pakāpeniski novērstu pedagogu zemā algu līmeņa radītās sekas izglītības sistēmā, 2000. gada 22. augustā Ministru kabinets ar protokollēmumu (prot. Nr. 39, 30 paragrāfs) apstiprināja pedagogu darba samaksas paaugstināšanas grafiku, saskaņā ar kuru pedagogu darba samaksas paaugstināšanai tika paredzēti 2001. gada valsts budžetā – 3,31 milj. latu (ar 01.09.2001.), 2002. gada valsts budžetā – 10,90 milj. latu (ar 01.01.2002.) un 4,94 milj. latu (ar 01.09.2002.), 2003. gada valsts budžetā – 16,23 milj. latu (ar 01.01.2003.) un 4,43 milj. latu (ar 01.09.2003.) Izglītības un zinātnes ministrijas, Zemkopības ministrijas, Kultūras ministrijas un Labklājības ministrijas budžetos, kā arī mērķdotācijām pašvaldībām. Pedagogu darba samaksas paaugstināšanai ar 2000. gada 1. septembri tika paredzēts novirzīt izglītības sistēmas reformu pasākumu rezultātā ietaupītos finansu līdzekļus no Izglītības un zinātnes ministrijas, Zemkopības ministrijas, Kultūras ministrijas, Iekšlietu ministrijas, Labklājības ministrijas un Tieslietu ministrijas. Līdz ar to saskaņā ar apstiprināto pedagogu darba samaksas paaugstināšanas grafiku pedagoga mēneša algas likme ar 2000. gada 1. septembri tika paaugstināta par 10 Ls pret 1999. gadu; ar 2001. gada 1. septembri – par 13 Ls pret 2000. gadu (neskaitot mēneša algas likmes paaugstinājumu par 3 Ls ar 2001. gada 1. jūliju atbilstoši minimālās darba algas paaugstinājumam valstī); ar 2002. gada 1. septembri – par 17 Ls pret 2001. gadu (skat. grafiku, Izglītības un zinātnes ministrijas dati).

Pedagogu kvalifikācija

600. Apmēram vienai trešdaļai pamatskolu un vidusskolu skolotāju trūkst attiecīgās profesionālās kvalifikācijas vai arī viņi māca priekšmetus, kurus paši nav studējuši. Zemas algas, zems statuss un labi izglītoto absolventu nevēlēšanās strādāt skolotāja profesijā ir noveduši pie kvalificētu skolotāju trūkuma, it īpaši dažos atsevišķos priekšmetos un vairākos reģionos.

601. Latvijā vairākas neatkarīgās pedagoģiskās augstskolas piedāvā dažāda veida sākotnējās pedagoģiskās izglītības un kvalifikācijas celšanas programmas. Daudzi skolotāji vēlas arī paaugstināt savu izglītību, iegūstot maģistra grādu.

602. Līdz 1990.gadam visas skolotāju kvalifikācijas celšanas iespējas nodrošināja viena, centralizēta Izglītības un zinātnes ministrijas pārraudzībā esoša institūcija. Skolotājiem bija jāapmeklē obligātie, valsts finansētie kursi vismaz reizi piecos gados. 1990.gadā šī prasība tika atcelta, un finansējums tika sadalīts uz valsts konkursa pamatiem. Virkne organizāciju sāka piedāvāt apmācību. Pašlaik izmaksas par kvalifikācijas celšanu sedz galvenokārt pašvaldības un, ja to var atļauties, paši skolotāji.

Pakta 14.pants

603. Saskaņā ar Satversmes 112.pantu, valsts nodrošina bezmaksas pamatizglītību, kas ir obligāta, kā arī vidējo izglītību

Pakta 15.pants

604. Satversmes 113.pantā noteikts, ka "valsts atzīst zinātniskās, mākslinieciskās un citādas jaunrades brīvību, kā arī aizsargā autortiesības un patenttiesības". Savukārt 114.pants paredz, ka "personām, kuras pieder pie mazākumtautībām, ir tiesības saglabāt un attīstīt savu valodu, etnisko un kultūras savdabību". Šie Satversmes panti lasāmi kontekstā ar 91.pantu, kurā nostiprināti vienlīdzīguma un diskriminācijas aizlieguma principi.

Kultūra

605. Līdz ar neatkarības atjaunošanu par vienu no Latvijas kultūrpolitikas prioritātēm kļuva tiesiskās bāzes izveide un nostiprināšana visai kultūras jomai, jo bija nepieciešams izveidot fundamentāli jaunu sistēmu, pārejot no totalitārās sistēmas uz demokrātisko sabiedrību ar tās vērtībām. Lielākais pārbaudījums šajā pārejas periodā bija nepieciešamība saglabāt un aizsargāt nacionālās kultūras vērtības un identitāti.

606. Kopš 1991.gada ir pieņemti vairāki tiesību akti, kas regulē kultūras jomu, kā arī tiek gatavoti vairāki jauni likumi – Filmu likums, Amatiermākslas likums, likums "Par profesionālās jaunrades statusu un organizācijām" u.c. Latvija ir kļuvusi par dalībvalsti vairākiem starptautiskiem līgumiem kultūras jomā – 1886.gada Bernes konvencijai par literatūras un mākslas darbu aizsardzību, 1954.gada Eiropas kultūras konvencijai, 1961.gada Romas konvencijai par izpildītāju, programmu producentu un raidorganizāciju tiesību aizsardzību, 1971.gada konvencijai par fonogrammu producentu aizsardzību pret neatļautu viņu fonogrammu izmantošanu, 1972.gada konvencijai par pasaules kultūras un dabas mantojuma aizsardzību, 1989.gada Eiropas konvencijai par pārrobežu televīziju, 1992.gada Eiropas konvencijai par kinematogrāfiskajiem kopražojumiem u.c.

607. 1995.gadā Saeima apstiprināja Latvijas Valsts kultūrpolitikas pamatnostādnes, kurās ir definēti kultūrpolitikas pamatprincipi, mērķi un uzdevumi un kuras ir veidotas saskaņā ar UNESCO un Eiropas Padomes dokumentos formulētajiem kultūrpolitikas pamatprincipiem. Pamatnostādnēs uzsvērts, ka Latvijas valsts kultūrpolitikas pamatprincips ir neiejaukties radošo procesu regulēšanā, vienlaikus nodrošinot labvēlīgus apstākļus un nepieciešamos resursus kultūras procesa norisei, indivīda un tautas pozitīvās radošās iniciatīvas atraisīšanai, kā arī kultūras infrastruktūras funkcionēšanai, savukārt kultūrpolitikas pamatmērķis ir brīva, radoši darbīga, garīgi bagāta, humāna, nacionāli pašapzinīga personība demokrātiskas nacionālas valsts garīgi izkoptā, humānā sabiedrībā.

Kultūras finansēšana

608. 1998. gadā sāka darboties valsts bezpeļņas akciju sabiedrība Kultūrkapitāla fonds, kas ieviesa jaunu filozofiju kultūras finansēšanā – valsts budžeta līdzekļu sadali konkursa kārtībā, kur lēmumu pieņēma demokrātiskā ceļā izraudzīti dažādu nozaru eksperti. 1997.gadā pieņemtajā Kultūrkapitāla fonda likumā noteikts, ka fonda mērķis ir finansiāli atbalstīt un veicināt visu kultūras un mākslas nozaru jaunrades attīstību un kultūras mantojuma saglabāšanu. Šī mērķa sasniegšanai Kultūrkapitāla fonds veicina starptautisko sakaru attīstību, Latvijas kultūras un mākslas popularizēšanu pasaulē, finansē fizisko un juridisko personu jaunrades un pētniecības projektus kultūras jomā, sekmē jaunradīto kultūras vērtību izplatīšanu, to pieejamību plašai sabiedrībai.

609. Pieejamība Kultūrkapitāla fonda finansu resursiem notiek konkursa kārtībā, un tajos piedalīties var jebkura fiziska vai juridiska persona iesniedzot pamatotu (Kultūrkapitāla fonda konkursa nolikumam atbilstošu) projekta pieteikumu. Daudzi no Kultūrkapitāla fonda atbalstītajiem projektiem sekmē gan kultūras identitāti kā savstarpējās izpratnes veicinošu faktoru, gan veicina mazākumtautību kultūras mantojuma apzināšanos un popularizēšanu. Katra no Kultūrkapitāla fonda nozaru padomēm (saskaņā ar likumu, Kultūrkapitāla fondā ir 7 padomes – Literatūras padome, Mūzikas un dejas padome, Teātra mākslas padome, Filmu mākslas padome, Vizuālās mākslas un fotomākslas padome, Kultūras mantojuma padome un Tradicionālās kultūras padome) rūpējas par to, lai, finansējot atsevišķus projektus, tiktu saglabāts attiecīgās kultūras nozares mantojums. Kultūrkapitāla fonds atbalsta arī profesionālas izglītības iegūšanu dažādās kultūras un mākslas jomās, kā arī jebkuras cita veida aktivitātes, kuru mērķis ir kultūras saglabāšana, attīstība un izplatība.

610. Latvijā darbojas un ir pieejami arī vairāki citi fondi, kas atbalsta kultūras projektus – Kultūras fonds, Sorosa fonds Latvija, Jaunrades fonds u.c.

Institucionālā struktūra

611. Latvijas profesionālo teātru sfērā dominē valsts un pašvaldību dotētie teātri, tos apmeklē apmēram 90% no visiem teātru skatītājiem. Visiem valsts un pašvaldību dotētajiem teātriem ir pastāvīgas profesionālas trupas, kuras darbojas kā stacionāras repertuāra vienības.

612. Valsts dotācijas daļa tās īpašumā esošo teātru budžeta struktūrā ir vidēji 35%, pašvaldības finansējums Latvijā ir tikai nepilni 5%. Ar tiešām dotācijām profesionālo teātru darbībā šobrīd piedalās tikai dažas pašvaldības, kuru teritorijā atrodas profesionālie teātri. Liepājas pilsēta pārņēmusi savā īpašumā Liepājas teātri, uzņemoties tā ēkas apsaimniekošanas izdevumus un daļu no teātra administrācijas darbībai nepieciešamajiem izdevumiem – 33,7% teātra budžeta 1998.gadā. Daugavpils un Valmieras pašvaldības atbalsta teātri ar ikgadējiem piešķirumiem (attiecīgi 22,2% un 2,4% no teātru budžeta 1998.gadā), kuru apjoms un piešķiršanas nosacījumi gan nav noteikti ar līgumsaistībām. Dažas pašvaldības vienojas ar teātriem par atbalstu to viesizrāžu darbībai savā teritorijā. Sevišķi aktīvi šādi darbojas Valmieras teātris Vidzemes un Latgales reģionā, nevalstiskie teātri (Liepājas Ceļojošais leļļu teātris). Rīgas pilsētas dome parakstījusi trīspusēju sadarbības līgumu ar Kultūras ministriju un Dailes teātri par pakāpenisku iesaistīšanos šī teātra finansēšanā. Nozīmīga loma Latvijas profesionālo teātru finansēšanā kopš 1998.gada ir Latvijas Kultūrkapitāla fondam. Fonda piešķirumi nodrošina daļu profesionālo teātru jauniestudējumu programmām nepieciešamo līdzekļu, teātra profesionāļu studijas un stažēšanos ārvalstīs, teātru līdzdalību starptautiskos pasākumos, festivālu norisi Latvijā.

613. Nevalstiskie teātri, kas darbojas SIA, bezpeļņas SIA vai sabiedrisku organizāciju statusā, valsts un pašvaldību finansējumu saņem ļoti reti atsevišķu pasūtījumu veidā. Kopš 1998.gada, nodibinoties Kultūrkapitāla fondam, šiem teātriem radusies iespēja pretendēt uz valsts budžeta līdzekļiem fonda piešķirumu ietvaros, taču arī šo līdzekļu iegūšanā tiem nākas grūti konkurēt ar personāla resursu ziņā daudz spēcīgākajiem valsts un pašvaldību teātriem, kuri arī pretendē uz fonda piešķirumiem.

614. Jāatzīst, ka teātru darbība koncentrēta Rīgā, pa vienam teātrim ir dažādu reģionu pilsētās, tomēr lielie attālumi padara teātra izrādes grūti pieejamas lauku novadu iedzīvotājiem. Teātriem piešķirtais budžets neatļauj tiem organizēt izbraukuma izrādes, tāpēc nepieciešamas papildus valsts finansējums – atbalsta programmas, kas papildus dotētu teātru izrādes.

615. Profesionālās teātra mākslas izplatība valsts teritorijā ir nevienmērīga. Latvijas novados ir potenciālie skatītāji, kas ir ieinteresēti jaunāko teātra iestudējumos, tai pat laikā 5 Rīgas profesionālajos teātros, un jo īpaši trīs novadu – Daugavpils, Liepājas, Valmieras teātru iestudējumiem trūkst skatītāju. Ar katru gadu samazinās izbraukuma izrāžu skaits. Pēc Valsts Tautas mākslas centra datiem profesionālo izrāžu skaits novados 1997.gadā bija 724, 1998.gadā bija 565, 1999.gadā 494, skatītāju skaits šajos gados samazinājies no 125 919 1997.gadā uz 73458 1999.gadā.

616. Profesionālo teātra izrādēs (īpaši novadu – Liepājas, Valmieras, Daugavpils) skatītāju skaits par 30 – 70 % piepilda zāli. Izrādes netiek nospēlētas tik reizes, cik to spēj mākslinieciskais kolektīvs, un lai to ienākumi segtu izrādē ieguldītos līdzekļus. Lai gan visu profesionālo teātra mārketinga – informācija, cenu atlaižu politika, u.c. attīstās, potenciālais skatītājs novados ar zemu pirktspēju nevar atļauties teātra apmeklējumu.

617. Latvijas 26 rajonos ir ap 191 000 potenciālie teātra skatītāji (pēc Valsts Tautas mākslas centra datiem – amatieru teātru izrāžu apmeklētāji 1999.gadā), kas negūst nekādu informāciju un nekādu ieskatu par profesionālo teātri. Pēc "Baltijas Data" pētījumiem Latgalē 1998.gadā 33% no iedzīvotājiem nekad nav redzējuši teātra izrādi. Galvenie teātru izrāžu apmeklējumu samazinājuma cēloņi ir zema maksātspēja un teātru izbraukuma izrāžu augstās izmaksas.

618. Zinātnisko pētījumu sakarā tiek atbalstīti zinātniskie braucieni un piedalīšanās dažādos semināros. iesaistīšanās Eiropas teātru dzīvē notiek galvenokārt ar ITI Latvija centra un Latvijas Jaunā teātra institūta palīdzību, kā arī līdzdarbojoties starptautiskās teātra organizācijās – ITI, ASSITEJ. Kopprojekti – Latvijas Jaunā teātra institūts Eiropas projektā "Hotel Europe" 2000.gadā producēja izrādi "Čūska", kopš 1995.gada ik pa diviem gadiem notiek jaunā teātra festivāls "Homo Novus". 2001.gadā tas notika Eiropas Kultūras mēneša ietvaros. Teātru vadītāju ilggadīga apmācība notiek sadarbībā ar Nīderlandes menedžmenta apvienību. Tāpat notiek semināri scenogrāfiem, gaismotājiem, konferences, regulāras speciālistu vizītes, sadarbība ar ārzemju producentiem.

619. 1998. gada 21. maija Bibliotēku likums reglamentē sabiedriskās attiecības bibliotēku darbības jomā Latvijā, nosakot bibliotēku darbības pamatprincipus, uzdevumus, tiesības un pienākumus, finansējumu, bibliotēku sistēmu un savstarpējās attiecības, kā arī bibliotēkas lietotāju un darbinieku tiesības un pienākumus. Bibliotēku krājumos esošie iespaiddarbi, elektroniskie izdevumi, rokraksti un citi dokumenti neatkarīgi no to autoru politiskās, ideoloģiskās, reliģiskās vai cita veida orientācijas vai informācijas, kas tajos ietverta, ir pieejami ikvienai personai bibliotēku noteiktajā kārtībā. Bibliotēkas attiecībā uz krājumu veidošanu ir neatkarīgas. Tās nedrīkst ierobežot politiski, ideoloģiski vai reliģiski motīvi, un ierobežojumus bibliotēku krājumu veidošanā var noteikt tikai ar likumu.

620. Ikvienai bibliotēkai ir pienākums: nodrošināt pieejamību Nacionālajam bibliotēku krājumam un informācijas resursiem; nodrošināt operatīvu un kvalitatīvu bibliotēku pakalpojumu sniegšanu bibliotēkas lietotājiem; radīt iespēju bibliotēkas lietotājiem izmantot bibliotēku pakalpojumus neatkarīgi no viņu dzimuma, vecuma, rases, tautības, fiziskā stāvokļa, dzīvesvietas un atrašanās vietas un citiem faktoriem, kā arī veidot atbilstošu bibliotēkas lietošanas aprīkojumu personām ar kustību un redzes traucējumiem. Valsts un pašvaldību bibliotēku pienākums ir darīt pieejamu bibliotēku lietotājiem valsts un pašvaldību institūciju sagatavoto un publicēto informāciju. Bibliotēkām, kuras sniedz pakalpojumus bērniem un jauniešiem, ir pienākums pievērst īpašu uzmanību bibliotēku krājumu kvalitātes uzlabošanai, jaunu informācijas tehnoloģiju ieviešanai nolūkā veicināt bērnu un jauniešu tieksmi lasīt un izkopt viņu iemaņas informācijas tehnoloģiju un līdzekļu apguvē. Valsts un pašvaldību bibliotēkās lietotāja apkalpošana un bibliotēkas informācijas sistēmu izmantošana ir bez maksas. Bibliotēkas pakalpojumu veidus, par kuriem ņemama samaksa, nosaka bibliotēkas nolikums (statūti) un bibliotēkas lietošanas noteikumi.

621. Latvijā darbojas šādas bibliotēkas: Latvijas Nacionālā bibliotēka; Latvijas Akadēmiskā bibliotēka; 962 publiskās bibliotēkas (t.sk. 910 pašvaldību publiskās bibliotēkas); 1123 skolu bibliotēkas(1060 vispārizglītojošo skolu bibliotēkas, 63 profesionālās izglītības iestāžu bibliotēkas); 40 speciālās bibliotēkas; 20 augstākās izglītības iestāžu bibliotēkas.

622. Bibliotēku pakalpojumi aptver visas iedzīvotāju darbības jomas un visas iedzīvotāju vecumgrupas. No kopējā Latvijas iedzīvotāju skaita aptuveni 40% ir reģistrējušies kā bibliotēku lietotāji. Katrs lietotājs apmeklējis bibliotēku vidēji 13 reizes gadā, saņēmis vidēji 42 grāmatas un citus izdevumus. Ik uz 2200 iedzīvotājiem ir viena bibliotēka, katra iedzīvotāja rīcībā – vidēji 26 grāmatas un citi izdevumi.

623. Modernās informācijas tehnoloģijas tiek izmantotas tikai nelielā daļā bibliotēku – valsts nozīmes bibliotēkās, kā arī nedaudzās publiskajās un skolu bibliotēkās. Tas nozīmē, ka šo bibliotēku klientiem jāapmierinās ar lokālās bibliotēkas resursiem un viņi tādējādi ir nošķirti no pārējo Latvijas un pasaules bibliotēku un citiem informācijas avotiem, kas iespējami, izmantojot internetu. Situācijas uzlabošanai visas valsts mērogā jāveic pasākumi, veidojot vienotu sakaru tīklu pašvaldību, skolu un bibliotēku vajadzībām. Tāpēc Saeima 2001.gada 29. novembrī ir pieņēmusi likumu "Par valsts budžetu 2002.gadam", kurā paredzēts finansēt Latvijas publisko bibliotēku vienota informācijas tīkla izveidi – pilotprojektu "Akadēmiskās bibliotēkas – rajonu bibliotēku – pagasta bibliotēku tīklu izveide un datu apmaiņa" 358 000 latu apmērā. Savukārt 2001.gada 6. novembrī Ministru kabinets akceptējis Konceptiju par valsts vienotās bibliotēkas informācijas sistēmas īstenošanu.

624. Plašākais un pieejamākais ir pašvaldību publisko bibliotēku tīkls. Latvijā ir 560 pašvaldību administratīvās teritorijas, kurās darbojas 910 pašvaldību publiskās bibliotēkas – vidēji viena bibliotēka uz katrām 2663 iedzīvotājiem. Kā lietotāji šajās bibliotēkās reģistrējušies 517,6 tūkst. iedzīvotāju – 21% no kopējā iedzīvotāju skaita. Pašvaldību publiskajās bibliotēkās ir vairāk nekā 13 milj. grāmatu un citu dokumentu. 2000. gadā bibliotēku lietotājiem ir izsniegti 19,6 milj. grāmatu un citu dokumentu. Pašvaldību publisko bibliotēku pamatpakalpojumi ir bez maksas, šo bibliotēku darbības nodrošināšanai 2000.gadā ir izmantoti 5,1 milj. Ls (9 milj. EUR).

625. Neredzīgo un vājredzīgo iedzīvotāju apkalpošanai ir izveidota Latvijas Neredzīgo bibliotēka Rīgā un 7 reģionālās Neredzīgo bibliotēkas filiāles, kuras nodrošina ar Braila raksta izdevumiem un audiogrāmatām redzes invalīdus un vājredzīgos visā valsts teritorijā. Bibliotēkas darbību finansē no valsts budžeta. Bibliotēkai būtu jāpaplašina sava sociālā ietekme. Tā kā tā ir vienīgā šāda veida speciālā publiskā bibliotēka – tā varētu aptvert arī plašāku vājredzīgo cilvēku loku – vecus cilvēkus, cilvēkus ar pārejošiem redzes traucējumiem, kuriem būtu nepieciešamas grāmatas palielinātā rakstā. Bibliotēkai (un tās filiālēm) nepieciešama telpu rekonstrukcija un modernizācija, lai tā atbilstu mūsdienu prasībām un varētu kalpot par neredzīgo un vājredzīgo cilvēku kultūras, izglītības, informācijas, sociālās palīdzības un komunikācijas centru.

626. Bibliotēkas funkcionē kā komunikāciju centri, kur var attīstīties un funkcionēt kvalitatīva starpnieciskā saskarsme: nodrošinot lasīšanas un kultūras vajadzības mazākumtautību valodās; nodrošinot sistemātisku un pilnvērtīgu latviešu kultūras un valodas apguvi gan individuāli, gan dažādos pasākumos un interešu grupās (bibliotēkās darbojas latviešu valodas apguves kursi); ar INTERNET starpniecību rast virtuālu pieeju attiecīgas mazākumtautības etniskās dzimtenes informācijas resursiem; izmantojot starptautiskā starpbibliotēku abonementa sakarus pasūtīt interesējošos izdevumus no attiecīgas mazākumtautības etniskās dzimtenes bibliotēkām.

627. No bibliotēku pakalpojumu izmantošanas pašlaik ir nošķirta liela sabiedrības daļa – cilvēki ar kustību traucējumiem. Bibliotēku ēku un telpu ieejas, kāpnes, durvis nav veidotas tā, lai cilvēkam ar invaliditāti, kurš pārvietojas ratiņos, būtu iespējams pašam iekļūt bibliotēkā un pilnvērtīgi izmantot tās pakalpojumus. Starptautiskās bibliotēku darba vadlīnijas un Latvijas Bibliotēku likums noteic, ka bibliotēkas pienākums ir radīt iespējas izmantot bibliotēku pakalpojumus neatkarīgi no dažādām cilvēku atšķirībām, kā arī veidot atbilstošu bibliotēkas lietošanas aprīkojumu personām ar kustību traucējumiem. Diemžēl līdz šim bibliotēku ierobežoto finansu līdzekļu robežās nav bijis iespējams izveidot speciālas uzbrauktuves, iekārtot liftus un veikt citus rekonstrukcijas darbus, lai cilvēki ar kustību traucējumiem varētu iekļūt bibliotēkās.

628. Pirmie muzeji Latvijā tika nodibināti 18.gadsimtā. Pēc Latvijas neatkarības pasludināšanas 1918.gadā tika radīta valsts muzeju sistēma, kas aptvēra nozīmīgākās sfēras. Starpkaru periods raksturīgs gan ar valsts un pašvaldību muzeju tīkla izveidošanos, gan noteiktu valsts politiku arheoloģisko, etnogrāfisko un vēsturisko materiālu vākšanā, novadpētniecības veicināšanā un nacionālā patriotisma audzināšanā. Katra valsts muzeja darbību reglamentēja savs likums. Muzeju sistēmā dominēja Skandināvijas valstīm raksturīgais centralizācijas princips – Valsts Vēstures muzeja nodaļas aptvēra visu valsti. Šobrīd par perspektīvāku tiek uzskatīta tendence pietuvināt muzejus reģioniem un palielināt to patstāvību.

629. Pēc Otrā pasaules kara muzeju sistēma tika pārveidota atbilstoši PSRS standartiem. Pārvaldības mehānismā dominēja centralizācijas princips (piemēram, Vēstures muzeju apvienība, Mākslas muzeju apvienība), kas ļāva politiski kontrolēt muzeju darbību un reglamentēja tos no profesionālā un finansēšanas viedokļa. Neraugoties uz ideoloģiskajiem ierobežojumiem, līdz neatkarības atjaunošanai 1991.gadā norisinājās muzeju tīkla paplašināšanās, aptverot visus Latvijas rajonus, kā arī daudzveidojās to profili. Tomēr ideoloģiskā orientācija, stingras instrukcijas kultūrvēstures atspoguļojumā radīja vienveidību ekspozīcijās visos vēstures un novadpētniecības muzejos.

630. Sabiedriski politiskie procesi 90.gadu sākumā atspoguļojās arī muzeju sistēmā – tika pārtraukta totalitārās ideoloģiskās ievirzes muzeju darbība, kādreizējie sabiedriskie muzeji ieguva privātmuzeja statusu, iniciatīvu jaunu muzeju veidošanā izrādīja pilsētu un pagastu pašvaldības.

631. 1997.gada 18. jūnijā tika pieņemts Muzeju likums, kurā ir noteiktas valsts un sabiedrības attiecības muzeju jomā, 1998.gadā tika izveidota Muzeju valsts pārvalde un izdoti Muzeju likumā paredzētie Ministru kabineta noteikumi. Muzeju likums nosaka Latvijas muzeju sistēmu un tās finansēšanas avotus. Valsts muzeji darbojas dažādu ministriju pārziņā un saņem valsts budžeta asignējumus. Lielākā valsts muzeju daļa ir Kultūras ministrijas iestādes. Tie galvenokārt ir kultūrvēstures un mākslas muzeji. Pārējie valsts muzeji saturiski ir saistīti ar noteiktu tematiku un atrodas atbilstošo nozaru ministriju pārziņā, tādējādi nodrošinot iespēju atsaukties uz šo muzeju darbībā visieinteresētākās sabiedrības daļas vajadzībām un realizēt kultūras iestāžu decentralizācijas principu. Decentralizētas muzeju sistēmas darbības iespējamību, pārbaudot un koordinējot visus muzejus, nodrošina Muzeju valsts pārvalde.

632. Pašvaldību (rajonu, pilsētu, pagastu) muzeji tiek finansēti no pašvaldību budžetiem. 80.gadu vidū beidzās muzeju izveide visos Latvijas rajonu centros – tajos ir muzeji ar novadpētniecisku (nereti arī mākslas) profilu, kuru darbība aptver visa rajona teritoriju. Tā kā rajonu pašvaldību funkcijās nav paredzēta muzeju uzturēšana, 90.gadu otrajā pusē daļa rajonu muzeju tika nodoti pilsētu pārziņā un bez finansiāla seguma palika muzejiskā darbība, kas vērsta uz visa rajona teritoriju. Šī problēma ir risināma, realizējot Latvijas reģionālo reformu.

633. Patlaban Latvijā ir 26 Kultūras ministrijas pārraudzībā esošie Valsts muzeji, 12 citu ministriju pārraudzībā esoši muzeji, 104 pašvaldību muzeji un 128 privāti muzeji.

Apmeklētāji	1999.gads	2000.gads	2001.gads
Pavisam	1 513 462	1 481 848	1 533 901
Valsts muzejos	945 151 (62,4%)	922 298 (62,2%)	951 277 (62%)
Pašvaldību muzejos	568 311 (37,6%)	559 550 (37,8%)	582 624 (38%)

634. Apmeklētāju skaits muzejos, salīdzinot ar 2000.gadu, ir pieaudzis par 52 053 jeb 3,4 %: valsts muzejos par 28 979 jeb 3 %, pašvaldību – par 23 074 jeb 4 %. Ja valsts muzejos apmeklētības pieaugumu nodrošinājušas vairākas izcilas izstādes, tad pašvaldību muzejos noteicošais faktors ir muzeju skaita pieaugums. 22 113 apmeklētāju pieaugumu devuši 11 muzeji, kas 2001.gadā pirmo reizi snieguši statistikas pārskatus.

635. Turpina samazināties tradicionālo formu – ekskursiju, lekciju īpatsvars muzeju izglītojošā darbā, taču arvien populārākas un daudzveidīgākas kļūst muzejpedagoģiskās programmas, kuru ietvaros muzeju apmeklētāji iegūst jaunas zināšanas un prasmes katra muzeja piedāvāto tēmu ietvaros (piemēram, *"Ko mēs zinām par mūsu esību dabā?"*, *"Uzvedības kultūra cauri gadsimtiem"*, Vides izglītības programma).

Masu mediju loma kultūras popularizēšanā

636. 1995.gada 24. augustā pieņemtais Radio un televīzijas likums paredz, ka katru gadu Nacionālā radio un televīzija padome apstiprina nacionālo pasūtījumu, kas ir programmu un raidījumu kopums ar uzdevumu nodrošināt vispusīgas informācijas izplatīšanu par notikumiem Latvijā un ārzemēs; nodrošināt latviešu valodas un kultūras attīstību; nodrošināt sabiedrības vajadzības pēc izglītojošiem, arī reliģiski izglītojošiem, kultūras, zinātnes, izklaides, bērnu, sporta un citiem raidījumiem (arī ar surdotulkajumiem); veicināt raidījumu veidošanu par Latvijā dzīvojošo mazākumtautību dzīvi un kultūru.

Kultūrizglītība

637. Nacionālās programmas "Kultūra" apakšprogrammā "Kultūrizglītība" uzsvērts, ka šīs programmas mērķis ir nodrošināt apstākļus katra cilvēka personības un radošo spēju attīstībai, dot iespējas visiem iedzīvotājiem neatkarīgi no dzīves vietas, nacionālās un reliģiskās piederības, veselības stāvokļa, vecuma un dzimuma, materiālā stāvokļa un citiem apstākļiem visa mūža garumā attīstīt savas mākslinieciskās intereses un spējas, apgūt profesionālās zināšanas un iemaņas.

638. Izstrādājot minēto apakšprogrammu, tika identificētas vairākas problēmas – spēkā esošie tiesību akti nepietiekami atspoguļo kultūrizglītības īpatnības, īpaši pamatizglītības pakāpē; nepastāv pietiekama saikne ar darba tirgu; pedagogiem trūkst tālākizglītības iespēju. Lai atrisinātu šīs problēmas, apakšprogramma "Kultūrizglītība" jau sākotnēji tika veidota kā kompleksu pasākumu plāns, kura īstenošana ļaus uzlabot stāvokli šajā apakšnozarē un novērst iespējamo atpalcību un depresiju nākotnē.

639. Latvijā darbojas 136 pašvaldību kultūrizglītības iestādes, kurās mācās 18 593 audzēkņi. No tām 79 mūzikas skolas, kurās mācās 11 976 audzēkņu, 32 mākslas skolas, kurās mācās 3 426 audzēkņu, 23 mākslu skolas, kurās mācās 2 890 audzēkņu un 2 profesionālās vidējās mākslas izglītības iestādes Daugavpils mākslas koledža "Saules skola" un Valmieras mākslas vidusskola, kurās kopā mācās 301 audzēknis.

640. Kultūras ministrijas pārziņā ir 15 profesionālās vidējās kultūrizglītības iestādes, kurās 1 923 audzēkņi apgūst profesionālās vidējās izglītības programmas un 2 509 audzēkņi profesionālās ievirzes interešu izglītības programmas mūzikā, mākslā un horeogrāfijā. Kultūras ministrijas pārziņā ir arī 3 augstskolas – Latvijas Kultūras akadēmija, Latvijas Mākslas akadēmija un Jāzepa Vītola Latvijas Mūzikas akadēmija, kurās studiju programmas apgūst 1 635 studenti.

641. Valsts politiku kultūrizglītībā īsteno Valsts kultūrizglītības centrs, kas atrodas Kultūras ministrijas pakļautībā. Šī Centra uzdevumi ir koordinēt skolvadības, pedagoģisko un metodisko darbu visās kultūrizglītības iestādēs, saskaņot kultūrizglītības attīstību reģionos, koordinēt valsts atbalsts sniegšanu studijām mākslas izglītības un kultūrizglītības iegūšanai ārzemēs u.c.

642. Ar Kultūrkapitāla fonda starpniecību valsts ir piešķirusi piešķir līdzfinansējumu kopprojektiem ES izglītības un kultūras programmās, atbalsta izglītības iestāžu līdzdalību starptautiskajās profesionālajās organizācijās, audzēkņu un studentu dalību starptautiskos konkursos, izstādēs un skatēs.

Cilvēku ar invaliditāti un maznodrošināto iespējas piedalīties kultūras pasākumos

643. Ar mērķi nodrošināt cilvēku ar invaliditāti tiesības, tika izstrādāta 1998.gadā pieņemta koncepcija "Vienādas iespējas visiem" (skat. šī ziņojuma 64.paragrāfu), kuras rīcības plānā ir iekļauts uzdevums "nodrošināt invalīdiem tiesības uz pielāgotu vidi, novēršot fiziskos apstākļus, kas traucē brīvi pārvietoties, nodrošināt invalīdiem komunikēšanās iespējas un tiesības uz informāciju, kā arī nodrošināt invalīdiem vienlīdzīgas iespējas piedalīties brīvā laika un sporta aktivitātēs" .

644. 2000.gadā, īstenojot koncepcijas "Vienādas iespējas visiem" rīcības plānu, Valsts Mākslas muzejā kāpņu remonta laikā ir izbūvēts lifts kustību invalīdu iekļūšanai muzejā. Savukārt Valsts Mākslas muzeja izstāžu zālē "Arsenāls" ir izbūvēta atsevišķa tualetes kabīne un nodrošināta ieejas iespēja izstāžu zālē kustību invalīdiem. Rīgas Motormuzejā reizē ar kāpņu remontu veikta to pielāgošana cilvēku ar invaliditāti vajadzībām. Tukuma muzejs, rekonstrējot Durbes pili, izbūvējis invalīdu liftu, tualetes un pandusu sistēmu ekspozīciju zālēs. Ventspils novada Vēstures un mākslas muzeja, kas iekārtots Ventspils pilī, rekonstrukcijas projektā 2001.gadā ir iekļauta arī invalīdu lifta un tuales izbūve. Īpašas uzbrauktuves ir ierīkotas Leļļu teātrī, Valmieras teātrī un Dailes teātrī.

645. Koncepcijas "Vienādas iespējas visiem" ietvaros ir tikuši īstenoti arī daudzi citi projekti. 2000.gadā valsts pasūtījuma ietvaros izdotas 7 grāmatas Braila rakstā (latviešu literatūra, bērnu literatūra un uzziņu literatūra). Izveidotajā grāmatniecības komisijā, kas veic valsts budžeta līdzekļu sadali grāmatu izdošanai Braila rakstā, darbojas arī Latvijas Neredzīgo bibliotēkas un Latvijas Neredzīgo biedrības pārstāvji. Tāpat 2000.gadā Kultūrkapitāla fonds finansiāli atbalstīja aprūpes centra "Saule" projektu "Viena mūzikas visiem" – Latvijas un Norvēģijas mūziķu – invalīdu koncertturneju Latvijas veselības iestādēs. Sadarbībā ar aprūpes centru "Saule" izstrādāts projekts vizuālās mākslas jomā, tiek organizētas vasaras nometnes radošiem cilvēkiem ar veselības traucējumiem (dalībnieki no Latvijas, Norvēģijas, Zviedrijas).

646. Īpaša uzmanība tiek veltīta bērnu ar invaliditāti iesaistei mākslinieciskajā jaunradē. Šī mērķa sasniegšanā Tukuma muzejs sadarbībā ar fondu "Rūpju bērns" piedāvā bērniem ar invaliditāti zīmēšanas un gleznošanas nodarbības muzejā. Radītas iespējas bērniem ar invaliditāti izglītoties mūzikas un mākslas skolā – Ogres mākslas skolā, Rīgas 5.mūzikas skolā, Baldones mūzikas pamatskolā. Ir izstrādāts projekts "Mūzikas nodarbības bērniem, kuriem ir veselības traucējumi un īpašas vajadzības" ar mērķi veicināt mūzikas terapijas attīstību Latvijā.

647. Tai pat laikā jāatzīst, ka nepietiekama finansējuma dēļ nav iespējams īsā laikā nodrošināt visu kultūras iestāžu – teātru, muzeju, izstāžu zāļu un koncertzāļu – pieejamību cilvēkiem ar invaliditāti. Piemēram, Latvijas Nacionālā operā ir izbūvēts lifts invalīdu iekļūšanai operas partera daļā, bet trūkst finansējuma, lai īstenotu tehnisko risinājumu cilvēku ar invaliditāti nokļūšanai savās sēdvietās visā operas ēkā. Lai arī būvējot jaunus objektus un rekonstrējot vecos, projektos kā obligāts nosacījums tiek izvirzīta prasība nodrošināt visu darbojošos objektu pieejamību indivīdiem ar kustību traucējumiem, tomēr tas tiek īstenots ierobežotā apmērā, proti, atbilstoši piešķirtajam finansējumam. Tāpat nepietiekamā finansējuma dēļ ir atlikta kultūras iestāžu nodrošināšana ar audiogidiem un informāciju Braila rakstā.

648. Pēdējos gados lielāka uzmanība tiek pievērsta maznodrošināto iedzīvotāju iespēju piedalīties kultūras dzīvē nodrošināšanai. Tā Latvijas Koncertdirekcija sadarbībā ar Kamermūzikas padomi un neatkarīgajām mūzikas institūcijām un individuālajiem mūziķiem īsteno mērķprogrammu "Kamermūzika", kuras mērķis ir nodrošināt mazturīgo iedzīvotāju iespējas apmeklēt koncertus tuvu savai dzīvesvietai par nelielu samaksu. 2001.gadā šai programmai tika piešķirts finansējums 50 000 latu apmērā, kas ir par 10 000 latu vairāk, nekā 2000.gadā. Latvijas Nacionālais simfoniskais orķestris katru gadu decembrī sniedz labdarības koncertus. Latvijas Nacionālā opera iespēju robežās piedāvā biļetes par pazeminātu cenu.

Mazākumtautību kultūras aizsardzība

649. Lai nodrošinātu mazākumtautību kultūras aizsardzību, jau 1991.gada 19. martā tika pieņemts likums "Par Latvijas nacionālo un etnisko grupu brīvu attīstību un tiesībām uz kultūras autonomiju", kura mērķis bija garantēt visām Latvijas nacionālajām un etniskajām grupām tiesības uz kultūras autonomiju un kultūras pašpārvaldi.

650. Likumā noteikts, ka Latvijas valsts institūcijas sekmē Latvijas teritorijā dzīvojošo nacionālo un etnisko grupu izglītības, valodas un kultūras attīstību, piešķirot šim mērķim valsts budžeta līdzekļus un ka visi nacionālie vēstures un kultūras pieminekļi un objekti Latvijas teritorijā ir valsts aizsardzībā. Saskaņā ar likumu, visiem Latvijas pastāvīgajiem iedzīvotājiem ir garantētas tiesības dibināt savas nacionālās biedrības, ievērot savas nacionālās tradīcijas, lietot nacionālo simboliku un atzīmēt nacionālos svētkus. Tāpat likums paredz, ka visām nacionālajām un etniskajām grupām ir tiesības brīvi attīstīt savu profesionālo un pašdarbības mākslu.

651. Ir izstrādāta un apstiprināta nacionālā programma "Kultūra", kuras katrā no 10 apakšprogrammām (katrā kultūras nozarē) ir sadaļa "Sabiedrības integrācija", kas paredz pasākumu kopumu Latvijā dzīvojošo tautību kultūras mantojuma popularizēšanu, tādējādi veicinot savstarpējo izpratni un sabiedrības integrāciju kopumā.

652. Kopš izveidošanas 1998.gadā Kultūrkapitāla fonds ir finansiāli atbalstījis vairākus sabiedrības integrāciju veicinošus pasākumus – krievu valodā tulkoti vairāki mūsdienu latviešu autoru prozas darbi, ukraiņu valodā – latviešu autoru dzeja, iznākušas grāmatas lībiešu, igauņu, lietuviešu, vācu, poļu un baltkrievu valodās. Valsts daļēji finansējusi vairākus kultūras centru projektus, regulāri tiek atbalstīti krievu valodā iznākoši literārie žurnāli "Daugava", "Orbit" un "Špiļ".

653. Tāpat valsts atbalsts ir piešķirts Dziesmu svētkiem, kuros ar atsevišķu programmu piedalās mazākumtautību kolektīvi – mazākumtautību kultūras festivālā "Latvijas vainags" piedalās aptuveni 600 ārvalstu un Latvijas dalībnieku - uzbeku, grieķu, moldāvu, krievu, ukraiņu, baškīru tautību kolektīvu. Valsts līdzekļus ieguvuši arī starptautiski nozīmīgie kino pasākumi "Baltijas pērle", "Arsenāls", valstiski nozīmīgi tradicionālās (etniskās) kultūras festivāli "Sudmalīņas", "Baltica".

654. Kultūras ministrijas pārziņā valsts iestādes statusā ir Rīgas Krievu Drāmas teātris, Valsts Leļļu teātris, Daugavpils teātris, kuros lielākā daļa izrāžu ir krievu valodā.

655. Bibliotēkas Latvijā tradicionāli ir centušās savos krājumos ietvert grāmatas un citus izdevumus Latvijas mazākumtautību valodās. Vēsturiski ir izveidojies, ka dominējošais īpatsvars līdās latviešu valodā izdotajai literatūrai ir bijis izdevumiem krievu valodā – arī pašlaik tie sastāda 40-45% no kopējā bibliotēku krājumu apjoma. Lietuvas pierobežas rajonu bibliotēkās plašāk ir pieejamas grāmatas lietuviešu valodā, Igaunijas pierobežā – grāmatas igauņu valodā, Krievijas pierobežā – grāmatas krievu valodā. Izdevumus dažādās valodās Rīgas iedzīvotājiem piedāvā specializētās publiskās bibliotēkas – Svešvalodu literatūras bibliotēka Kongresu namā, Ziemeļvalstu literatūras bibliotēka. Grāmatas ebreju valodā koncentrējas Rīgas Ebreju kopienas bibliotēkā. Grāmatas citās valodās (angļu, vācu, franču, zviedru, dāņu u.c.) bibliotēku krājumos sastāda apmēram 10% no kopējā apjoma.

656. Patlaban Latvijā darbojas vairāk nekā 150 nacionālo kultūru biedrības.

Kultūras mantojuma aizsardzība

657. 1992.gada 12. februārī pieņemtais likums "Par kultūras pieminekļu aizsardzību" bija pirmais kultūras mantojumu aizsargājošais likums Austrumeiropā. Likumā noteikts, ka kultūras pieminekļu aizsardzība ir pasākumu sistēma, kas nodrošina kultūrvēsturiskā mantojuma saglabāšanu un ietver tā uzskaiti, izpēti, praktisko saglabāšanu, kultūras pieminekļu izmantošanu un to popularizēšanu. Saskaņā ar likumā sniegto definīciju kultūras pieminekļi ir kultūrvēsturiskā mantojuma daļa – kultūrvēsturiskas ainavas un atsevišķas teritorijas (senkapi, kapsētas, parki, vēsturisko notikumu norises un ievērojamu personu darbības vietas), kā arī atsevišķi kapi, ēku grupas un atsevišķas ēkas, mākslas darbi, iekārtas un priekšmeti, kuriem ir vēsturiska, zinātniska, mākslinieciska vai citāda kultūras vērtība un kuru saglabāšana nākamajām paaudzēm atbilst Latvijas valsts un tautas, kā arī starptautiskajām interesēm.

658. Likuma 3.pantā noteikts, ka "kultūras pieminekļus ir aizliegts iznīcināt. Nekustamos kultūras pieminekļus drīkst pārvietot vai pārveidot tikai izņēmuma gadījumā ar Valsts kultūras pieminekļu aizsardzības inspekcijas atļauju. Kultūras pieminekļa pārveidošana vai tā oriģinālo daļu aizstāšana ar jaunām daļām pieļaujama tikai tad, ja tā ir vienīgā iespēja, kā saglabāt pieminekli, vai arī tad, ja pārveidojuma rezultātā nepazeminās pieminekļa kultūrvēsturiskā vērtība." Likums paredz, ka kultūras pieminekļus aizliegts izvest ārpus Latvijas, savukārt pagaidu izvešana ir iespējama tikai ar Valsts kultūras pieminekļu aizsardzības inspekcijas atļauju. Tāpat likumā detalizēti regulēta pieļaujamā saimnieciskā darbība kultūras pieminekļos.

659. Arvien lielāka uzmanība tiek pievērsta Latvijas kultūras mantojuma popularizēšanai gan Latvijā, gan ārvalstīs. Jau sesto gadu Latvija piedalās Eiropas kultūras mantojuma dienās, kuru rīkotāja Latvijā ir Valsts kultūras pieminekļu aizsardzības inspekcija. Aizvadīto gadu mantojuma dienas bijušas veltītas koka mantojumam, muižām un pilīm, pilskalniem un baznīcām. 2000.gadā Latvijas tēma bija "Latvijas lauku kultūrvēsturiskā ainava". Kultūras mantojuma dienās tika izceltas tās lauku teritorijas, kuru iedzīvotāji apzinās sakoptas kultūrvēsturiskās ainavas estētisko un arī komerciālo vērtību.

660. Kultūrvēsturiskā mantojuma aizsardzības pasākumu kopumā ietilpst arī informācijas uzkrāšana arhīvos. Starp Latvijas arhīva fondiem ir arī kultūras pārvaldes iestāžu, teātru, sabiedrisko, profesionālo, un radošo organizāciju dokumenti, kā arī kultūras darbinieku, mākslinieku, arhitektu, aktieru u.c. radošo profesiju pārstāvju personīgie fondi. Latvijas Valsts arhīvs turpina kultūras darbinieku personas fondu mērķtiecīgu komplektēšanu, un pēdējā desmitgadē šis dokumentu komplekss papildinājies arī ar latviešu trimdas sabiedrisko un kultūras darbinieku dokumentiem. Kā Latvijas kultūras mantojuma sastāvdaļa īpaši jāakcentē Latvijas Valsts kinofotofonodokumentu arhīva uzkrātie unikālie audiovizuālie, skaņas un fotodokumenti.

661. Latvijas arhīvi regulāri iepazīstina sabiedrību ar to rīcībā esošo informāciju. No Latvijas Valsts arhīva fondiem tika izdoti Kārļa Miesnieka – viena no Latvijas slavenākajiem māksliniekiem – zīmējumi; tika izdota rokasgrāmata "Kultūras dokumentu fondi Latvijas arhīvos, bibliotēkās un muzejos"; tikušas noorganizētas vairākas dokumentu izstādes: "Kurzemes literatūras un mākslas biedrībai 180" (arī konference kopā ar Ģ.Eliasa Jelgavas Vēstures un mākslas muzeju), "Pasaules brīvo latviešu dziesmu dienas Visbijā 1979.g.", izstādes veltītas māksliniekiem J.Strauhem, P.Upītim, T.Ūderam u.c., foto un kinomākslas vēsturei. Arhīvu starptautisko sakaru ietvaros notikušas Latvijas arhīvu dokumentārā mantojuma ekspozīcijas Vācijā, Somijā, Čehijā, starp tām arī Rīgas jūgendstila ēku projektu rasējumu oriģinālu eksponēšana Lielbritānijā, Beļģijā, Dānijā, Igaunijā.

Zinātne

662. 1992.gada 10. novembrī tika pieņemts likums "Par zinātnisko darbību", kura mērķis ir nostiprināt valsts rūpes par zinātni kā īpaši svarīgu sabiedrības attīstības nosacījumu. Likums nosaka zinātnes un augstākās izglītības vienotību, zinātniskās darbības subjektu tiesības, atbildību, neatkarību un akadēmisko brīvību, profesionālās un sociālās garantijas, valsts institūciju kompetenci un saistības zinātniskās darbības nodrošināšanā.

663. Likuma 3.pants noteic, ka tiesības veikt zinātnisko darbību ir jebkurai personai neatkarīgi no rases, tautības, dzimuma, valodas, partijas piederības, politiskās un reliģiskās pārliecības, sociālā, mantiskā un dienesta stāvokļa un izcelšanās.

664. Zinātniski pētnieciskais darbs valstī tiek veikts Latvijas Zinātņu Akadēmijā, kas koordinē lielāko daļu zinātnisko pētījumu valstī, kā arī augstskolās un nozaru institūtos, muzejos, bibliotēkās, arhīvos. Daudzi nozaru institūti ir kļuvuši par Eiropas un pasaules nozīmes zinātnisko pētījumu centriem. Tā, piemēram, 2002. gada 1. decembrī stājās spēkā starp Eiropas Komisijas Pētniecības ģenerāldirektorātu un Latvijas Universitātes Fizikas institūtu noslēgtais līgums par "Latvijas Universitātes Fizikas institūta izveidi par Eiropas nozīmes magnetohidrodinamikas pētījumu centru". Šis ir viens no Eiropas Savienības piektās pētniecības un tehnoloģijas attīstības ietvara programmas "Konkurētspējīga un līdzsvarota izaugsme" projektiem, kura mērķis ir sekmēt augsto tehnoloģiju attīstību uz zinātnes bāzes. Savukārt, ņemot vērā Latvijas zinātnieku sasniegumus ģenētiskās izpētes jomā, 2002. gada 13. jūnijā tika pieņemts Cilvēka genoma

izpētes likums, kurš paredz izveidot vienotu valsts iedzīvotāju genoma datu bāzi, kas veicinās ģenētiskās izpētes rezultātu izmantošanu personas un visas sabiedrības veselības uzlabošanai, kā arī stimulēs farmaceitiskās un biotehnoloģiskās industrijas modernizēšanu Latvijā.

Morālo un materiālo interešu aizsardzība

665. Latvijā autortiesību un blakustiesību aizsardzību nodrošina Autortiesību likums, kas tika pieņemts 2000.gada 6.aprīlī un aizstāja 1993.gada 11.maija likumu "Par autortiesībām un blakustiesībām". Jaunais Autortiesību likums ir saskaņots ar visām Eiropas Savienības direktīvām un visiem šobrīd spēkā esošajiem starptautiskajiem līgumiem, kā arī ir daļēji saskaņots ar Pasaules Intelektuālā īpašuma organizācijas Autortiesību līgumu un Izpildījumu un fonogrammu līgumu.

666. Autortiesību likums piešķir autortiesību un blakustiesību aizsardzību autoriem, izpildītājiem, fonogrammu producentiem, filmu producentiem un raidorganizācijām.

667. Par autortiesību un blakustiesību jautājumiem Latvijā ir atbildīga Kultūras ministrija, kurai saskaņā ar Autortiesību likumu ir jāveic uzraudzība pār mantisko tiesību kolektīvā pārvaldījuma organizācijām, it īpaši uzraugot, vai noteikumi par atlīdzības iekasēšanu un sadali ir taisnīgi; vai administrēšanas izmaksas ir pamatotas; vai atlīdzības sadale un izmaksas notiek paredzētajā kārtībā; vai netiek nepamatoti atlikta licences izsniegšana. Konstatēto trūkumu novēršanai Kultūras ministrija dod mantisko tiesību kolektīvā pārvaldījuma organizācijām saistošus norādījumus. Ja organizācijas šos norādījumus nepilda, Kultūras ministrijai ir tiesības celt prasību tiesā par attiecīgās organizācijas izpildinstitūcijas (amatpersonas) atcelšanu. Pamatā šī uzraudzība ir vērsta uz tiesību īpašnieku – autoru, izpildītāju, producentu, interešu aizsardzību.

668. Latvijā ir 2 mantisko tiesību kolektīvā pārvaldījuma organizācijas – AKKA/LAA, kas pārstāv autorus, un LalPA, kas pārstāv izpildītājus un producentus.

669. Autoru mantisko tiesību kolektīvā pārvaldījuma organizācija AKKA/LAA (Autortiesību un komunicēšanās konsultāciju aģentūra/Latvijas Autortiesību aģentūra) ir dibināta 1995.gadā un ir bezpeļņas sabiedrība, kas, pamatojoties uz pilnvarojuma līgumiem ar Latvijas autoriem un ārvalstu organizācijām, pārstāv vairāk nekā 2000 Latvijas autoru, kā arī apmēram 80 ārvalstu autortiesību organizāciju biedrus. AKKA/LAA ir Starptautiskās autoru un komponistu sabiedrību konfederācijas (CISAC) biedre. Saskaņā ar saņemto informāciju no Rīgas apgabaltiesas 2000.gadā ir izskatītas 4 AKKA/LAA prasības par autoratlīdzības piedziņu no dažādām radio stacijām. No tām ir apmierinātas 3 prasības, bet 1 lietā tiesvedība ir izbeigta.

670. 1999.gada 20.jūlijā ar Kultūras ministrijas un AEPO (Eiropas Izpildītāju organizāciju asociācija) atbalstu tika izveidota un uzsāka darbību Latvijas izpildītāju un producentu apvienība (LalPA) – mantisko tiesību kolektīvā pārvaldījuma organizācija, kas administrē izpildītāju un producentu tiesības Latvijā. Šī organizācija vēl ir tikai savas darbības sākumposmā – tiek sastādīts darbības plāns, veidots administrējošais birojs, kā arī slēgti līgumi ar tiesību īpašniekiem un izstrādāta stratēģija pārrunām ar izmantotājiem.

671. Pēdējos gados valsts pieliek arvien vairāk pūliņu, lai nodrošinātu efektīvu autortiesību un blakustiesību aizsardzību Latvijā. Ir izstrādāta "Intelektuālā īpašuma attīstības un tā aizsardzības nodrošināšanas stratēģiskās attīstības programma 2001.-2005.gadam", kuras ietvaros Kultūras ministrija ir sagatavojusi veicamo pasākumu plānu autortiesību un blakustiesību aizsardzības nodrošināšanā 2001.-2002.gadam. Tāpat šobrīd tiek veidota Intelektuālā īpašuma uzraudzības padome, kuras uzdevumos ietilps uzraudzīt un koordinēt valstī intelektuālā īpašuma jomā notiekošos procesus, izstrādāt vienotu intelektuālā īpašuma aizsardzības stratēģiju, dot norādījumus attiecīgajām institūcijām u.c.

Starptautiskā sadarbība kultūras un zinātnes jomā

672. Papildus jau iepriekšminētajiem starptautiskajiem daudzpusējiem līgumiem, Latvija ir noslēgusi divpusējus līgumus par sadarbību zinātnē un kultūrā ar ASV, Čehiju, Ēģipti, Franciju, Grieķiju, Horvātiju, Indiju, Itāliju, Izraēlu, Kipru, Kirgizstānu, Ķīnu, Lielbritāniju, Poliju, Slovākiju, Slovēniju, Somiju, Spāniju, Ukrainu, Ungāriju, Uzbekistānu, Vāciju un Vjetnamu.

---

[1] Līdz tam šo jomu regulēja likums "Par meža apsaimniekošanu un izmantošanu" un likums "Par valsts meža izmantošanu"

[2] Aprēķinos izmantots Finanšu ministrijas prognozētais IKP uz 14.01.2002 (4776,3 milj. latu).

[3] Sākot ar 1997.gadu maternitātes pabalsts tiek aprēķināts par kalendārām dienām, līdz tam – par darba dienām

[4] 18.01.2000. Ministru kabineta noteikumi Nr. 25 "Noteikumi par higiēnas prasībma firzētavām";

[5] 16.01.2001. Ministru kabineta noteikumi Nr.22 "Noteikumi par higiēnas prasībām kosmētiskajiem kabinetiem";

[6] 19.12.2000. Ministru kabineta noteikumi Nr.439 "Higiēnas prasības publiskas lietošanas pirtīm";

[7] 11.04.2000. Ministru kabineta noteikumi Nr.137 "Higiēnas prasības dienesta viesnīcām";

[8] 12.12.2000. Ministru kabineta noteikumi Nr.431 "Higiēnas prasības sociālās aprūpes institūcijām";

[9] 11.08.1998. Ministru kabineta noteikumi Nr.300 "Peldvietu iekārtošanas un higiēnas noteikumi";

[10] 29.12.1998. Ministru kabineta noteikumi Nr.502 "Aizsargjoslu ap kapsētām noteikšanas metodika";

[11] Ministru kabineta 18.10.2000. noteikumi Nr.359 "Noteikumi par profesionālo darbību ierobežojošajām infekcijas slimībām";

[12] 14.04.1998. Ministru kabineta noteikumi Nr.130 "Higiēnas prasības pārtikas aprītē";

[13] 29.07.1997. Ministru kabineta noteikumi Nr.261 "Valsts sanitārās inspekcijas nolikums".

Copyright © 2021 Latvijas Republikas Ārlietu ministrija

K. Valdemāra iela 3, Rīga LV-1395 (+371) 67 016 201
